

ELBOGEN

2020

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGIS ÅRSSKRIFT

ELBOGEN
MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGS
ÅRSSKRIFT
2020

Bidrag till tryckningen av denna skrift har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Omslagsbild: Malmö stadsbibliotek. – Foto: Biblioteken i Malmö, s. 182.

Ansvarig utgivare: Malmö Kulturhistoriska Förening

Redaktion: Rita Rohlin, Stefan Ersgård, Christian Kindblad, Kerstin Martinsdotter, Anders Reisnert

© Artikelförfattarna och Malmö Kulturhistoriska Förening

Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Formgivning: Rita Rohlin och Tuve Andersson

Tryckeri: CA Andersson, Malmö

Malmö 2021

ISSN 1 102-2892

Innehåll

Beredskapsminnen <i>Av Frank Orton</i>	5
En koleraläkares död – Göthe Thomés sista dagar under epidemin 1850 <i>Av Anette Sarnäs</i>	15
Olympiska elden i Malmö – en bildberättelse <i>Av Anette Sarnäs och Kerstin Martinsdotter</i>	23
Sivert Grubbe lämnar Malmöhus slott – ett inventarium från 1628 <i>Av Nina Wiklund</i>	27
Före Hamngatan <i>Av Per Sarnäs</i>	51
Malmöskisser av Hagbard Isberg <i>Av Anna Svenson</i>	67
Gustav IV Adolf och Fredrika av Baden i Malmö – När södern blev centrum <i>Av Maria Methi</i>	81
Malmö – Skånes största järnvägsknut <i>Av Magnus Gustavsson, Jens Möller och Patrick Olsson</i>	107
Typografen Fredrik Ekwall Andersson – Om min farmors morfar <i>Av Madeleine Ragnarsdotter</i>	121
Anna Stenberg – den första kvinnan i Malmö stadsfullmäktige <i>Av Andrés Brink Pinto</i>	127
Innehållsrika glasnegativ – När detaljerna kan vara intressantare än helheten <i>Av Christian Kindblad</i>	145
Nytt från Malmö Stadsarkiv 2020 <i>Av Anette Sarnäs</i>	157
Nytt från Malmö Museer 2020 – Malmö Museer och digitala mötesplatser <i>Av Nina Wiklund</i>	165
Nytt från Biblioteken i Malmö 2020 <i>Av Johan Björkwall</i>	175
Malmö Kulturhistoriska Förenings Verksamhetsberättelse 2019	183

Beredskapsminnen

AV FRANK ORTON

Mina föräldrar träffades i andra världskrigets hägn och upplevde gemensamt beredskapstiden i Malmö. Pappa, Bertel Orton, var född 1915 och uppvuxen i Stocksund, strax norr om Stockholm. Som blivande luftvärnsofficer kom han till Malmö i november 1939. Ganska snabbt träffade han Mamma, Inga Öhman, signallotta, född 1919 och uppvuxen i Malmö.

Inom mindre än ett år hade de förlovat sig och inom ytterligare ett vigde prosten Albert Lysander dem i S:t Petri kyrka den 27 september 1941. Med dragna sablar bildade officerskolleger hedersvakt när de kom ut ur kyrkan.

Fig. 1. Brudparet vid S:t Petri kyrkas entré.

Bröllopsmiddagen avhölls i Mormors patriciervåning i hörnet av Södra Förstads-gatan och Storgatan, ovanför Aug. Sandgrens Hvitvaruaffär, en beteckning som på den tiden inte innebar att man sålde kylskåp och tvättmaskiner utan lakansväv, gardintyger och mattor.

Malmöborna hade inte så många nöjen under beredskapen. Danmark var ockuperat och mörkläggning ofta anbefalld. Man har berättat att mycket folk samlades nedanför på gatan och gång på gång ropade ”Vi vill se brudparet! Brudparet ut!” och de nygifta fick gå ut på hörnbalkongen, vinka och kyssas.

Brudens bror och brudgummens syster höll tal. Han erinrade om brudens pappa, riksdagsman, häradshövding och drätselkamarordförande i Malmö men påminde också om brudgummens i Malmö rätt okända härkomst från konsul Ols-son, en märkesman i Helsingborg, som där kallades ”Enda viljan”, men i Stockholm var känd som ”Helsingborgskungen”, avporträtterad av bl.a. Albert Engström.

Hennes tal var på elegant vers utan salvsefullt pjosk. Hon skildrade i korta rimmade satser ”hur de möttes dessa två, som i dag i brudstol stå” och vad som hände efter det första mötet.

Bröllopsresan gick till Vittsjö med första stopp på Grand Hotell i Lund, där bruden vid inskrivningen av gammal vana uppgav sitt flicknamn - till portierens milda förvåning och senare generationers stora förnöjelse.

En lördagseftermiddag nästan femtio år senare, den 29 september 1990, var jag på besök hos föräldrarna. Samtalet kom in på gamla tider. Jag frågade och Pappa svarade. Samtalet rörde sig om veckopengars förhållande till bio-biljetter när han var ung, om hans farfar, grosshandlaren på Skeppsbron med hus på Villagatan och villa vid Skurusundet, som i släkten gick under den spektakulära beteckningen ”Den vite slavhandlaren”, och om hans egna bekymmer att inte kasta slungboll alltför långt i skolmästerskapen i Stocksund, eftersom kast förbi staketet i slutet av kastplanen bedömdes som helt ogiltigt.

Så gled samtalet in på kriget. *Du skulle berätta litet om alla de där spännande händelserna under kriget. För Du vet, jag har ju visserligen hört om dem, men man glömmer från den ena gången till den andra och man blandar ihop och nu är ju dessutom bandspelaren i gång. Hur var det nu t ex med kolbåten...* Och medan bandspelaren registrerade, frågade jag och han berättade.

Tyska kolbåten

På den tiden hade jag befälet över en strålkastartropp, som bland annat hade en ledarstrålkastare på Ribersborgsstranden. Och på natten, en natt, så kom det en tysk kolbåt, som ankrade upp en bit utanför Ribersborg. Ganska snabbt spred

sig rykten om att den var fullproppad med tyska soldater, som skulle invadera på Ribersborgsstranden.

Det var då överste Jacobsson, Ernst Jacobsson, chef för luftvärnet i Malmöområdet och ibland kallad "Röde Jacob", gav sin kända order via telefon till alla som han hade förbindelse med: "Luftvärnet slåss till sista man! Går tillbaka först med eget infanteri!"

Uttryckte han sig just så gaggigt?!? Är det verkligen sant?

Ja, det är det! Men invasionen blev det ingenting av med. Det hände så småningom inget. De försökte sätta i land några gubbar på Ribersborgs badhus med en mindre båt av livräddningstyp. Men jag skickade ut en patrull från strålkastaravdelningen, som hejdade dem där. De fick återvända efter ett tag, jag vet inte om de fick i land någon enda kille.

Fig. 2. Lv4:s skjutfält Stenudden på Ljunghusens sydspets. Bertel Orton redovisar läget för bl.a. överste Jacobsson (mitt i bilden med ryggen mot kameran).

Flygplanen utanför Råå

Du stod också med någon trupp utanför Råå?

Då var jag eldledningsofficer på ett 75 millimeters lv-batteri. Det gick så till att vi stod i värn med pjäserna och hade order att först skjuta varningsskott om främmande flyg kränkte svenskt luftterritorium. Och det gjorde vi, men när vi gjort det och skulle haft möjlighet att skjuta verkningseld, så var ju flygplanen alltid redan borta. Vi hade alltså aldrig tid att skjuta verkningseld.

Jag kommer särskilt ihåg två tyska flygplan, som kom varje morgon i gryningen vid samma tid och längs samma rutt, jag har för mig att det var Messerschmittar. Vi sköt varningsskott varje gång, bara varningsskott. Men en eftermiddag kom det kodad order att vi skulle få skjuta verkningseld direkt ("på hemligaste hemliga vägar" berättade han vid ett annat tillfälle). Det var batterichefen Karl Einar Levén, som tog emot den. Då var vi naturligtvis spända som fan, ursäktade franskan, och stod färdiga och klara med alla instrument och pjäser.

På den tiden bestod ju eldledningsinstrumentet av särskilt partinstrument och särskilt avståndsinstrument och särskilt kursvinkelinstrument och en omräkningslåda och en massa kort, som man skulle ha. Vi var helt förberedda att skjuta verkningseld direkt och mannarna var mycket spända. De tyckte ju att de där båda maskinerna liksom retat dem varje morgon tidigare.

Vi hörde motorljudet neråt Sundet. Klockan var sex på morgonen, vilket var den vanliga tidpunkten. Alla var på helspänn men just när de båda planen kom in över vår räckvidd, så gjorde de en ordentlig sväng utåt så att de kom utanför vår luftterritorialgräns. De hade alltså även de fått reda på att det kunde bli verkningseld direkt...

Fig. 3. 75 mm luftvärnskanon.

Signalblinkkedja

Sedan har Du berättat om en signalblinkkedja?

Det var en annan historia. Den här strålkastartroppen, som jag hade befälet över, bestod av fyra avdelningar. Den utökades så småningom med flera avdelningar, varav en stod i ...kloster [ohörbart]. Ett av underbefälen vid den ställningen rapporterade till mig, att han observerat ljusblinkningar från ett ställe ganska långt bort. Jag åkte till platsen, varifrån blinkningarna observerats, och använde vinkelmätningssinstrument på två olika ställen.

Det var inte så stort avstånd emellan, därför att ljuset inte syntes så brett. Men jag kunde i alla fall mäta vinklarna och räkna ut var ljuset kom ifrån. Jag skickade dit en patrull för att undersöka detta, och den konstaterade att i en trädgård längre bort fanns ett mystiskt rör med en elektrisk sladd i ändan. Någon personal i närheten kunde de emellertid inte upptäcka.

Antagligen var det någon som hade illegal förbindelse med någon åt andra hållet, men vi letade utan att kunna hitta någon. Jag tror att det var en kedja som gick från vår sydkust ganska långt upp i landet. Jag rapporterade förstås till Jacobsson, men jag vet inte hur det slutade. Ja, blinkningarna slutade förstås, någon dag efteråt.

Fig. 4. 2. strålkastartroppens befäl i Malmö 1939, Bertel Orton till vänster.

Fig. 5. Manskap tillhörande 2. strålkastartroppen.

Överstens inspektion

På tal om Jacobsson, hur var det när han skulle inspektera en gång?

Ja, det var en rolig historia! Det var en strålkastaravdelning, en ledaravdelning som alltså hade lyssnarapparat också. Den stod i Klagshamn, den där avdelningen. På nätterna var det ju ständig beredskap och lyssnarapparaten var ständigt bemannad. Där hade vi en kille, ett underbefäl, som var en väldigt skicklig lyssnare och bland annat kunde skilja på olika motorljud och sådant där.

En natt lyssnade han in Jacobssons bil och rapporterade det till en sergeant, Lundberg hette han, som var chef för strålkastaravdelningen där. Efter en stund fick Lundberg besked av lyssnaren att Jacobssons bil hade stannat på andra sidan kalkbrottsjön därute och i vilken riktning. Lundberg visste att därifrån gick en stig ner till strålkastaravdelningen och han tog med sig en man ut och på sidan av stigen väntade de på vad som skulle hända.

Och mycket riktigt. Efter ett tag dök Jacobsson upp på stigen tillsammans med sin adjutant, Sture Lundström. Då hoppade Lundberg och hans man fram och satte pistolerna i ryggen på Jacobsson och Lundström och sade "Halt!", varpå Jacobsson vände och gick tillbaka, och lyssnaren rapporterade efter en liten stund att nu körde bilen åt andra hållet.

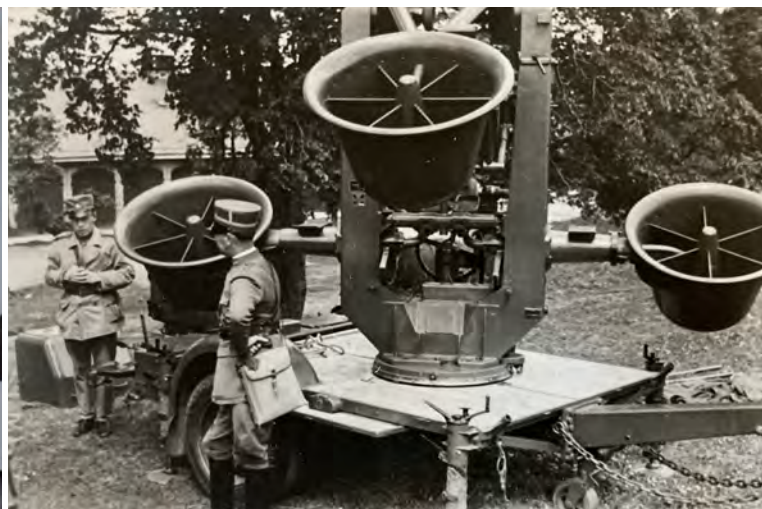

Fig. 6 a & b. Lyssnarapparat VD3 m/36 i olika positioner.

Var det Du som sade till Lundberg att bege sig ut på stigen?

Nej! Nej! Jag visste inte om något om detta förrän litet senare på natten, när han rapporterade till mig. Jag befann mig då på ledaravdelningen på Ribersborg, som låg bekvämt till och där jag hade förbindelse till alla de andra avdelningarna. Jag var fänrik och ende officer och därför chef för hela strålkasteriet.

När jag fick besked om det här intermezzot, begav jag mig naturligtvis direkt till klagshamnsavdelningen för att närmare orientera mig om vad som hänt. Så när jag blev inkallad till Jacobsson på förmiddagen dagen därpå, visste jag ju vad som hade inträffat och jag var riktigt nervös att jag skulle få en djävla utskällning. Men Jacobsson sa bara ”Jag kontrollerade Din bevakning i natt och den var bra”!

Skydd i diket inget skydd

Hur var det med planet som ena halvtroppen sköt ned...?

Det var verkligen obehagligt och sorgligt. Pjästroppen var uppdelad i två. Ena halvan var vid kanonerna och andra halvan låg i bivack. Så gick larmet. Halvtroppen i bivack kastade sig på sina cyklar och begav sig mot pjäserna. Ett plan, en Messerschmitt, kom in och manskapet vid pjäserna gav eld.

Reglementet föreskrev att i en sådan situation skulle de på väg till pjäserna söka skydd. Det gjorde bara en av dem. Han kastade sig av sin cykel och dök ned i ett dike. Just där slog en motor ned från det plan som kamraterna skjutit ned. Efteråt hittade man cykeln och matväskan.¹

Officerare i falska uniformer

Hur var det med de falskuniformerade officerarna?

Det var också en historia. Det började vid Ribersborg att det kom en landstormslöjtnant och en reservfänrik i bil och började intressera sig för våra förehavanden. Jag reagerade för det där och gav order om att en patrull skulle ta hand om dem och kontrollera dem.

De ville inte legitimera sig och menade att deras uniformer var tillräckliga som legitimation. Uniformerna var nog i och för sig riktiga men jag kände inte igen dem och de kunde inte lösenord. Det var ju det som gjorde mig misstänksam. Och ännu mer misstänksam blev jag förstås, när de plötsligt hoppade in i sin bil och körde i väg.

Då slängde jag mig i min bil tillsammans med min bilförare, en kille från Tome-lilla, och jagade efter dem. Och så småningom lyckades vi få tag på dem ute på en återvändsgata i Limhamn. Då hade vi naturligtvis dragna vapen och jag beordrade dem att köra före till polishuset.

¹ Den omkomne hette Nils Einar Ebbe Holmberg och var från Malmö.
Händelsen inträffade i april 1944.

Medveten om faderns också under senare år rätt frejdiga sätt att framföra motorfordon, inte bara när det gällde bilrally, föll sig frågan "Körde Du själv?" ganska naturlig.

Nja, jo, vi bytte en gång, chauffören och jag, han var i och för sig rätt duktig att köra, den där killen från Tomelilla. Men när vi körde till polishuset, så satt jag bredvid med nervevad ruta naturligtvis och pistolen synlig. Men de körde snällt till polishuset och där avlämnades de. Sedan vet jag inte vad som hände med dem.

Baltutvisningen

Vad var det mest dramatiska som Du var med om under krigsåren?

Det var väl kanske den där otroligt osympatiska utvisningen av balterna. Det var i vart fall en av de tråkigaste historierna, som jag var med om. Vi hade i uppgift att en bit innan järnvägsstationen i Trelleborg placera 50 centimeters strålkastare så att bägge tågsidorna kunde belysas på en viss sträcka, där man visste att tåget måste stanna, innan det kunde föras in på stationen.

Där skulle de här balterna skyfflas ombord på det fartyg som låg där. Det här var ju en djävligt obehaglig och tråkig uppgift därför att vi hade order att om någon försökte sticka från tåget, så skulle vi skjuta för att döda. Men det var ingen som gjorde några sådana försök.

Smälänningar med okänd lösen

Men under själva kriget, vad var det mest dramatiska?

Det var väl kanske då när Jacobsson utfärdade den där ordern, som vi talade om i början. För då trodde man ju att nu skulle det smälla. Alla trädgårdarna till patriciervillorna mot Ribersborgsstranden var ju fyllda med soldater, som bland annat kommit från Växjö, ett helt regemente.

Då inträffade för övrigt en alldeles särskild liten historia. En del passerade en av mina strålkastaravdelningar, nämligen den i Västra Klagstorp. De verkade litet virriga när det gällde vägval, och då tog jag Örjan Tyrin med mig och åkte ner för att få tag på transportchefen och hjälpa dem till rätta.

Men den djäveln begärde någon slags lösen av mig, som de bestämt uppe i Växjö. Den kände jag ju inte till, så han bad mig närmast dra åt helvete. Då gav jag mig i väg naturligtvis, jag tror detta var natten före kolbåten, strax efter ockupationen av Danmark.

Ute på Öresund

Var Du någonsin över i Danmark under krigsåren?

Nej, jag var inte i själva landet men jag var ute på sjön. Jag skulle överlämna några dokument till någon där. Där var det också litet dramatiskt men det är inte så mycket att snacka om.

Var det ute på Öresund? Nattetid? I öppen sjö? Berätta mera!

Vi kom iväg med en fiskebåt från den lilla fiskehamnen i Klagshamn. Jag hade order att överlämna en rulle till en person mot en viss lösen. Det var inte så långt från danska kusten, men det skötte fiskegubben om, som körde båten. Han visste vart vi skulle gå. Det var på hösten, tror jag. Det var litet småruggigt i alla fall. Vi gick med släckta lanternor. Skepparen hade någon blinklampa, som han använde vid några tillfällen. Det var Jacobsson som skickat iväg mig, men killen jag överlämnade rullen till hade inte uniform. Det hela var rätt obehagligt.

Sårad?

Bakgrunden till min nästa fråga var följande tre omständigheter. 1. Mamma visste berätta hur Pappa ryckt till, när han en gång under krigsåren tog henne under armen. Det visade sig då att han skadat sin arm, men hur - därom teg han också inför Mamma. - 2. Överste Jacobsson hyllade uttryckligen Pappa i sitt brölloppstal för visad tapperhet men utan att ge några detaljer. - 3. Morbror Ivar arbetade då som jurist i Försvarsdepartementet och fick i efterhand på fråga på sin arbetsplats, om inte Jacobsson använt överord dagen till ära, i förtroende beskedet att Jacobssons ord hade fullt fog för sig. - Pappa själv berättade aldrig något om hur han fått denna armskada utan hänvisade alltid envetet till sekretess, ända in på 90-talet. Om händelserna under föregående rubrik hade något samband med denna armskada, blev därför aldrig klarlagt. Det föll sig emellertid naturligt att nu fortsätta med följande fråga:

Hände det någonsin under kriget att Du blev sårad?

Inget som är något att snacka om. Det mesta har jag väl tappat bort ur minnet, som väl är. Det var väl något bråk någon gång. Men det är begravt, helt borta. Jag börjar bli litet trött, vi har ju pratat ganska länge.

Några år senare var Pappa borta. Han hade rökt sönder sina lungor, och han, den forne elitidrottsmannen, som spelat handboll i allsvenskan, varit med om att vinna Kronprinsens pokal i fotboll, haft backrekord i utförsåkning på skidor i Storlien, fäktat på takåsarna i Stocksund och alltid varit ansvarig för de spektakulära avslutningshoppnen vid de större gymnastikuppvisningar han deltog i och som därtill varit en utomordentlig skytt och vunnit bilrallyt Skånerundan, han hade nu bara en fjärdedels normal lungkapacitet och drog med jämna mellanrum på sig livshotande lunginflammationer.

Han avled natten till fredagen den 7 januari 1994 på Malmö allmänna sjukhus med Mamma i sjukrummet efter att kvällen före ha berättat några av sina paradhistorier för sina båda tacksamt lyssnande barn. Vid begravningsakten i S:t Petri kyrka dagen före Mammans 75-årsdag uppvaktade officerskolleger, Lv4:s standar skyldrade och tapto på trumpet följde majoren Bertel Orton till den sista vilan. Han skulle i dag ha fyllt 99 år.

Vellinge 2014-07-03 (ngt. kompl. 2021-01-19).

En koleraläkares död

– Göthe Thomés sista dagar under epidemin 1850

AV ANETTE SARNÄS

Sommaren 1850 drabbades Malmö för första gången av en koleraepidemi. Om detta har det skrivits tidigare, som i Malmö stads historia, del 3, och senast i Elbogen år 2013. Av Malmös då drygt 13 000 invånare blev omkring 1138 sjuka och av dem avled 378. Två av de döda var läkare på kolerasjukhusen.

Efter en koleraepidemi 1831 som drabbade England, Frankrike och Nordamerika kom en kunglig förordning som sade att varje stad skulle ha en sundhetsnämnd. I Malmö hände dock ingenting på den fronten. År 1834 drabbades Sverige för första gången av kolera men först 1847 utsågs en sundhetsnämnd i Malmö av magistraten. Nämndens enda arbetsuppgift var att bekämpa en eventuell koleraepidemi.

Sundhetsnämndens arkiv är ett litet arkiv på bara 0,65 hyllmeter, som omfattar åren 1850–1874. Endast en bevarad volym täcker koleraåret 1850¹. Det är en räkenskapsbok med inbundna verifikationer. Denna lilla volym berättar desto mera om epidemin, i alla dess fruktansvärda detaljer. Att ge en heltäckande bild av förloppet, vård, omständigheter och underhåll och alla inblandade personer utifrån arkivhandlingarna skulle bli en hel bok. I den här lilla artikeln tänkte jag koncentrera mig på några få aspekter.

På Gamla begravningsplatsen finns ett monument, helgat åt de tre koleraläkare som dog under epidemierna 1850 och 1853. Här ska jag berätta lite kort om den förste: Göthe Oscar Thomé.

Göthe Oscar Thomé var född den 5 mars 1820 i Kristianstad. Hans föräldrar var landsfiskalen i Kristianstads län Per Thomé och hans hustru Maria Julia Wideman, dotter till en lantmätare. Redan vid sex års ålder blev Göthe Thomé moderlös. År 1837 kom han till universitet i Lund och blev som sin far och farfar medlem i Blekingska nationen och 1841 i Skånska nationen, Christianstads avdelning. I juni

1848 tog han sin medicine kandidatexamen. Av samtida tidningar att döma var han mycket aktiv i studentlivet, och var högt uppskattad som talare.

Under början av sommaren 1850 hade antalet fall av sjuka i Malmö som drabbats av svår diarré, kräkningar och kramper ökat men först den 13 augusti fattades ett beslut i magistraten om upprättandet av ett sjukhus för de som behövde vård. Den 17 augusti förklarades att Malmö drabbats av kolera. Till sjukhuset behövdes förstås läkare och till chef rekryterades Göthe Thomé, som i handlingarna då omnämns som "medicine licentiat". Han kom resande, förmodligen med skjuts, från Lund. En tidningsartikel berättar att han vid sin avresa inte var helt frisk, men att detta inte hindrade honom². Av en verifikation i räkenskapsboken framgår att han bodde på Ficks hotell.

Fig. 1. Ficks hotell, litografi från 1850-talet. Utanför hotellet syns diligensen från Lund. Hotellet hade öppnat vid Stortorget år 1846. Den förste ägaren var Jöns Magnus Fick (1801–1856). På 1820-talet hade Malmöns första klubb- och läsesällskap köpt gården 334, på hörnet av Stortorget och Frans Suellsgatan. Serveringen i klubben sköttes av bryggarränskan Hedvig Seth. Hennes dotter Helena var gift med Jöns Magnus Fick, som då hade burskap som handlande. 1835 köpte han även granngården nr 335 och fick burskap som gästgivare. Detta år byggde han två 3-våningshus, ett mot Adelgatan och ett mot Stortorget där han drev sitt gästgiveri och i fastigheten mot Adelgatan en källarkrog. 1846 blev han ägare även till tomten 334 och då slog han ihop alla byggnaderna till vårdshus och hotell. Huvudingången låg mot torget. På hotellet anordnade Fick olika slags nöjen och utställningar, och han ägde även utvårdshuset Mon Bijou med dansbanor, karusell och scenframträdanden. Hotellet såldes 1868 till Fritz Kramer, som rev den gamla byggnaden 1876 och på samma plats uppförde det nuvarande hotell Kramer. – MSA 18179.

Ficks hotell hade öppnats vid Stortorget år 1846 av Jöns Magnus Fick. Hotellet såldes 1868 till Fritz Kramer, som 1876 rev den gamla byggnaden och på samma plats uppförde det nuvarande hotell Kramer.

Av räkningen från Ficks framgår att Göthe Thomé anlände den 16 augusti 1850 och den dagen inmundigade en portion mat, ost & smör, en sup och ett glas bir, för den sammanlagda summan av 36 skilling. Förmodligen började han genast arbeta.

Tidningarna skrev: ”Med outtröttlig ifver egnade han sig nu åt vården af de patienter, som kommit under hans hand, och under de få dagar han tjenstgjorde, lyckades det honom att rädda flera, som redan stodo på tröskeln till grafven.”³

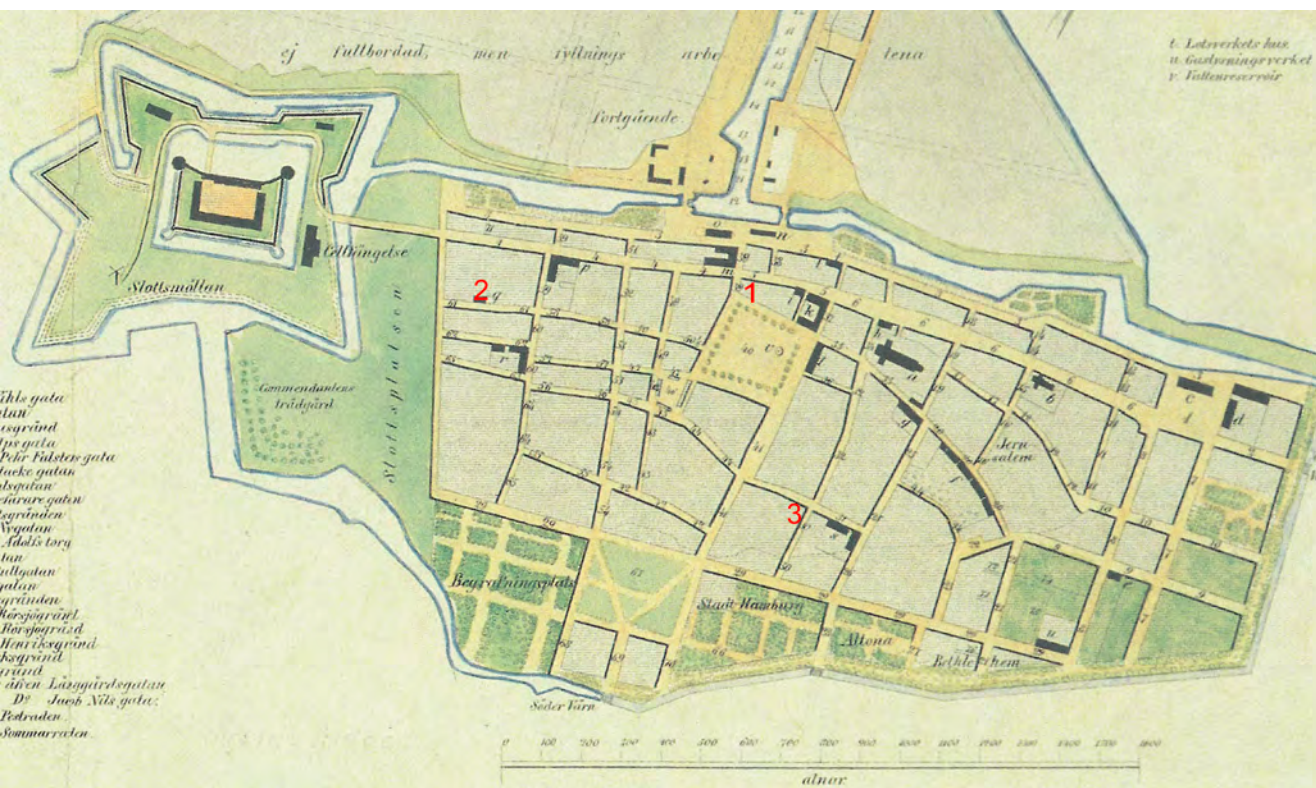

Fig. 2. Malmö under koleraåret 1850 var betydligt mindre än dagens stad. De flesta invånarna bodde innanför kanalerna. På kartan har de olika platser som nämns i texten markerats. 1. Ficks hotell. 2. Stora kolerasjukhuset på Jakob Nilsgatan. 3. Lilla kolerasjukhuset på Djäkne-gatan. – Karta över Malmö år 1853 från Stadsbyggnadskontorets kart- och ritningsarkiv.

Dagen därpå verkar han ha intagit sina måltider på sjukhuset och Fick har bara äskat betalning för ½ butelj bir. Den 18 augusti däremot åt Thomé två portioner mat på hotellet och drack dessutom ett glas vin. Den 19 augusti nöjde han sig med en portion mat men ökade däremot på alkoholintaget: ½ butelj bir, en sup och ett glas vin. Rent allmänt ansågs kraftigt intag av alkohol vara verksam medicin mot koleran.

Den 20 augusti äter Thomé inte på hotellet men dricker ½ butelj portvin. Kan-
ske är det den här dagen han skriver ett brev till en vän:

"man behöfver icke frukta för choleran, ty med ändamålsenlig behandling är hon alls icke farlig".⁴

Dagen därpå, den 21, aväter han en portion sill och dricker till det ett glas vin. Sedan händer det någonting. För den 22 augusti finns ingen anteckning alls på räkningen. Göthe Thomé verkar då ha varit på sjukhuset dygnet om.

Den 23 augusti berättar räkningen att Thomé nu själv drabbats av den sjukdom han kommit för att bekämpa. Denna dag har Fick antecknat:

"½ butelj "Lafitte" (franskt vin), höns soppa, ½ butelj renskt (vin), flanel, ½ butelj portvin och mat och två glas vin till "wakhustrun", drickspengar till snickare pojkarne, två buteljer klorvatten, rökelse."

Tyvärr hjälpte vare sig franskt eller renskt vin, hönssoppa eller sjukvaktarens omsorger. Göthe Thomé avled på kvällen dagen därpå, lördagen den 24 augusti.

Han hyllades i flera tidningar och bland annat skrevs det: *"genom sin warma, genialiska personlighet och den entusiastiska swada, hwarmed han så ofta offentligen utmärkt sig i spetsen för Lunds Studentkår, hade han eröfrat särdeles bland 'de unga' icke blott ett anseende, men en kärlek, som skall tillförsäkra honom i hans alltför tidiga graf ett hjertligt och waraktigt minne."*⁵

Räkningarna i Sundhetsnämndens arkiv berättar vidare. Ficks hotell har också begärt ersättning för den 25 augusti för:

*"1 butelj Punsch, Logi, 6 st stearin ljus, Brändt hål på 2 handdukar, Mat till Wak-
hustrun, 4 aln Schirting."*

Förutom att Fick här ville ha betalt för hotellrummet de dagar Thomé bott där, kan vi nog också utläsa att man tänt ljus runt liket, att någon vakat över liket och att han fått en svepning av schirting, som var en sorts bomullstyg. Hur någon bränt hål på handdukarna får man gissa sig till.

En annan räkning berättar att L. Petterson förfärdigat *"En Likkista till Herr Medicine Licentiaten H. Thomé"* som kostade 25 riksdaler. Ytterligare en räkning låter oss veta att kistan med liket samma dag transporterades till begravningsplat-
sen med hjälp av *"Enighets Likbärare Lagets Likvagn"* för en kostnad av 4 riksdaler.

Den 26 augusti upptog Ficks räkning 3 satser rökelse och en butelj klorvatten.

24 Malmöden 16 aug	
Nota från H.M. Fick	
Herr Doctor Thomé	
1 Port mat	18
ost & smör	8
supp 1/2 Biv	10
17 1/2 B Biv	12
18 2 Port mat	36
1 1/2 Biv	16
19 1/2 B Biv 1 Port mat	30
1 sup 1 1/2 Biv	20
20 1/2 B Biv	14
21 1 Port vin 1/2 Biv	28
22 1/2 B Laffit	212
23 1/2 B Laffit	21
1/2 B Biv	1
flanel	130
1/2 B Biv & mat	216
2 1/2 Biv till Halkhusen	216
Drickspeng till	
Snickare Bystern	1
2 B Biv vatten	116
rökelse	20
Transp	15 46

Transp	15 46
25 1 B Biv	124
Lozi	6
bestyrin Ljus	124
Brändt hår på 2	
Harredskas	112
mat till Halkhusen	124
4 aln Schirte	124
26 3 Laffit rökelse	112
1 B Biv vatten	32
27 1/2 B Biv	31 12

Detad
i msk

Tora Ljus
Drickspeng till A. J. Carlsson, 4 stund
Caféans mat. Chalmers r. 11. Sept. 1884

28 1/2 B Biv 20. 40/.

Fig. 3 & 4. Räkning från Ficks hotell som visar vad doktor Thomé åt och drack de olika dagarna, och även hans vård och omkostnader de dagar han var sjuk. — Ur Sundhetsnämndens i Malmös arkiv, Kassaräkenskaper med verifikationer G1:1, MSA.

Här verkar vi sålunda ha rengöringen av Thomés rum på hotellet.

En sista räkning berättar till slut något om hans vård. Följande poster finns upptagna:

"Till sköterskan Ida	5 riksdaler
Till 2ne fruntimmer, som frotterade och vakade öfver liket	6 riksdaler
Till Tvätt	1 riksdaler 46 skilling
Till Barnmorskan Botilla	
(för åtskillige lavemanger)	3 riksdaler
Till Drickspeng åt Ficks betjening	5 riksdaler"

Så långt den hårt arbetande Thomé. Men var arbetade han egentligen? Malmö hade inget sjukhus vid den här tiden, utan staden fick helt hastigt inrätta lämpliga lokaler när epidemin var ett faktum. Av räkenskaperna i Sundhetsnämndens arkiv framgår att vård skedde på två platser, kallade *"Stora sjukhuset"* och *"Lilla sjukhuset"*. Men var låg dessa? En tidningsartikel uppger den 17 augusti att ett sjukhus blivit upprättat i *"Fabrikör Wetterlings nära Slottsplatsen belägna gård"*.⁶ Räkningar i arkivet kallar detta sjukhus för *"Stora Cholera Sjukhuset i fabrik. Wetterlinds f.d. Gård"*; *"Kolera Sjukhuset wid Hyregatan"*; *"Sjukhuset uti Wetterlinska Gården"* och *"Colerasjukhuset uti Fabrikör Wetterlins Nybygda Hus"*.

Här har vi avgörande ledtrådar. Carl Wetterlind byggde 1849 ett hus som fortfarande finns. Det ligger i Hyregatans förlängning, idag heter gatan Jakob Nilsgatan, men då hette den egentligen Anna Per Falsters gata. Detta hus kom 1853 att inhysa Tekniska Elementarskolan, 1880 placerades Kurhuset här, och under de följande åren blev det även barnbördshus och platser för sinnessjuka. Det Stora Cholera Sjukhuset har idag adressen Jakob Nilsgatan 19.

Fig. 5. Stora kolerasjukhuset på Jakob Nilsgatan 19. Detta hus hade byggts 1849 av repslagaren och segelsömmaren Carl Christian Wetterlind (som också fick ge namn åt Repslagaregatan år 1865, sedan han skänkt en del av sin mark till gatans dragning). Han hade redan 1832 fått tillstånd att idka fabrik i repslagerihanteringen. När nu staden behövde en byggnad till sjukhus erbjöd Wetterlind sitt nybyggda hus till uthyrning. Efter epidemin fick det husera Tekniska elementarskolan, innan det hösten 1880 blev kurhus för patienter med veneriska sjukdomar. Där anlades då även en barnbördsavdelning, och 1892 dessutom en avdelning för sinnessjuka. 1897–1913 fanns det en cigarrfabrik i huset. – Fotograf okänd / MSA 67223.

Att identifiera det lilla sjukhuset är betydligt enklare. Bland räkningarna i Sundhetsnämndens arkiv finns till och med förtryckta räkningsblanketter där det står *"Lilla Sjukhuset i Småbarnsskolan"*. Vid den här tiden låg småbarnsskolan vid Djäknegatan, i huset mot korsningen vid Baltzarsgatan. I slutet av räkenskapsvolymen finns ett flertal räkningar, som dels tar upp att småbarnsskolans fröken begärt ersättning för flytt till ett annat hus, hyra i denna tillfälliga bostad och andra kostnader; samt många räkningar som skildrar den omfattande rengöring som gjordes av småbarnsskolan efter epidemins slut.

Fig. 6. Lilla kolerasjukhuset på Djäknegatan. Detta inhyestes i småbarnsskolan som låg i huset vid Djäknegatan/Baltzarsgatan. Småbarnsskolan och dess fröken fick tillfälligt flytta. Småbarnsskolan hade öppnats 1843 i fyra rum i husets södra del och var avsedd för barn i åldrarna 2–7 år, vars föräldrar var fattiga och inte kunde ta hand om barnen dagtid eftersom de var tvungna att arbeta för sitt och barnens uppehälle. Omvårdnaden och tillsynen i skolan skulle vara gratis. Skolan skulle i första hand "befordra utvecklingen av barnets fysiska, moraliska och intellektuella anlag". I den norra delen av huset var Skjutsinrättningen inrymd. Huset revs 1934. – Fotograf okänd / MSA 16580.

Noter

- ¹ Sundhetsnämnden i Malmö G1:1 1850-1851 Kassaräkenskaper med verifikationer
- ² Borås tidning 3 september 1850
- ³ Najaden 29 augusti 1850
- ⁴ Nya Carlshamns tidning 13 september 1850
- ⁵ Hallands läns tidning 29 augusti 1850
- ⁶ Snällposten 17 augusti 1850

Fig. 7. Minnesstenen på gamla begravningsplatsen över koleraläkarna Göthe Oscar Thomé och Elias Ekeröth, som dog i epidemin 1850 och Claes Johan Kjellman som dog i epidemin 1853. En släkting till doktor Thomé, Johannes Thomaëus, var pestläkare under pestepidemin i Malmö 1712 och blev själv ett av pestens offer. — Foto: Anette Sarnäs.

Källor

Otryckta källor

Malmö stadsarkiv

Sundhetsnämnden i Malmö. G1:1 Kassaräkenskaper med verifikationer 1850–1851.

Tryckta källor

Tidningar

Borås tidning, 3 september 1850

Hallands läns tidning, 29 augusti 1850

Najaden, 29 augusti 1850

Nya Carlshamns tidning, 13 september 1850

Snällposten, 17 augusti 1850

Litteratur

Malmö stads historia, band 3. Red. O. Bjurling. Malmö, 1985.

Cronberg, Stig, "Lärdomar av koleraepidemin i Malmö sommaren 1850" (i: *Elbogen* 2013 s. 91–98. Malmö, 2014).

Olympiska elden i Malmö

– en bildberättelse

AV ANETTE SARNÄS OCH KERSTIN MARTINSDOTTER

Fig. 1. Lennart Månsson tar emot facklan från "Marstrandsfjorden" som trafikerade linjen Köpenhamn–Malmö. – Foto: Idrottsmuseet Helsingfors 3634_115.

Visste ni att den olympiska elden passerat Malmö? Det var den 1 juli 1952, på dess väg till OS i Helsingfors. Det tog 20 dagar för elden att färdas från Aten till Helsingfors. Elden som tänds med solens strålar i Olympia förs med en fackelstafett från Grekland till värdlandet för olympiaden. Fackelstafetten ägde första gången rum inför sommar-OS i Berlin 1936.

1952 färdades facklan med flyg från Aten till Aalborg i Danmark. Därifrån gick färden till Köpenhamn där elden övernattade i överborgmästarens ämbetsrum. Till Malmö från Köpenhamn kom den med snabbåt. Ute på Malmö redd stannade fartyget upp och facklan togs emot av Lennart Månsson från Malmö Roddklubb. Han var en välkänd styrman i roddklubben och fick senare en utmärkelse som Sveriges meste roddare med över niotusen roddpass. Malmöåttan rodde den brinnande facklan in till Uppsalabastionen. Därifrån lämnades den över till Malmö Kanotklubb. Med kanot färdades elden via kanalen till brandstationen.

Fig. 2. Åttan från Malmö Roddklubb ror elden in till Malmö. – Foto: Kommunfullmäktige i Malmö / MSA 68628.

Fig. 3. motstående sida. På bilden ser vi två av de 3042 fackelbärarna som transporterade elden. William Björneman, olympisk guldmedaljör i längdhopp i Antwerpen 1920 tar emot elden från Lennart Strandberg som hade det svenska rekordet på 100 meter i 37 år. – Foto: Kommunfullmäktige i Malmö / MSA 68626.

Fig. 4. Olympiern William Björneman, "Kalmar-Petersson" kallad, tände elden på Malmö Idrottsplats innan en olympisk revy började. – Foto: Kommunfullmäktige i Malmö / MSA 68627.

På Malmö Idrottsplats firade man eldens ankomst till Malmö med en olympisk revy där flera svenska före detta olympier deltog. Från Malmö färdades den vidare till Lund, Landskrona, Helsingborg och Ängelholm och ett flertal hållplatser på vägen till Stockholm och därefter ytterligare en mängd orter innan den kom till Torneå. I Helsingfors tändes sedan elden på Olympiastadion av den kände löparen Paavo Nurmi.

Tack till Idrottsmuseets vänner för hjälp med identifiering av idrottsmännen och tack till Malmö Roddklubb för benäget bistånd med bild.

Källor

Otryckta källor

Malmö Stadsarkivs Instagramkonto @malmo_stadsarkiv
Buckhorn, Göran R., <https://heartheboatsing.com/2016/05/09/swedens-most-devoted-sculler-who-was-an-olympic-torchbearer/>

Tryckta källor

Aftonbladet, Arbetartidningen, Dagens Nyheter, Expressen, Svenska Dagbladet, Söderhamns tidning, Trelleborgstidningen 1952.

Sivert Grubbe lämnar Malmöhus slott

– ett inventarium från 1628

AV NINA WIKLUND

Inledning

Bland de äldre länsräkenskaper som finns bevarade på Riksarkivet i Köpenhamn återfinns ett beseglat och undertecknat inventarium, vars innehåll bidrar till att kasta ljus över Malmöhus slotts äldre historia. Dolt bland Malmöhus läns kvittensbilagor från åren 1584–1651 har det väntat på att bli återupptäckt, transkriberat, läst och tolkat.

Det undertecknade inventariet är ett klagörande över vad som finns på kronans slott och Malmöhus län när *Erlig och Wellburdig Mannd* Sivert Grubbe (1566–1635) herre till Torup och Hovdala slott överlämnar hus, inventarier, brev, register, jordeböcker och annat lösöre till nästpåföljande länsman Sigvard Urne den 16 november 1628.

Syftet med denna artikel är att kort behandla det inventarium som upprättades när Sivert Grubbe beviljades avsked som länsman på Malmöhus slott för att överlämna kronans län till kung Christian IV:s son, *den udvalgte prins*, prins Christian (1603–1647) och den nye befallningshavaren på Malmöhus.

Fig. 1. Malmöhus slott. – Foto: Anna Gullmark / © Malmö Museer.

Länsräkenskaper - spillror från det förflutna

De räkenskapshandlingar, länsräkenskaper från 1500- och 1600-talen som finns bevarade på Statens Arkiver i Danmark har tillkommit i samband med administrationen av de stora slottslänen. Många länsräkenskaper förstördes vid de omfattande och dokumenterade gallringar som genomfördes i Danmark under början av 1700-talet vilket är orsaken till att räkenskapshandlingar före år 1610 bara återfinns slumpmässigt. Principen vid utgallringarna var att räkenskaper som hade tillkommit före år 1610 endast skulle bevaras om de innehöll uppgifter av väsentlig betydelse för Danmarks historia.¹

Bevarade länsräkenskaper för Malmöhus län före år 1658 finns tillgängliga digitalt på Statens Arkiver i Danmark via AO, Arkivalieronline, en onlinetjänst som inom Riksarkivet i Sverige motsvaras av Digitala forskarsalen tidigare SVAR. Länsräkenskaper vid Riksarkivet i Köpenhamn utgör en källa till förståelse för och utökad kunskap kring administrationen vid slottet Malmöhus.

Tolka en text

Att läsa gamla handstilar är inte lätt. Ibland är handstilen i originalhandskriften så pass svårtydd att det inte hjälper att ha relativt goda kunskaper i paleografi. Inventariet från 1628 har lästs och tolkats via den digitala arkivsamlingen på Arkivalieronline. Underlaget till det digitaliserade materialet är svartvita mikrofilmer vilket medför brister i bildkvalitén en förutsättning som gör det extra mödosamt att tolka texten. En annan barriär som måste övervinnas för att förstå texten är språkbruket. Språket som används i inventariet är 1600-tals danska. För förståelsen av äldre danska ord och uttryck har ”Ordbog over det danske sprog”, en historisk ordbok som behandlar danska ord och uttryck från 1700 till 1950 varit till stor hjälp.

Malmöhus slott – en försvarsfästning

Malmöhus slott bär på flera hundra års militärhistoria, belägrat flera gånger, men aldrig intaget. Grundlagt under 1400-talet växte Malmöhus under 1500-talet fram som en av de starkare försvarsanläggningarna i det danska riket. De tidigaste uppgifterna om att truppstyrkor har varit förlagda till Malmö är från 1518 med uppgift om att Malmö garnison skickade 416 ryttare till Köpenhamn² vilket möjligen kan sättas i samband med Sten Sture den yngres krig mot Danmark som varade mellan åren 1512 och 1520.

Fig. 2. Malmöhus slott, flygbild. – Foto: Emadelden Alhelou / © Malmö Museer.

Det renässansslott från 1500-talet som ligger framför oss på Malmöhusvägen i dag, utgör de kvarvarande delarna av ett en gång betydligt mer omfattande byggnadsverk, ett residens och en försvarsanläggning. De två kanontornen berättar om ett försvarssystem som när Malmöhus slott stod färdigt 1542 efter en omfattande om- och tillbyggnad, var resultatet av ett helt nytt försvar. Med låga kanontorn och höga skyddsvallar blev anläggningen svår att inta. Däremot finns inte mycket kvar idag av svenskarnas komplicerade bastioner och Erik Dahlbergs omfattande utbyggnad av stadens försvarsanläggning från slutet av 1600-talet.³

Genom åren har det skrivits en del om Malmöhus slotts byggnadshistoria men det saknas information om slottet som centrum för civil och militär administration, om slottet som länsherrens arbetsplats, det dagliga livet på slottet och om de människor som en gång verkade där.

Länsman till Malmöhus län

År 1526 blev slottet residens för länsmannen i det då nyinrättade Malmöhus län. Länet omfattade Oxie, Ingelstads och Jerrestads häraderna vilka tidigare hade tillhört Lindholmens län. Efter 1540 ingick även Bara härad liksom Näsbyholms län med Ljunits, Vemmenhög, och Herrestads häraderna. I samband med denna förändring blev Malmöhus län ett räkenskapslän som svarade för bl.a. skatteuppbörd.⁴

Danmark var uppdelat i län från senmedeltiden fram till det danska enväldet infördes 1660. Det fanns två huvudtyper av län. De stora slottslänen, huvudlänen, som stod för lokalförvaltning, rättsskipning och militärt ansvar, samt de mindre länen, godslän, som främst användes för avlöning av hovfolk och kungliga ämbetsmän.

Under den danska tiden var länsmannen på Malmöhus den danske kungens och centralmaktens representant i området. Länsmannen eller länsherren var länets högsta militära och civile ämbetsman.⁵ Tjänsten var en avlönad anställning och länsherren kan närmast jämföras med våra dagars landshövding.

Fig. 3. Sivert Grubbe (1566–1636) i sorgedräkt år 1613. I januari 1613 avlider Grubbes hustru Hilleborg i barnsäng, och i mars samma år avlider även en av hans tvillingdöttrar. Kopia på Torups slott från 1800-talet. Originalen från 1613 målade av okänd konstnär, hänger på Fredriksborgs slott, Danmark, inv.nr. A 759. – Foto: Matso Pamucina / © Malmö Museer.

i skick än vad de kunde inbringa. De bodar som kallas Palne söe bodar vilka stod på utdikad sjömark, (Palne sjö) ⁶ anses däremot vara i gott skick, bra murade och en våning höga. Det konstateras vidare att den gamla brunnen utanför slottet har rivits och att man har grävt en ny brunn inne på borggården och i samband med detta införskaffat en ny vattenkonst dvs. en fontän.

Inventariet är undertecknat av både Sivert Grubbe och Sivert Urne den 16 november 1628, samt bevittnat av Knut Grubbe till Rögle och Henrik Gyldenstierne till Svaneholm.

I samband med besiktningen överlämnades även en jordebok vilken utgjorde underlaget för länets beskattning, en förteckning över de jordegendomar som låg under Malmöhus slott och dess underliggande län och ladugårdar, tillsammans med brevböcker och brevregister. ⁷

Sivert Grubbe

Sivert Grubbe, länsman på Malmöhus slott och län under åren 1602–1628, herre till Torup och Hovdala slott, var en man av sin tid, välutbildad, lärd och berest. Som högste civile och militäre befälhavare i de härader som tillhörde länet svarade han för länets skatteuppbörd, för indrivning av böter och för utskrivning av manskap till krigstjänst. Han säkerställde också att lagar och förordningar efterlevdes. Som stiftslänsman var han närvarande då Lunds domkapitel sammanträdde och som kantor vid domkapitlet satt han med och avgjorde en del av de juridiska ärenden som förekom där. ⁸

År 1595 utnämndes Sivert Grubbe till sekreterare vid konungens kansli och när Christian IV kröntes till kung i Danmark år 1588 var han närvarande för att avge sin ämbetsed. I sin dagbok ger Sivert Grubbe en levande skildring av förhållandena vid Christian IV:s hov. ⁹

Den 6 maj 1602 beviljade Christian IV honom avsked från hovtjänsten och förlänade honom istället länsbrev på Malmöhus, Lundagård, Dalby kloster och Hyby län

Fig. 5. Träsnitt av konstnär Einar Bager (inventarienummer MHM 9298). Bilden är troligen en illustration till en beskrivning av ett historiskt rättsfall från 1600-talet. – Foto: © Malmö Museer.

och från den 23 maj 1605 omfattade uppdraget även Börringe kloster, Lindholm och Frosta härad. Den 25 juli 1602 firade Sivert Grubbe och hans hustru Hilleborg Knutsdotter Grubbe bröllop på Köpenhamns slott. Kungen bekostade bröllopsfesten och den 3 juli kom de nygifta till Malmöhus.¹⁰

I sin dagbok skriver Sivert Grubbe att han tillträdde Malmöhus län den 11 maj 1602 då länet överlämnades till honom av landsdomarna Lage Urne och Vilhelm Dresselberg på uppdrag av kung Christian IV.

Knappt en månad senare bevistade han för första gången en gudstjänst i slottskyrkan på Malmöhus slott och lyssnade där som värd för Malmö stads borgmästare och stadens rådmän, till sin första predikan. Här skulle han komma att lyssna till många predikningar under sina 26 år som länsherre.¹¹

Slottskyrkan

I det bevarade inventariet finns en rubrik för de inventarier som förvarades i slottskyrkan. ”Først Udi Kierchen” är inventariets allra första rubrik, vilket visar på vilken rang man tillmätte lokalen, ett av slottets kanske viktigaste utrymmen under 1600-talet, i en tid då religion och statsmakt var intimt sammanflätade.

I kyrkan fanns en nattvardskalk och en *disk* dvs. en tallrik, båda två av silver. Vi får veta att silverföremålen tillsammans väger 32 lod, ungefär ett halvt kilo. I kyrkan fanns också en brun mässhake av sammet och en mäsärk, *Messeserch*, avsedd att bäras närmst kroppen under mässhaken. Vidare fanns två ljusstakar av mässing med vaxljus i och en svart kollektåv av sammet som användes för allmosor till de fattiga som *deignen Bruger Paa dj fattiges Wegne i Kierchenn*. Deign var en medeltida titel, en yrkesbeteckning på en person som assisterade prästen i allehanda göromål och vars svenska motsvarighet i det närmaste motsvarades av en djäkne eller klockare. Av skrivningen i inventariet förstår man att den kollekt som togs upp i samband med predikan gick till församlingens fattiga och obemedlade.

Att vaxljus finns upptagna i inventariet visar på att de betingade ett högt värde under 1600-talet. Talgljus fanns i de flesta hushåll men användes sparsamt medan vaxljus tillverkade av bivax var en lyx med begränsad användning även hos adeln vid denna tid. Vid fest var vaxljus en markering av tillfällets högtid och i kyrkor användes dessa vid viktigare ceremonier. Vaxljusens användning förknippades generellt med en mycket hög grad av lyx.¹²

Det är också tydligt att man hade möjlighet att mäta tidens gång för att dela in arbetsdagen i arbete och vila. Kyrklig tideräkning byggd på tidsanpassning till klostrens bönestunder spred sig gradvis till samhället utanför kloster och kyrkor under medeltiden.¹³ På altaret fanns en klocka som användes för att ringa i, både då man kallade till predikan och när man skulle gå till bords för att inta sina

måltider och ovanför kornloftstrappan fanns ett mekaniskt ur för exakt tidmätning, ett segerverk, "Seiger Werch" *med enn kloche*. I äldre tider benämndes större mekaniska ur, t.ex. ett tornur, för segerverk eller sejare, och de klensmeder som tillverkade dessa tidiga mekaniska tornur kallades för segermakare eller säjarmästare. Beteckningen kommer från det tyska ordet Zeiger, våg, där tungan på vågen, visaren, har fått ge namn åt hela uret. Ett segerverk var helt enkelt ett mekaniskt ur med urtavla och visare. I detta fall nämns att segerverket också har en klocka, alltså en klocka med kläpp, troligen ett automatiskt slagverk.¹⁴

Enligt en ännu äldre inventarieförteckning från år 1597 refererad av Otto Norn, kan man sluta sig till att slottets källarvåning har bestått av en tvådelad källare varav

Fig. 6. Christian IV:s bibel (Inventarienummer MM 6907) tryckt i Köpenhamn 1633 i en upplaga av 2000 exemplar ett arbetet som påbörjades 1631 och avslutades 1633. Illustrationerna samt porträttet av Christian IV är utförda av kopparstickare Simon de Pas och koppartryckare Christoffer Vogel. Anteckningarna på insidan av bibelns titelblad är skrivna av Hans Nielsen Tølløs som var stadskaplan och slottspräst i Malmö från 1632 till 1639. Bibeln som har haft sin plats på altaret i slottskapellet skänktes enligt en anteckning på latin år 1633 till slottskyrkan i Malmö av Tage Ottesen Thott som var länsman på Malmöhus 1632–1651. Bibeln köptes in till Malmö Museum från Nationalmuseum i Köpenhamn 1914. – Foto: Andreas Nilsson / © Malmö Museer.

den västra delen troligen har använts som borgstuga ett utrymme där manskapet, manligt tjänstefolk eller soldater, bodde, åt och tillbringade sin tid. Det första våningsplanet har bestått av två lika stora lägenheter varav den västra sannolikt har disponerats som bostad av länsmannen. År 1597 fanns också ett slottskapell med femton stolar i den östra delen av huset.¹⁵ Det finns dock inga kyrkoböcker bevarade från denna slottskyrka. De äldsta kyrkoböckerna från slottsförsamlingen på Malmöhus slott är från år 1745 men i Malmö Museers samlingar finns en bibel som enligt en anteckning på titelbladets baksida skänktes till slottskyrkan i Malmö 1633 av den dåvarande länsmannen på Malmöhus Tage Ottesen Thott. Hade det behandlade inventariet varit daterat ett par år senare hade bibeln med största sannolikhet varit upptagen som föremål i detta.

Bibeln är det enda lösöre från slottets danska tid som finns bevarat i Malmö Museers föremålssamlingar.

Våningsplanet ovanför länsherrens bostad har utgjort kungafamiljens lägenhet. Inventariet från 1597 upptar, i likhet med 1628 års inventarium, förutom det stora stenhuset med länsherrens bostad samt kungens våning, flera andra byggnader på borggården, byggnader som inte stod i direkt förbindelse med den norra längan.

Kök, brygghus, mälthus och smedja

Ur såväl inventariets inledande text som ur dess rubriker kan man uttolka att slottsanläggningen har bestått av ett antal separata hus vart och ett med sin egen funktion. Köket som ett separat utrymme avsett enbart för matlagning återfinns vid denna tid först och främst i slottsmiljöer och hos samhällets övre skikt, ett bruk som så småningom kom att sprida sig. Inventariets rubriker för kök, brygghus, mälthus och smedja utgör exempel på denna differentiering av byggnadernas funktion.¹⁶

De köksredskap som tas upp under rubriken "Udi Köcherritt" är företrädesvis köksredskap av metall. Föremål av keramik och enklare småsaker av trä finns inte upptagna alls. Listan med inventarier är inte särskilt omfattande men den visar på att man har haft ett antal kittlar dvs. större grytor för matlagning över öppen eld. Tolv små och stora kittlar varav tre har varit obrukbara. Fyra köksknivar, en järnraka och en gammal sikt, fyra stekpannor av olika slag samt ett *Brannd Jernn* dvs. en trefot av järn. Här finns också uppgift om en bänk, ett gammalt skåp samt två sängar som stod i köket.¹⁷

Brygghuset var en underavdelning till köket som på större gårdar fanns i en fristående byggnad skild från själva huvudbyggnaden. Brygghuset användes för funktioner som krävde uppvärmning av vätskor som ölbryggnings, tvätt och bakning. I detta hus finns enligt inventarieförteckningen en inmurad bryggpanna med

en angiven volym på 20 tunnor, tråg, kar och kannor men även en brandgaffel och några gamla dragselar. Dragselarna kan ha använts då man transporterade öltunnor till och från brygghuset. En dragare var vid denna tid en person specialiserad på transport av en specifik vara t.ex. en vindragare som arbetade med transport, lagring och tappning av vin och sprit. I Mälthuset, en separat byggnad där korn lades i blöt för att omvandlas till malt inför ölbrygden, finns ett kärl med volymen 40 tunnor *Thill att stöbe körnn Wdj til Malt*.

Stallet nämns bara kort i inventariets inledande text medan smedjan har fått en egen rubrik varunder ett ambolt upptas, dvs. ett städ, samt ytterligare en annan typ av städ tillsammans med tolv stora och små hammare och en blåsbälg troligen arbetsredskap som brukades av en hovslagare.

Frustugan på Malmöhus slott

Redan på de äldsta gårdarna i Danmark där slottanläggningen bestod av ett antal separata hus, alla med olika funktioner, fanns det ett hus eller ett avdelat utrymme som gick under benämningen frustuga. I senare slottsanläggningar har det funnits ett eller flera separata rum med detta namn. Frustugan tjänade som en tillflyktsort inte bara för husets döttrar utan även för adliga jungfrur och resande kvinnor som antingen behövde vila ut efter en resa eller disponera ett rum för att utöva sina sysslor i. Det finns uppgifter om att dessa särskilda arbets- och sällskapsrum avsedda för kvinnor kunde låsas inifrån, ibland med flera lås.¹⁸

De danska länsräkenskaperna vittnar om att det på Malmöhus slott, liksom på flera andra större danska borgar fanns två separata frustugor. I av Troels-Lund refererade länsräkenskaper för Malmöhus län från åren 1542–1582 benämns dessa två frustugor som den översta och den ”andra”. Den ena frustugan, ligger i vinterstugan. Vinterstuga är en beteckning på ett rum som kunde värmas upp med en eldstad och som därför gick att använda under årets kallare delar som en dagligstuga. Enligt samma länsräkenskaper benämns vinterstugan på Malmöhus slott omväxlande Björns kammare, Corfits kammare, grevens kammare och Bothwells kammare vilket är fyra olika beteckningar på det rum som beskrivs ligga mot syd in mot borggården.¹⁹ Namnen refererar troligen till Björn Kaas länsman på Malmöhus 1565–1580, Corfitz Viffert länsman på Malmöhus 1580–1591²⁰ samt till James Hepburn, earl av Bothwell, vilken satt fängslad på Malmöhus slott mellan åren 1567 och 1573.

Det är känt att earlen av Bothwell satt fängslad i slottets östra bottenvåning i den del av slottet som finns kvar idag samt att länsman Björn Kaas låtit mura igen den östra bostadens toalett för att, får man förmoda, förhindra fången att fly. Utifrån dessa uppgifter kan man lokalisera den ”andra” frustugan till slottslängans

bottenvåning. Den översta frustugan bör då vara den som beskrivs ha legat i slot-
tets norra länga i övervåningen på den slottsbyggnad som finns kvar idag.²¹

Utrustningen i frustugan liknade den som fanns i dagligstugan. Man hade bän-
kar längs väggarna och en eller flera sängar. På Malmöhus slott fanns under slutet
av 1500-talet tre sängar i den ena frustugan liksom ett långt bord.²²

I fatabur och frustuga

I inventariet från 1628 beskrivs det som finns i frustugan och i fataburen tillsam-
mans under rubriken: "Udi fadburett och fruerstufuenn". Det verkar som om
man har samlat ett flertal slottsinventarier av värde under samma rubrik, oaktat
inventariernas placering.

Fatabur betecknade många gånger ett specifikt utrymme där man förvarade
t.ex. textilier och andra föremål av värde men i denna förteckning har man använt
uttrycket för att precisera vilka möbler av värde som finns i flera av slottets olika
kammare. Här nämns t.ex. tre kistbänkar med lås samt en utan lås *som finndes
paa adschellige steder* liksom trettio två träbänkar, bra och dåliga, stora och små
samt tjugosex skivor dvs. bord en del i bra skick, en del i dåligt skick. Fem gamla
obrukbara kistor tas upp, varav två har lås och tre är utan lås. Vi får också veta att
det finns fyrtioåtta träsängar.

I skrivarstugan står ett gammalt skåp och på väggen i samma rum hänger ett
stycke rött engelskt kläde på väggen. Ett annat stycke rött kläde finns i kungens
sängkammare. En *schifue* dvs. ett bord står i den nya kammaren. I slottsherrens
kammare står ett slagbord och i slottsfogdens kammare står ett gammalt skåp. I
frustugan finns vidare en järnkakelugn, ett bord som går att dra ut, och i den östra
frustugan preciseras att det finns en ny säng. I borgstugan står bord, bänkar och
ett skåp. Här finns också två väggfasta skåp som är *Innd muuret i Muuren* och i
borgstugan finns liksom även i frustugan en järnkakelugn.

Källare, saltkällare och kornloft

Rubriken: "Udi Kielderren" verkar sammanfatta placeringen för ett antal gamla
och uttjänta föremål som har förvisats till källarförvaring. Merparten av dessa
föremål har renderats epitetet *gammel*. En gammal mortel utan stöt, sju gamla
kopparkittlar, tretton gamla tennfat, en gammal tennkanna, en gammal mäss-
singsskål, en gammal kyrkoljusstake, en gammal järnkittel, två gamla köksknivar,
sjutton gamla koppargrytor liksom diverse gamla järngrytor.

I en annan källare, saltkällaren, finns två stora kar om vilka beskrivs att de
tidigare har använts i brygghuset men att de nu används till att förvara salt i. I

saltkällaren förvaras också fläsk och annat kött samt två bänkar och en bänk som har använts då maten har saltats in. På kornloftet finns mjöl, malt, spannmål och en tunna havre samt tjugo sidor fläsk.

Skrivarstugan – länets kontor

Skrivarstugan är intressant ur det perspektivet att det var här alla de dokument tillkom, jordeböcker, räkenskapshandlingar, brevböcker och brevregister vilka utgick från länets förvaltning, handlingar som idag förvaras på Riksarkivet i Köpenhamn.

I skrifvarstugan stod en järnkakelugn tillsammans med de klassiska verktyg som behövdes för att få liv i och underhålla den värmande elden. En eldgaffel *brandtiuf*, en skyffel och tång av järn samt en blåsbälg. I rummet stod också en glaslykta som *brugis* i porten.

Järnkakelugnar fanns enligt inventarieförteckningen i skrifvarstugan, i frustugan och i borgstugan. Järnkakelugnar ska inte förväxlas med sättugnar. Från början var järnkakelugnarna mycket kostsamma. Enligt Troels-Lund kostade enbart järnplattorna till den järnkakelugn som sattes in i frustugan på Malmöhus slott år 1582, 100 kronor. Trots de höga kostnaderna spred sig bruket av järnkakelugnar i Danmark under slutet av 1500-talet då de blev mycket populära på grund av sina goda värmeegenskaper.²³

Umgången med eld krävde den största försiktighet. En lössläppt eld var svår att hejda och regelrätta granskningar av eldstäder och brandredskap i Skåne är kända sedan medeltiden.²⁴

Sängkläder till var och en

Inventarieförteckningen har samlat merparten av textilierna under en gemensam rubrik: "Efterschrefuene Sengekleder findes paa Mallmöehuus, Paa åtschillige Steder som efterfølger". Under 1600-talet räknades textilier som en investering och dessa utgjorde ett betydande ekonomiskt värde.²⁵ Textilierna användes av flera personer i flera generationer och slets därför bokstavligen talat ut. Sängkläderna i inventarieförteckningen räknas upp i rum för rum och det är främst genom denna redovisning som man får en uppfattning om vilka yrkeskategorier som levde och verkade på slottet i länsherrens hushåll.

I svenkammaren fanns två bolster, underdynor dvs. madrasser till sängar, en dundyna med linneöverdrag, fem gamla huvuddynor dvs. kuddar, tre ullsängkläder troligen täcken, tre par lakan och ytterligare en ulldyna. En "sven" var en ung adelsman med anställning hos en länsherre som tjänstgjorde bl.a. som länsman-nens väpnare. Hans tjänstgöring var en slags utbildning och en förberedelse inför

att bli riddare.²⁶ Svenkammaren har varit utrustad med både dunbolster och lakan. Att sova på linnelakan var att anse som exklusivt under 1600-talet.²⁷ Även källarsvennens säng är utrustad med dunbolster och lakan. Beteckningen källarsven kan jämföras med dagens källarmästare. Källarsvennen hade ansvaret för vin- och viktualiekällaren ibland för mat men företrädesvis för dryck.²⁸ I ”Deignstufuen”, i djäknens rum, finns flera dundynor, kuddar fyllda med hampa samt ett par blågarnslakan. Junkerns säng med madrass av hampa visar på att man hade en eller flera yngre adelsmän som tjänstgjorde på slottet.

Den textila utrustningen i svenkammaren och i källarsvennens kammare, skiljer sig något från den som finns i skräddarstugan, stallkammaren och i kuskens stall där sängkläderna är enklare med madrasser och kuddar, dynor och huvuddynor fyllda med hampa i stället för med dun. Här finns också blågarnslakan istället för linnelakan. Blågarn är det lin som blir över när man häcklar och bråkar linet. Tyg som vävs av blågarn blir lite ojämnt och strävt och resultatet blir ett grövre linnetyg som användes till enklare och lite grövre bolstervar. I skräddarstugan finns också en *skind teppe* och en *wadmalstheppe*, alltså täcken, det första av skinn det andra av valkad ull. I välbärgade hem hade skinnfällarna fått ge vika för dunstoppade dynor på 1600-talet. Bruket att använda så kallade överdynor fyllda med dun som täcke spred sig i Danmark under 1500-talet men det äldre bruket att använda en *wadmalstheppe* på sommarhalvåret och en *skind teppe* på vinterhalvåret levde kvar i enklare miljöer där det var vanligare att man sov under en fäll eller ett skinntäcke.²⁹

Enligt inventarieförteckningen finns det sängar i både kök och bryggghus, dock utan någon närmare information om vilka som har använt dem. För dessa sängar uppges att madrasserna är av linnelärft och stoppade med dun, *lerrids dun dijne*. I köket finns också upptaget en brokig, dvs. en mönstrad dundyna vilket troligen är ett täcke samt vidare ett par blågarnslakan. Det finns även sängkläder som har legat i pigornas sängar *Piggernis Sennge*. Här preciseras både en underdyna och en överdyna alltså, madrass och täcke, båda två av vadmal, ett tjockt och valkat ylletyg. Hos pigorna finns även tre vanliga kuddar och två av vadmal, en gammal hampamadrass och fem mönstrade sängkläder, troligen täcken. Portvaktens sängutrustning skiljer ut sig på så sätt att förutom en vadmalsmadrass ingår även en gammal rya som troligen har använts som täcke.

Inventarieförteckningen visar att det tjänstgjorde en skrivare på Malmöhus slott. Det finns uppgifter både om delar av skrifvarstugans inventarier och om hur skrivarens säng var utrustad. Liksom i svenkammaren har skrifvarstugan en säng av högre komfort utrustad med både dunmadrass och dunkudde. En intressant detalj vad gäller skrifvarstugan är den information som kommer med rubriken ”Dah kom op paa Carnarppet wed denn gamble fruestufue Som waar i Schrifuerrenns Seng”.

Skrivarstugan har alltså varit inrymd i närheten av eller möjligen i samma rum som den gamla frustugan, troligen den frustuga som enligt länsräkenskaper från åren 1542–1582 går under beteckningen Björns kammare.

Utrustningen vad gäller sängkläder visar vidare på att det har tjänstgjort en slottsfogde på Malmöhus. Det är osäkert om denna titel syftar på länsherren själv, eller om det har funnits ytterligare en högre tjänsteman som har förestått eller bistått i slottets förvaltning. Enligt inventariets rubrik rörande sängkläder finns även ett utrymme som kallas friherrens kammare, *Paa frijherrens Cammer*.

Av förteckningens rubrik rörande sängkläder framgår att slottet har haft en mängd olika yrkeskategorier som har levt och verkat i länsherre Sivert Grubbes hushåll.

Fästningens bestyckning

En av de mest innehållsrika posterna i dokumentet utgörs av de inventarier som finns under rubriken ”Udi Archeliett”. Ett arkeli var under 1500- och 1600-talen en benämning på ett förråd med vapen, ammunition och krigsmateriel jämförbart med den senare benämningen tygförråd. Arkeliet förestods ofta av en arklämstare.³⁰

Först räknas alla kanoner upp. I inventariet förekommer benämningen ”schlange” vilket är en beteckning för en viss typ av kanon. Ordet kommer från tyskans Schlange i betydelsen orm. En slanga (svensk stavning) är en kanon som har en förhållandevis lång pipa i relation till ammunitionens kaliber. Slangarnas storlekar delades in, t.ex. i hela och halva, vilket avgjorde kaliber och hur många pund som kanonkulan skulle väga.³¹ I inventarieförteckningen finns tre *Quarter slange af kobber Som thilforne stoed for fire* och två *halfue slanger af kobber*. *Quarter* och *halfue* (halv) beskriver här bronskanonernas storlek.

Det finns fem kanoner som beskrivs som extra långa gevär av brons *dobbellet haeger af kobber*. En falkonett av brons finns upptagen liksom femton stycken korta kanoner av järn, så kallade *shierm Brecher af Jern* med ”kammer”, samt nio *store schiermbrecher af Jern*. En kammare är en typ av enhetspatron till bakladdade kanoner. Dessa var ofta gjorda i smidesjärn och individuellt avpassade för den enskilda kanonen. Ibland kunde det finnas flera kamrar till varje kanon och med dessa kunde man upprätthålla en hög takt i eldgivning.³²

Ytterligare en typ av kanon som tas upp är fjorton så kallade serpentiner. En serpentin är en lång och smal kanon i storlek på gränsen till ett handeldvapen.³³ Det finns även sextiotre hakebössor *dobbellet Iernhacher* och två dubbla, så kallade järnbassare med två kamrar. En järnbasare var en kort kanon av järn. Därtill finns tio järnbassare som inte rubriceras som dubbla. En annan typ av kanon som finns

i slottets arkeli är sex halva kartover. En kartov var en grov kanon med ett relativt kort eldrör i motsats till en slanga.³⁴

Förutom kanoner i flera olika storlekar och kulor i olika utföranden och storlekar, har man tagit upp de redskap som användes för att stöpa nya kulor. En järngryta att smälta bly i, kopparformar och järnformar till kulstöpning, gjutsked, järnspadar, järnstänger, krutsäckar och ett stort antal luntor vilka användes i samband med antändning och avfyrning av eldvapen. Det finns luttrad svavel som användes vid kruttillverkning och kornkrut dvs. krut i små runda kulor med långsammare brinntid.³⁵ Kornkrutets storlek fick som effekt att förbränningen gick långsammare något som var skonsammare för kanonen. Enligt inventariet finns även en järnvinda som troligen har används för att hissa upp kanoner med, femtiosex långa järnspett som kan ha använts då man riktade kanonerna men även en *gammel thromme* och en *gammel fahne* och en trumma utan beskrivningen gammal. Här finns också upptaget tio harnesk, tio musköter och nio hillebarder samt ett stort antal flintbössor med gehäng, möjligen så många som 452, men originaltexten är otydlig och svår att tyda. Man kan dock konstatera att det antal flintbössor man har uppgivit har varit det högsta angivna antal av samtliga inventarier som har preciserats i inventarieförteckningen.

I inventariet har man noterat att en del av dessa vapen kom till arkeli på Malmöhus slott i samband med det senaste svenska kriget, *bleffhiid Ofuer Sennndt dend thil det sidste Suennske OpRor waar*. Möjligen har man förstärkt försvaret vid Malmöhus slott i samband med Kalmarkriget, det dansk-svenska krig som pågick 1611–1613 och som slutade med Älvsborgs lösen och freden i Knäred 1613. Kalmarkriget skymtar förbi i Sivert Grubbes dagbok och i juni 1611 skriver han *Paa Grund af de daglige Forretninger ved Slottet opholdt jeg*

Fig. 7. Päronhjälm från 1600-talet (inventarie-nummer MHM 507). Namnet fick hjälmen efter den bakåtriktade spets som avslutar hjälmklockan och som påminner om stjälken till ett päron.

Under 1500- och 1600-talen var Malmöhus slott, en betydande försvarsfästning i det danska riket. Tyvärr finns det inte så många föremål i Malmö Museers samlingar, som berättar om denna period i slottets historia. Hjälmen på bilden, en skyttehuva från 1600-talet, köptes in till museet 1959, för att man skulle kunna visa hur Malmöhus garnison en gång var beväpnad och utrustad. Hjälmen är tillverkad i stål, smyckad med 12 dekorntar i koppar, driven ur ett och samma järnstycke och väger 1,7 kg. Det finns ingen stämpel på hjälmen som ger oss vägledning om var den är tillverkad. – Foto: Marcus Marcusson / © Malmö Museer.

mig i denne Krigstid stadig paa Malmøhus. Som länets högsta militäre och civile ämbetsman var det av vikt att Sivert Grubbe fanns på plats på Malmöhus slott, en av Danmarks mest betydande försvarsfästningar, när det var krigstider och oroligheter.³⁶

Fig. 8. Slanga av brons, ett 6-pundigt eldrör tillverkat 1543. (inventarienummer AM.010001). Krigsbyte från Danmark i något av krigen under 1600-talet. Tillhörde 1690 bestyckningen på Varbergs fästning. På kammarstycket finns det danska riksvapnet samt inskriften: "ER. GVDT. MEDT. OSS. HVEM. KANDT. DHAA. WERE. MODT. OSS" liksom året 1543. – Foto: Armémuseum.

Fig. 9. Jaktbössa från 1500-talet (Inventarienummer MM 3817). Jaktbössan är tillverkad på 1570-talet, av en bössmakare i Österrike. Bössan har ett hjullås, en teknik som uppfanns i Tyskland i början av 1500-talet som liknar tändanordningen hos en cigarettändare. Pipan är oktagon, 14,9 kaliber med 8 räfflor. På pipan finns bössmedens stämpel, ett H. Stocken är gjord i mahogny med inläggningar av hjorthorn. Både stock och kolv är rikt dekorerade med strids- och jaktscener. Dekorens förlagor är hämtade från en koppargrafiker i 1500-talets Tyskland, Hans Sebald Behamn. Samma koppargrafiker har lämnat förlagor till delar av den ursprungliga interiöra väggdekoren i Kockska huset, vilket uppfördes 1524 vid Stortorget i Malmö. – Foto: Matilda Thulin / © Malmö Museer.

Dagboken

Sivert Grubbe har skrivit en dagbok på latin som finns bevarad som en handskrift på Kungliga biblioteket i Köpenhamn. Genom sina många notiser berättar dagboken att Sivert Grubbe och hans hustru var på resande fot betydligt oftare än vad man skulle kunna förvänta sig. Trots den tidens dåliga kommunikationer och dåliga vägar vittnar dagbokens anteckningar om att paret var närvarande vid bröllop, dop och begravingar i skilda delar av landet och att Sivert Grubbe ständigt var ute på ämbetsresor, både i Skåne och i det övriga Danmark, i egenskap av länsman och befallningshavare på slottet Malmöhus.

Dagboksavskriften är samtida och gjord av Grubbe själv. Tillkommen under slutet av hans liv grundas den på hans egenhändiga och tidigare minnesanteckningar. Dagboken är unik med sina livfulla skildringar från samtiden. Den ger inträngande upplysningar om Grubbes liv och tankar och den belyser författarens personlighet genom att låta oss komma nära både det danska hovet och Sivert Grubbes personliga förhållanden.³⁷ Genom kortfattade notiser ger dagboken glimtvis insyn i det samtida livet på Malmöhus slott under de 26 år som Sivert Grubbe verkade där som länsman och den låter oss ta del av livsavgörande händelser i hans liv som t.ex. år 1613, då hustrun Hilleborg och en av tvillingdöttrarna avlider på Malmöhus slott i samband med barnsäng.³⁸

I sin dagbok skriver Sivert Grubbe den 16 november 1628 att han lyssnade till en predikan i slottskyrkan. När han senare på dagen hade ätit middag, lämnade han över slottsnycklarna till Sivert Urne efter att ha varit slottsherre på platsen i 26 och ett halvt år. Efter detta, skriver han, att han säger farväl till Sivert Urne och till slottet för att därefter i Guds namn bege sig till sin egen gård Torup.

Fig. 10. Sivert Grubbes dagbok, en handskrift på danska av Henriette Coyet förvarad på Torups slott. Dagboken kopierades av Henriette Coyet som en gåva till maken Gösta Coyet i samband med deras första gemensamma jul på Torups slott 1889. Dagboken i original, en handskrift på latin, förvaras vid Kungliga biblioteket i Köpenhamn. Sivert Grubbes dagbok översattes från latin till danska av Holger Fr. Rørdam på 1870-talet. – Foto: Matso Pamucina / © Malmö Museer.

Fig. 11. Torup slott. Sivert Grubbe ägde genom sin hustru Hilleborg Knutsdotter Grubbe Torup slott utanför Malmö. Enligt Grubbes dagbok vistades de på Torup så ofta de kunde. – Foto: Matso Pamucina / © Malmö Museer.

Några dagar dessförinnan hade han tagit avsked av borgmästare och rådmän på Malmö Rådhus. Slottet blev därefter residens för arvprins Christian, den udvalgte prins, som kom till Malmöhus för att ta slottet i besittning den 3 december 1628.

I det beskrivna inventariet redovisas formalia kring hur Sivert Grubbe överlämnar hus, inventarier, brev, register, jordeböcker och annat lösöre till nästpåföljande befallningshavare Sigvard Urne den 16 november 1628. Kronans intäkter från länet skulle härefter komma att bekosta prinsens utgifter och hovhållning.

Den 4 december noterar Grubbe i sin dagbok, *Var jeg til Aften hos Prindsen*. I samband med besöket skriver han att han denna natt den 4 december 1628 för första gången övernattade inne i staden och inte på slottet trots att han hade varit slottets och stadens befallningshavare i 26 och ett halvt år. Man kan nästan skönja ett stråk av vemod i dagboksanteckningen över att nycklarna till slottsporten var överlämnade och att epoken på Malmöhus slott var slut. Ett par veckor senare gästade prins Christian enligt dagboken Torup tillsammans med hela sitt följe och 23 hästar.³⁹

Summering

Inventarieförteckningen tar upp det som anses vara av ekonomiskt värde, det som har tillhört den danska kronan och det som har legat under länsmannens ansvar. Det finns inga uppgifter om det lösöre som har funnits i kungens bostad. Det går inte heller att göra sig en föreställning om hur länsherrens bostad var utrustad. Kanske beror det senare på att länsherren själv ägde det lösöre som fanns i läns-herrevåningen liksom kungen hade ett direkt ansvar för det som fanns placerat i kungsvåningen.

Vad som framstår tydligt är dock att det förutom slottsbyggnaden har funnits ett antal fristående byggnader i anslutning till slottet, kornhus, malthus, brygghus, kök, bagarhus och slakthus. Det har också funnits en slottskyrka långt äldre än vad bevarade kyrkoböcker kan berätta om och genom redovisningen av sängkläder får man en bild av vilka människor som tjänstgjorde i länsherrens hushåll vid slottet. Här har funnits en slottsfogde, ett antal unga adelsmän, svenner och junkrar som har gått i utbildning för att kunna axla manteln som riddare, personal som har tjänstgjort i kyrkan, portvakt, pigor och stalldrängar, en källarsven, kusk, smed och skräddare. Alla har de disponerat sängar och kronans sängkläder. Inventarieförteckningen visar också att det tjänstgjorde en skrivare på Malmöhus slott och att länets militära och administrativa förvaltning och skatteuppbörd utgick från slottets skrivarstuga, där länets jordeböcker, räkenskapshandlingar, brevböcker och brevregister tillkom.

En av de mest innehållsrika posterna i inventariet utgörs av fästningens bestyckning. De vapen, ammunition och krigsmateriel som förvarades i slottets arkeli visar på renässansslottets funktion som krigsmaskin och en av Danmarks mest betydande försvarsfästningar.

Den bostadslänsman Sivert Grubbe förfogade över på Malmöhus var inte stor. Med ett modernt språkbruk går tankarna osökt till en funktion som mer är att betrakta som en mindre övernattningslägenhet brukad i tjänsten - förstuga, dagligstuga, kammare, mottagningsrum och gäststuga. I gengäld hade Sivert Grubbe flera olika bostäder. Han var herre till både Hovdala och Torup slott och han vistades enligt sina dagboksanteckningar ofta på Torup slott under de år han var länsman på Malmöhus. Trots dåliga kommunikationsmedel och dåliga vägar visar dagbokens anteckningar att Sivert Grubbe och hans hustru ofta var på resande fot. År 1626 uppförde Grubbe dessutom ett antal hus på Strandgade nr 26–28 i stadsdelen Christianshavn i Köpenhamn. Gavelhus nr 28 har bevarat sin ursprungliga renässansfasad med sandstensband och stickbågar ett av de få bevarade adliga bostadshus som finns kvar från Christian IV:s tid i Köpenhamn.⁴⁰

Fig. 12 a & b. Torups slott och Sivert Grubbes monogram. Sivert Grubbe och hans hustru Hil-leborg Knutsdotter Grubbe började restaurera Torup slott 1602, samma år som de gifte sig. Det åttkantiga nordvästra tornet är ett verk av Sivert Grubbe som har låtit sätta in sitt monogram i tornmuren. – Foto: Matso Pamucina / © Malmö Museer

Mot slutet av sitt liv drog sig Sivert Grubbe undan världen och levde på Torup slott där han avled den 27 mars 1636 nyss fyllda sjuttio år. Han gravsattes i Bara kyrka i det gravkor han själv låtit uppföra.⁴¹

*Fig 13. Sivert Grubbes gård på Strandgade 28 i Köpenhamn uppförd omkring 1630.
– Foto: Mahlum, Licens: w:en: public domain (WC).*

Noter

- ¹ www.sa.dk, lensregenskaber
- ² Engström 1944 s.26
- ³ Kalling 1944 s.10ff
- ⁴ Jexlev 1978 s.578
- ⁵ Erslev 1879 s.2ff
- ⁶ Isberg 1923 s.987
- ⁷ www.sa.dk, Lensregenskaber, Malmöhus, Kvittansiarumbilag 1628
- ⁸ Green 1981 s.16
- ⁹ Heiberg 2017 s.134f
- ¹⁰ Green 1981 s.18
- ¹¹ Rørdam 1878 s.13
- ¹² Garnert 1993 s.47f
- ¹³ Lundmark 1993 s.25
- ¹⁴ Pipping 1995 s.94
- ¹⁵ Norn 1947 s.87
- ¹⁶ Troels-Lund 1908 Bind II s.214
- ¹⁷ Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid: kök, band 10, s.90ff
- ¹⁸ Troels-Lund 1908 Bind III s.238
- ¹⁹ Jexlev 1978 s.578
- ²⁰ Rosborn 1977 s.34
- ²¹ Rosborn 1977 s.10
- ²² Troels-Lund 1908 Bind III s. 78
- ²³ Troels-Lund 1908 Bind II s.233f
- ²⁴ Kurhistoriskt lexikon för nordisk medeltid: brandstod, band 2, s.201ff
- ²⁵ Hansen 2000 s.23
- ²⁶ SAOB:sven
- ²⁷ Hansen 2000 s.32
- ²⁸ SAOB:källarsven
- ²⁹ Hansen 2000 s.28f
- ³⁰ Mortensen 1999 s.128ff
- ³¹ Mortensen 1999 s.184f
- ³² Mortensen 1999 s.199
- ³³ Mortensen 1999 s.201
- ³⁴ Mortensen 1999 s.39
- ³⁵ Mortensen 1999 s.234
- ³⁶ Rørdam 1878 s.35
- ³⁷ Rørdam 1873 s.361ff
- ³⁸ Rørdam 1878 s.38
- ³⁹ Rørdam 1878 s.78
- ⁴⁰ Heiberg 2017 s.134f
- ⁴¹ Green 1988 s.30

Källor och Litteratur

Otryckta källor

Databaser på internet:

Ordbog over det danske Sprog <https://ordnet.dk/ods>

Svenska Akademiens ordbok, <https://www.saob.se/>

Statens Arkiver, Danmark, AO, Arkivalieronline, <https://www.sa.dk/da/brug-arkivet/arkivalieronline-se-originale-dokumenter-paa-nettet/>

Regenskaber 1559–1660, Lensregenskaber, Malmöhus. D. Kvittansiarumbilag Skåne 1584-Malmöhus. D. Kvittansiarumbilag Skåne 1651. Inventarium Sivert Grubbe 1628 211/313 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?ePid=20167158#296808,60799687>

Bilder:

Armémuseum, AM

Malmö museer, MM

Wikimedia Commons, WC

Tryckta källor

Danske Magazin Fjerde række, andet bind, København 1873, *Sivert Grubbes Dagbog Meddelt af Holger Fr. Rørdam* s. 361ff (del 1).

Danske Magazin Fjerde række, fjerde bind, første hefte, København 1878, *Sivert Grubbes Dagbog. Meddelt af Holger Fr. Rørdam* s. 4–83 (del 2).

Litteratur

Engström, Bengt, "Malmö garnison genom 500 år", (i: *Malmö försvar genom tiderna*, Red. Ernst Fischer, Leif Ljungberg och S. Artur Svensson, Minnesskrift, Malmö, 1944).

Erslev, Kristian, *Len og lensmænd i det sextiende aarhundrede*, Jacob Erslev forlag, København, 1879.

Garnert, Jan, *Anden i Lampan - Etnologiska perspektiv på ljus och mörker*, Carlssons Bokförlag, Centraltryckeriet Borås 1993.

Green, Allan, "Sivert Grubbe – konungens troman herre till Hovdala och Torup", (i: *Västra Göinge Hembygdsförenings Skriftserie XXIX*, Red. Torsten Karlsson, Norra Skåne Offset, Hässleholm, 1981).

Green, Allan, *Torup – Människor kring en borg*, Malmö stad Fastighetskontoret, Stadskontorets tryckeri, Malmö, 1988.

Hansen, Viveka, "Fyra sekel Malmö textil – 1650 till 2000", (i: *Elbogen, Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1999*, Red. Elsebeth Bager, Bäcklunds Boktryckeri, 2000, Malmö).

- Heiberg, Steffen, *Christian 4 - En europæisk statsmand*, Lindhardt og Ringhof forlag A/S, København, 2017.
- Isberg, Anders, Ulrik, *Handbok över Malmö*, Sydsv. Kliché & Tr. A.B., Malmö, 1923.
- Jexlev, Thelma, *Lensregenskaberne: en oversigt*, Skrifter / udg. af Lokalhistorisk afdeling, [Københavns universitet] København: Lokalhistorisk afd., 1978.
- Kalling, Sten, "Försvarsverken i Malmö genom tiderna", (i: *Malmö försvar genom tiderna*, Red. Ernst Fischer, Leif Ljungberg och S. Artur Svensson, Minnesskrift, Malmö, 1944).
- Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 2, band 10, Svensk Red. John Granlund, Allhems förlag, Malmö, 1957.
- Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, Red. John Granlund, Allhems förlag, Malmö, 1965.
- Lindgren, G, "Malmöhus byggnads historia och framtida användning", (i: *Malmö Fornminnesförening, Minnesskrift 1909–1919*, AB Lundgren Söners Boktryckeri, Malmö, 1921).
- Lundmark, Lennart, *Tidens gång & tidens värde*, Författarförlaget Fischer & Rye, Stockholm, 1989.
- Mortensen, Michael, *Dansk artilleri indtil 1600*, Tøjhusmuseet, Køpenhhamn, 1999.
- Norn, Otto, *Christian den III:s borge*, Andr. Fred. Høst & Søn's Forlag, Køpenhhamn, 1947.
- Pipping, Gunnar, *Urmakare och klockor i Sverige och Finland*, Norstedts Förlag AB, Stockholm, 1995.
- Rosborn, Sven, "Malmöhus – Från 1400-talets kastell till 1900-talets museum", (i: *Malmö Museers Årsbok årgång 7*, Litos Reprotryck i Malmö AB, 1977).
- Troels-Lund, Troels Fredrik, *Dagligt liv i Norden i det sextende aarhundrede, bind II, Bønder- og købstadsboliger*, Fr. Baggers Knl. Hof-Bogtryckeri, København, 1908.
- Troels-Lund, Troels Fredrik, *Dagligt liv i Norden i det sextende aarhundrede, bind III, Boliger: herregaarde og slotte*, Fr. Baggers Knl. Hof-Bogtryckeri, København, 1908.

Före Hamngatan

AV PER SARNÄS

Efter ett antal förödande terrorattacker i Europa där man använt sig av fordon, i synnerhet tunga sådana, som med hög hastighet har körts in i folksamlingar så har Malmö stad vidtagit olika åtgärder för att minska riskerna för sådana attacker. En åtgärd var att installera hydrauliska pollare i Hamngatan. Dessa pollare kan skjutas upp vid behov och utgör då ett effektivt hinder mot terrorattacker med fordon. Installerandet av pollarna medförde ganska omfattande schaktningar i Hamngatan. Eftersom Hamngatan ligger inom det medeltida och historiska Malmö beslutade länsstyrelsen i Skåne att markarbetena skulle ske under medverkan av en arkeolog.

Under några varma dagar under juli månad 2017 hade jag den stora förmånen att kunna följa arbetena i Hamngatan. Sammanlagt 110 m² schaktades upp av Hamngatan med lite olika djup. Den mest omfattande och djupaste delen, där pollarna skulle placeras, låg nära Stortorget. Sedan drogs ett grundare ledningsschakt norrut längs Hamngatan fram till Adelgatan.

Hamngatan sträckte sig tidigare bara mellan Adelgatan och Norra Vallgatan men förlängdes åren 1867–68 genom att en i kvarteret genomgående fastighet (nr 337) togs i anspråk och samtliga byggnader revs mellan Stortorget och Adelgatan. I början hette den Östra Hamngatan. I samband med förberedelserna inför Baltiska utställningen 1914 breddades Hamngatan till sin nuvarande bredd. Återigen fick äldre bebyggelse ge plats åt gatan.¹ I den fastighet som togs i anspråk vid förlängningen av Hamngatan föddes konstnären Alexander Roslin år 1718.² När Hamngatan förlängdes delades kvarteret Gripen i två delar. Den västra delen behöll namnet Gripen medan den östra benämndes Residenset efter just Residenset som ligger i östra delen av kvarteret.

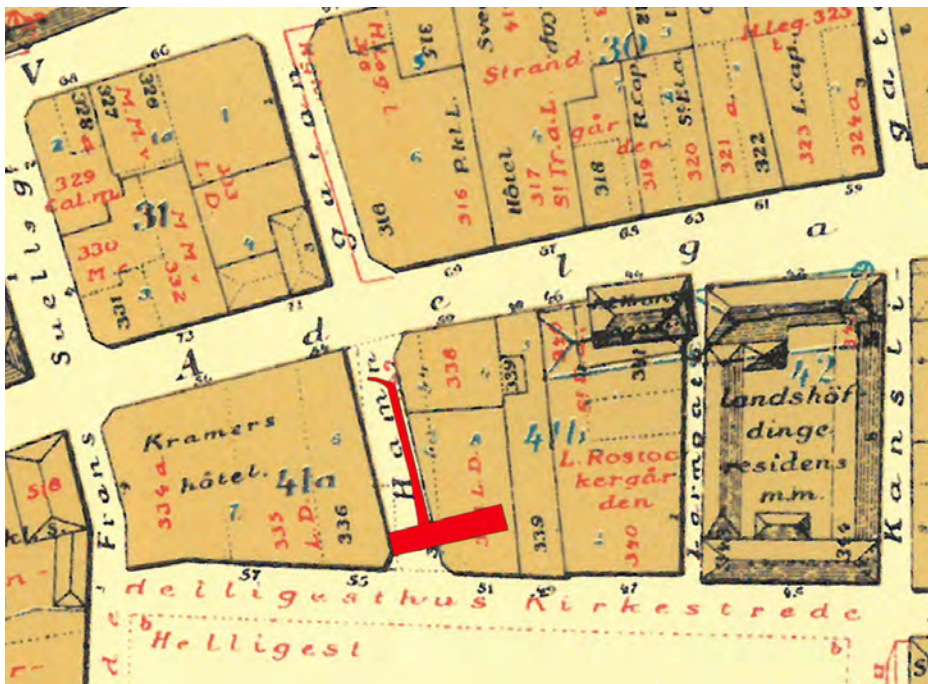

Fig. 1. Det undersökta schaktet inlagt på Isbergs karta från 1875. Kv Gripen har nr 41a och 41b på kartan. Kv Residenset har nr 42.

Innan Stortorget anlades 1532–1546 kallades gatan söder om kvarteret Gripen för Helliggeisthus kirckestrede. Gatan var uppkallad efter Helgeandshuset som låg inom nordvästra delen av Stortorget. Gatan sträckte sig ursprungligen från Frans Suellsgatan i väster till Göran Olsngatan i öster. I dag återstår endast den östra delen i form av Kyrkogatan.³

Norr om kvarteret Gripen ligger Adelgatan som var stadens huvudgata. Under 1500-talet började den västra delen kallas för Westre- eller Westergade och den östra delen för Östre Adelgade eller Östergade. Frans Suellsgatan blev östra gränsen för Västergatan och Göran Olsngatan västra gränsen för Östergatan. Adelgatan har även benämnts Härstrede och Klädebodesträde efter de klädbodar som låg i kvarteret Svanen.⁴ Västergatan sträckte sig fram till Västerport som låg ungefär där Malmö Museer har sin entré vid Malmöhus. I öster låg Österport ungefär där Drottningtorget ligger.

Det har tidigare bara genomförts två mycket begränsade arkeologiska undersökningar i Hamngatan. Ingen av dessa undersökningar resulterade dock i att några lämningar påträffades.⁵

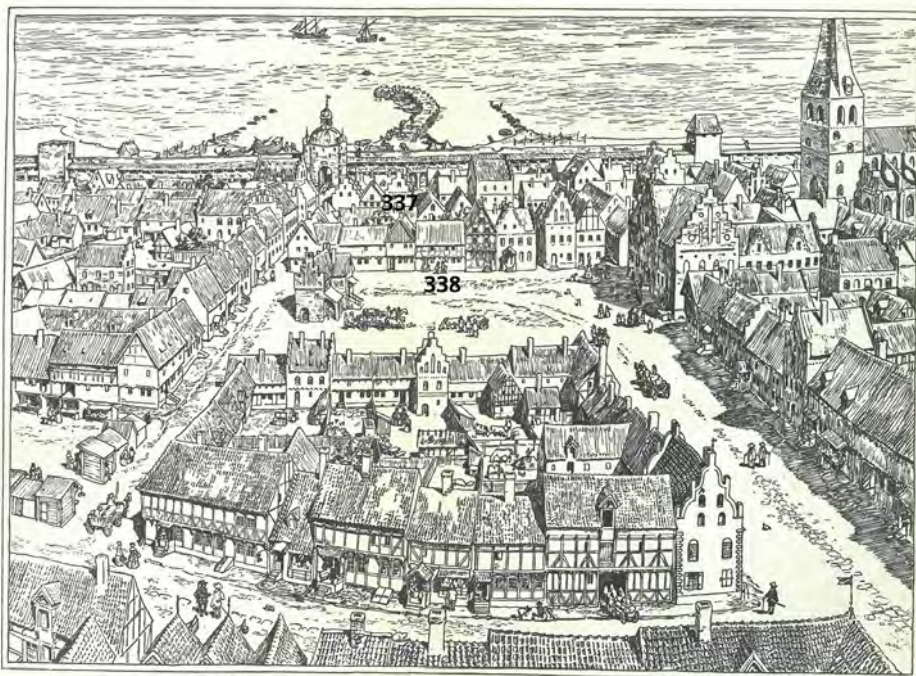

Fig. 2. Einar Bagers rekonstruktion av bebyggelsen kring Stortorget under 1600-talet. De två gårdarna är utmärkta med sina gårdsnummer.

Undersökningsresultat

Den arkeologiska undersökning som jag ska presentera här var en så kallad schaktningsövervakning. Det innebär att man som arkeolog följer schaktningsarbeten som utförs i annat syfte än att leta efter äldre tiders lämningar. De lämningar som framkommer undersöker man fortlöpande och oftast under stor tidspress. Skillnaden mellan en arkeologisk undersökning och en schaktningsövervakning är att man som arkeolog inte kan påverka schaktens utformning, varken på bredden, längden eller djupet.

Under gatstenen och sättsanden framkom en stor betongplatta av något yngre datum. Betongplattan var mycket kraftig och fick sågas upp då den var för kraftig för grävmaskinen. Betongplattans funktion är oklar, men möjligen har den utgjort en förstärkning för att klara tyngderna från spårvagnarna. Under betongplattan framkom ett lager med rivningsmassor från dels Hamngatans genombrott 1867–68, dels breddning 1914. Under lagret med rivningsmassor visade sig finnas i stort sett intakta lager. Det förekom bara en del sentida ledningar på ömse sidor

om Hamngatan som påverkat underliggande lämningar. Men det är inte bara i modern tid som äldre lämningar har påverkats. Stadens utveckling har inneburit ständiga ingrepp i forna tiders lämningar. Ett anläggande av en källare under medeltiden förstörde lika mycket som en källare i dag. Gångna tiders ingrepp har dock kommit att bli en del av den fornlämning som vi känner i dag. Ett allmänt förekommande inslag i kulturlagerbilden är just raseringslager med tegel och kalkbruk efter byggnader som har rivits.

Det stora schaktet som gick på tvärs mot Hamngatan grävdes till ett djup av ca 2,3 m under gatunivån. Det stora djupet innebar att man var tvungen att gräva ur schaktet i etapper annars skulle grävmaskinen inte nå ända ned till botten. Det medförde att bara mindre partier av schaktet var framme åt gången. Massorna var lösa och schaktväggarna rasade vilket innebar att man var tvungen att sätta upp plåtar längs med schaktsidorna. Det gick av det skälet inte att dokumentera schaktväggarna annat än genom fotografering.

Vid den arkeologiska undersökningen framkom husgrunder, brunnar, latriner och lerbottnar. I framförallt brunnarna och latrinerna påträffades mycket fynd i form av keramik, glas och djur- och fiskben. Fynden framkom mestadels i två

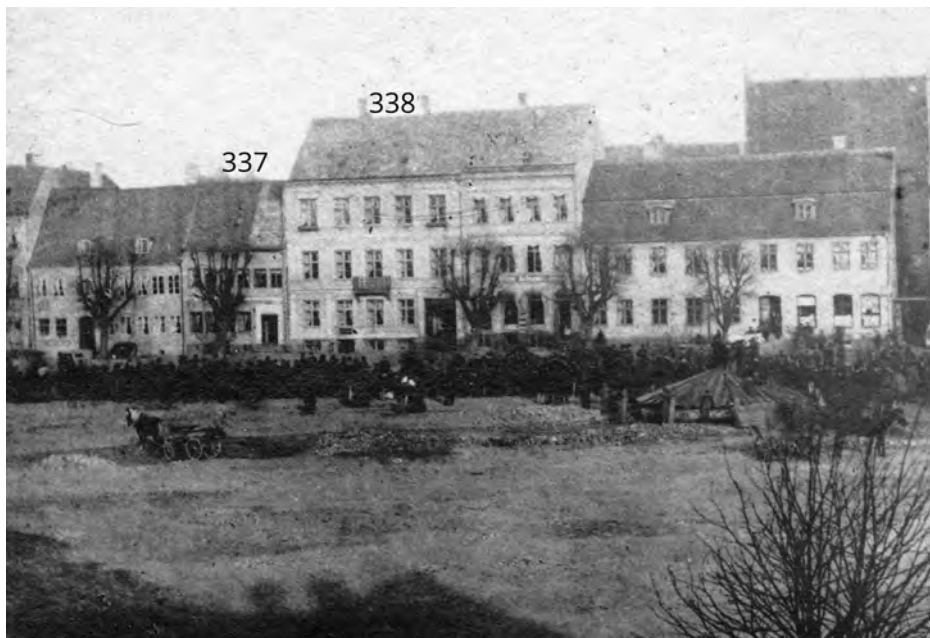

Fig. 3. Foto från 1860-talet innan gård nr 337 rivs för att ge plats åt Hamngatan. Till höger i bild syns den gemensamma brunnen på Stortorget som försågs med vatten från Pildammarna. – Foto: okänd fotograf, Malmö Stadsarkivs bildsamling. Bild nr 15 768.

latriner som inte hade tömts efter det att de inte var i bruk längre. Man hade även slängt ned annat skräp såsom delar av keramikföremål, glas och annat hushållsavfall. Keramiken och kritpipsfragmenten har genomgått av Torbjörn Brorsson som är en landets ledande experter på äldre tiders keramik. Djur- och fiskben har analyserats av osteologen Lena Nilsson som har mångårig erfarenhet av sådana analyser. Deras rapporter finns som bilagor i den arkeologiska rapporten. I den arkeologiska rapporten finns även en bildbilaga med bilder på en del av fynden.⁶ Rapporten finns att hämta på Skånearkeologis hemsida.⁷

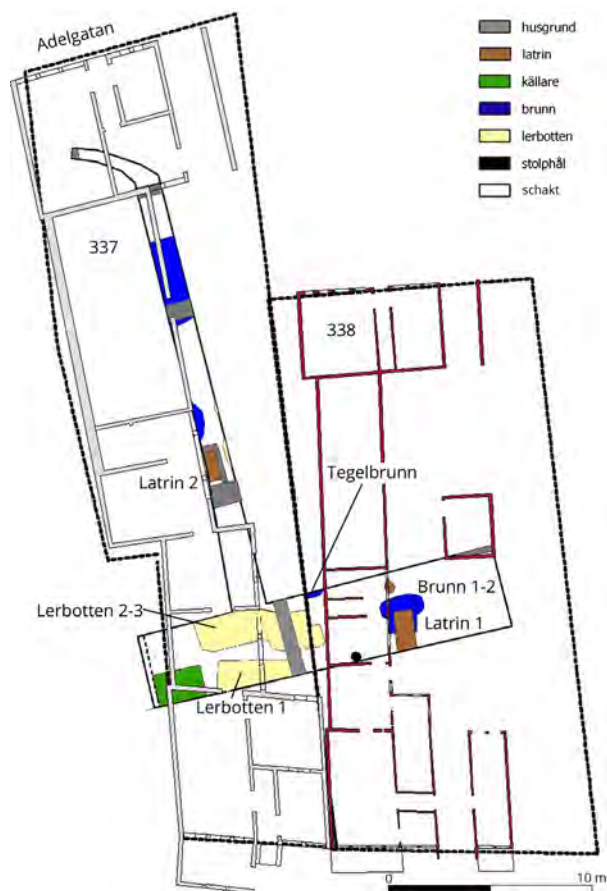

Fig. 4. Planritning över det undersökta schaktet med dokumenterade anläggningar, Isbergs tomtgränser (prickad linje) och Bagers rekonstruktion av gårdarna nr 337–338. Bagers rekonstruktion har fått manipuleras en del för att hamna inom Isbergs tomtgränser. Husgrunden som går över lerbottnarna utgör en rest efter det hus som revs 1914. – Ritning: Per Sarnäs.

I syfte att koppla samman de arkeologiska lämningarna med kartor och rekonstruktioner, har Isbergs karta från 1875 rektifierats eller koordinatsatts. Denna rektifiering visar att undersökningen berörde gårdarna 337 och 338, en numrering som genomfördes 1694 när man planerade en inkvartering av 1 000 svenska soldater i staden. Einar Bager har rekonstruerat gårdarna utifrån dåtida uppmätningar men hans rekonstruktioner har inte kunnat rektifierats då de saknar topografiska element (Einar Bagers samling).⁸ Av uppmätningarna kan man sluta sig till att husen var uppförda i korsvirkesteknik med två våningar. Husen var vid slutet av 1600-talet i tämligen dåligt skick och torde därför ha varit gamla. Troligen är Bagers rekonstruktion därför giltig för en stor del av 1600-talet. Detta bekräftas av att även äldre beskrivningar av husen överensstämmer med Bagers rekonstruktion vad måtten gäller.

De grundmurar som dokumenterades i samband med den arkeologiska undersökningen sammanfaller bara i ett par fall med Isbergs karta. Det gäller dels grundmuren till det hus som uppfördes efter att Hamngatan lades ut och som revs i samband med att Hamngatan breddades inför Baltiska utställningen, dels grundmuren till en mindre byggnad inne på gård nr 338 (figur 4). Bagers rekonstruktioner av gårdarna nr 337–338 har som sagt inte kunnat koordinatsättas utan ritningarna har lagts in manuellt. Proportionerna på Bagers rekonstruktioner stämmer vad avser måtten då den bygger på uppmätningar i alnar. Hur Isberg har fått fram de äldre fastighetsgränserna är okänt. Troligen har han utgått från samma uppmätningar som Bager har använt sig av. Utgår man från Isbergs fastighetsgränser och att kvarteren Gripen och Residenset har samma bredd då som nu så blir det svårt att få in Bagers rekonstruktion. En källkritisk faktor kan vara vilken aln man använt vid uppmätningarna. Uppmätningen anger inte heller några vinklar. Det är dock inte ovanligt att de historiska källorna inte överensstämmer med de fysiska spåren i marken.

Gård nr 337

I den del av schaktet som låg närmast Hotell Kramers sydöstra hörn framkom, på ett djup av ca 1 m, rester efter en källare i form av en nedgrävning där väggar och golv saknades. Troligen har man återanvänt byggnadsmaterialet eller så har källarväggarna varit brädfodrade. I källarens fyllning påträffades keramik som har daterats till perioden 1550–1600. I fyllningen framkom även kritstensstenar av samma typ som man kan se i fasaderna på Flensburgska huset och Malmöhus slott. Det kan tyda på att huset som källaren tillhört varit ett senmedeltida hus med kritsten i fasaden. Men det kan också vara som beskrivs i samband med en värdering av den intilliggande gården 338, att facken i korsvirket bestått av kritstenar (se gård

338). Fynden av keramik utgjordes av trefotsgrytor av yngre rödgods, en skärva av en jydepotta, en skärva av fajans och delar av en glasflaska. Jydepottor var en typ av svarta keramikkrärl som tillverkades i Danmark under senare delen av 1500-talet fram till mitten av 1700-talet. Fynden har hamnat där när man har fyllt igen källaren. Keramikdateringarna tillsammans med förekomsten av kritstensstenar tyder på att de hus som Bager rekonstruerade utifrån besiktningshandlingar från 1697 har ersatt ett äldre hus någon gång kring sekelskiftet 1500–1600.

Fig. 5. Fotot visar den mur som gick i öst–västlig riktning och som ingått i ett senmedeltida hus vid Adelgatan. – Foto: Per Sarnäs.

De två grundmurarna i norra delen av schaktet torde tillhöra ett äldre hus än det som beskrivs i olika handlingar från 1600-talet. Grundmurarna har inte ingått i ett korsvirkeshus utan ett hus byggt av tegel, vilket framgår av att det framkom fem skift tegel direkt på grundstenarna som utgjordes av stora gråstenar. Den mur som korsade det långa schaktet var uppförd av storstenstegel som vilade på stora grundstenar av gråsten. Teglet under medeltiden fram till någon gång under 1600-talet var betydligt större till formatet än dagens tegel och brukar benämnas storstenstegel av arkeologer. Vid framrensning av muren påträffades en skärva äldre rödgods, en skärva av stengods från Siegburg i Tyskland, en skärva från en kanna av fajans och en bit ugnskakel. Dateringarna sträcker sig från 1200-talet (äldre rödgods) fram till 1800-talet (fajans). Den andra muren, längst i norr, var en dubbel tegelmur bestående av minst fem skift av storstenstegel. Muren var skadad av en sentida dagvattenbrunn. Murarna härrör sannolikt från samma byggnad och bör vara senmedeltida. Bland rivningsmassorna intill murarna framkom bland annat kvadratisk glaserat golvtegel.

I mitten av gård 337 framkom en latrin eller avträde. Latrinen var murad av gråsten på sidorna men med tegel i botten, mestadels halvstenar och skrottegel (figur 6). Latrinen låg intill en grundmur som går i öst–västlig riktning. Endast den östra delen av latrinen kunde dokumenteras vilket innebär att latrinens storlek är okänd. Latrinen var fylld med en rödbrun smetig fyllning som utgjorde de välbrunna resterna av människoexkrementer. Latrinen har uppenbarligen inte tömts när den inte längre skulle användas och man har dessutom slängt ned en massa annat

Fig. 6. Fotot visar latrin 2. I schaktväggen syns den rödbruna smetiga fyllningen. Latrinens botten bestod av små tegelstenar medan sidorna har varit murade av gråsten. I bildens högerkant syns två stenar som troligen ingått i latrinens kortsida. Resten av stenarna har man förmodligen återanvänt. – Foto: Per Sarnäs.

skräp i den. Latrinen undersöktes genom att så mycket som möjligt av fyllningen genomsöktes i samband med schaktningen och fynden tillvaratogs.

I fyllningen påträffades mycket keramik, en del glas och mycket fiskben men även en del djurben. De fiskarter som påträffades i latrinen var torsk, sill, aborre och makrill. Av djurben förekom får/get, höns och huvudet av en hare. Förutom fisk- och djurben förekom en hel del äggskal. Fynden av keramik domineras av yngre rödgods som är en typ av glaserad keramik som började tillverkas under 1400-talet. Keramiken karaktäriseras av ett rödaktigt gods med invändig glasyr och det påträffades nästan 12 kg av denna keramiktyp i latrinen. Keramikskärvorna var ovanligt stora vilket troligen beror på att de legat skyddade. De typer som förekom i yngre rödgods var fat, skålar, trefotsgrytor och en del av ett stekfat. Av jydepottor påträffades 2,6 kg skärvor. Samtliga skärvor var rester efter trefotsgrytor. I övrigt framkom delar av en Mallingkanna tillverkad i nuvarande Holland

Fig. 7. Några exempel på fynd som framkom vid undersökningen.

a, luskam (latrin 2)

b, salvekrus (latrin 2)

c, aladåbform (latrin 2)

d, stengodskanna från Siegburg (brunn 1)

e, Majolikaskärva (latrin 1)

f, Mallingkanna (latrin 2)

Fynden a–c och f kommer från gård nr 337 medan d–e kommer från gård 338.

– Foto: Per Sarnäs.

Fig. 8. Två av de trefotsgrutor som påträffades. Den vänstra framkom i latrin 1 som låg inom gård nr 338. Den högra låg i latrin 2 som har tillhört gård nr 337. – Foto: Per Sarnäs.

under perioden 1570–1650 (figur 7f), delar av en aladåbform i vitgods som även den tillverkats i Holland under perioden 1600–1750 (figur 7c). Av stengods framkom skärvor efter två krus av Westervaldtyp samt ett salvekrus (figur 7b) och en skärva av ett krus som båda härrör från Frechen i Tyskland. Förutom dessa fynd framkom en islägg, en luskam (figur 7a) och fragment av kritpipor. Isläggarna var en primitiv form av skridsko som krävde en stav för att man skulle kunna ta sig fram på is. Isläggarna tillverkades av mellanfotsben av ko eller häst och har funnits åtminstone sedan bronsåldern. Den del av latrin som inte undersöktes ligger kvar under Hamngatan. Kritpiporna är troligen importerade från Holland. Det samlade intrycket av keramiken är att den härrör från 1600-talet.

I ett försök att reda ut ägarförhållandena har Bagers excerpter genomgåts.⁹ Det visar sig dock att gården har bytt ägare vid ett flertal tillfällen under 1500–1700-talen. I och med att den kronologiska upplösningen i keramikdateringen endast går att precisera till 1600-tal, går det tyvärr inte att avgöra vem fynden i latrin 2 kan ha tillhört.

Latrinens datering gör det sannolikt att den varit en del av den gård som beskrivs i uppmätningarna från slutet 1600-talet. Vid försöket att lägga samman Bagers uppmätningsskiss med den arkeologiska planen hamnar latrin på utsidan av en huslänga vilket är fullt rimligt.

Gård nr 338

I samband med en värdering från 1689 av gård 338 beskrivs byggnaderna tämligen noggrant. Längan mellan huset vid Stortorget och huset vid Adelgatan beskrivs som ”22 fack långt och två lofter högt af eke timber ock murat emellan ställparna en stor dehl medh krit-steen”. Kritstenarna var troligen återanvänt byggnadsmaterial från äldre medeltida hus. Sådana stenar framkom i fyllningen till källaren till gård nr 337. Av beskrivningen framgår också att husen har varit uppförda i korsvirke. Inte heller när det gäller gård nr 338 går det att få någon exakt överensstämmelse mellan de arkeologiska lämningarna och arkivalierna. Vid den arkeologiska undersökningen framkom två eller möjligen tre brunnar, en brädfodrad latrin och en grundmur. Brunnarna 1–2 och latrin 1 låg stratigrafiskt ovanpå varandra och kan därför inte varit samtida. Latrin hamnar på utsidan av en huslänga vilket är en rimlig placering. Grundmuren som framkom i nordöstra delen av schaktet sammanfaller med en mindre fristående byggnad. Den tredje brunnen utgörs av tegelbrunnen som ligger i gränzonen mellan gårdarna 337 och 338 (figur 10). I brunn 1 påträffades två stengodskannor av Siegburg med en datering till 1550–1650 (figur 7d). Brunnen har varit fodrad med brädor vilket kunde skönjas som en mörk rektangulär rand och den har tillhört en bebyggelse som rivits någon

gång under denna period. Under brunn 1 framkom en äldre brunn med en rundat oval form. I latrinerna som även denna var fylld med en rödbrun smetig fyllning framkom en muskötkula, en dolkknapp till en testikeldolk och en bit bly som kan ha varit en fönsterinfattning. I brunn 1 under latrinerna påträffades en sländtrissa av bly och en järnkula som kan ha varit en handgranat.¹⁰ Latrinerna undersöktes inte närmare men vid schaktning genomsöktes såväl latrinerna som den underliggande brunnen skiktvis med metaldetektor. Förutom fynden av metall påträffades en hel del keramik i form av en skärva av en äldre rödgodskanna, 31 skärvor från trefotsgrytor av yngre rödgods och en skärva från ett fat av majolika. Det framkom även glasskärvor från bland annat en flaska. Latrinerna bör ha slutat användas som avträde någon gång under 1600-talet av keramikens datering att döma. Skärvan av äldre rödgods är visserligen betydligt äldre men har troligen legat i jorden och hamnat i latrinerna när den fyllts igen.

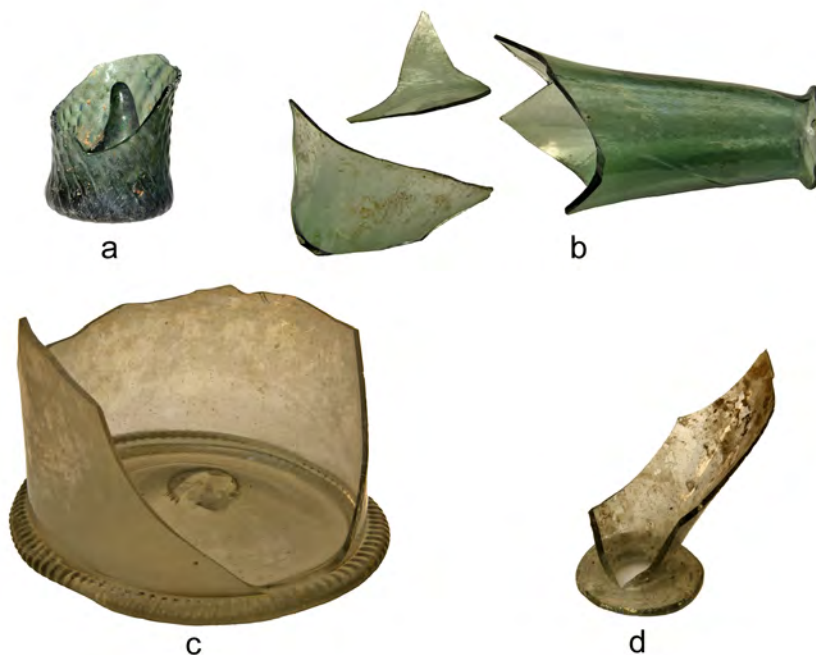

Fig. 9. Några exempel på de glasföremål som påträffades i latrinerna.

a: latrin 1 (gård nr 338)

b: flaska som framkom i källaren (gård nr 337)

c, latrin 2 (gård nr 337)

d: latrin 2 (gård nr 337)

Jag har tidigare nämnt att schaktväggarna behövde stabiliseras med stålplåtar för att förhindra att de rasade. Mitt i det stora schaktet som gick på tvärs mot Hamngatan rasade schaktväggen och blottade en tegelmurad brunn. Brunnen var täckt med ett brädlock och ovanpå låg en storgatsten (figur 10). Troligen har brunnen kommit fram vid breddningen av Hamngatan 1914 och då har storgatstenen hamnat på brunnslocket. Brunnen påverkades inte av arbetena utan står kvar under Hamngatan. Hur gammal brunnen kan vara går inte att avgöra utan att undersöka den arkeologiskt. Den var murad av storstenstegel och dess läge innebär att den måste ha varit äldre än det hus som revs 1914. Den ligger i gränzonen mellan gårdarna 337 och 338 och det går inte att avgöra vilken gård den har tillhört. Någon gång mellan 1581 och 1587 anlades en allmän brunn på Stortorget's nordöstra sida vilken försågs med vatten från Pildammarna genom trävattenledningar i form av urborrade trästammar.¹¹ Denna brunn har troligen inneburit att man i betydligt mindre omfattning har anlagt egna brunnar inne på sina tomter. Från brunnen på Stortorget anlades med tiden trävattenledningar till vissa fastigheter i staden, dock inte till nr 337 och 338. Det är inte en orimlig tanke att man valt att hämta friskt vatten på Stortorget istället för att hålla sig med egen brunn med tveksam tjänlighet. I så fall bör brunnarna som framkom inne på gårdarna 337 och 338 ha upphört att användas senast någon gång skiftet mellan 1500- och 1600-talet.

Fig. 10. Tegelbrunnen som framkom när schaktväggen rasade. Ovanpå ett trälock låg en storgatsten vilket visar att brunnen har varit framme i sen tid. – Foto: Per Sarnäs.

Lerbottnar

Det framkom 5–6 lerbottnar i schaktet på ett djup av ca 1,2–1,8 m under Hamngatan. Lerbottnarna framkom direkt på bottengruset. Siffrans osäkerhet beror på att två av lerbottnarna överlagrar varandra utan att det gick att urskilja gränser. Lerbottnarna som framkom under Hamngatan hade använts vid upprepade tillfällen då tjocka lager med fiskfjäll och fiskben låg varvade med lerlager. Den osteologiska analys som gjorts på prover från lerbottnarna i Hamngatan visar på sill som den dominerande arten följt av något enstaka ben från torsk och skrubba samt något oväntat sötvattensfiskens karp. Vid framrensningen av lerbottnarna påträffades två skärvor av stengodskannor från Siegburg och en skärva äldre rödgods från en såkallad Skånekanna.

Lerbottnar påträffas ofta i samband med undersökningar i bland annat Malmö, Skanör, Falsterbo, Ystad och Simrishamn. Lerbottnarna varierar i såväl storlek som form och består av ett några cm tjockt skålat lerlager. Lerbottnarna har med största sannolikhet använts i samband med det medeltida sillfisket. Deras funktion är dock inte klarlagd och många tolkningsförsök har gjorts genom åren. En del av dem har använts vid upprepade tillfällen medan andra verkar ha övergivits efter en kort tid. I lerbottnarna finner man ibland fiskben och fiskfjäll från mestadels sill men även andra fiskarter. Dessa fynd och att de oftast förekommer i strandnära läge tyder på att de hör samman med fiske. De förekommer från slutet av 1100-talet fram till början av 1300-talet. Någon förändring inträffar som får bruket med lerbottnar att upphöra trots att sillfisket fortsätter som tidigare.¹² I samband med den arkeologiska undersökningen i kvarteret Liljan kunde man konstatera att lerbottnarna återanvändes och i något fall upp till sju gånger. Vissa lerbottnar föreföll dessutom ha varit täckta med ett trälock. Vid undersökningen i kvarteret Liljan framkom ett 70-tal lerbottnar varav 49 lerbottnar har analyserats avseende fiskben. Sju arter fanns representerade: sill, torsk, flundra, horngädda, ål, abborre och braxen. Den dominerande arten var dock sill.¹³

Måltider och dess konsekvenser

Keramiken som framkom i de två latrinerna har daterats av Torbjörn Brorsson till 1600-tal. Brorsson beskriver keramiken från latrinerna som exklusiv och menar att den har hört hemma i de övre samhällsskikten vid denna tid. Christina Rosén som har gått igenom bouppteckningar från Halland och Malmö från 1500–1700-tal konstaterar att keramik nämns endast undantagsvis vilket tyder på att keramiken inte hade något större ekonomiskt värde. Rosén kunde dock se stora skillnader i vilken sorts keramik man hade i städerna respektive på landsbygden genom att

studera de arkeologiska fynden.¹⁴ Möjligen är det inte keramiken i sig som var det viktiga utan att keramiken ingick som en del av etikett och stil där man markerade en viss status tillsammans med vad som serverades och på vilket sätt.¹⁵

Fiskben bevaras sämre än ben från djur vilket i synnerhet gäller feta fiskar som sill och makrill. Fiskben är dessutom små och är svåra att upptäcka vid arkeologiska undersökningar. Det krävs att fyllningar i anläggningar och lager sållas i finmaskiga såll vilket i sin tur oftast kräver vatten för att lösa upp den leriga jorden. Dessa omständigheter gör att fiskben som fyndmaterial är underrepresenterade i förhållande till ben från djur och fåglar vilket har lett till en uppfattning om att fisk har spelat en underordnad roll i mathållningen. Det har dock visat sig att när bevaringsförhållandena är goda och man använder sig av rätt metoder vid undersökningar så påträffas mycket fiskben. Det förefaller som att fisk har utgjort en betydande del av kosten ända tillbaka till yngre järnålder och fram till ganska sen tid. Under katolsk tid fick fisk en större betydelse beroende på de många fastedagarna då man inte fick äta kött men väl fisk. Överlag dominerar marina arter över insjöfisk.¹⁶ De två latriner som undersöktes hade goda bevaringsförhållanden och delar av fyllningen sållades i finmaskiga nät med hjälp av vatten. De båda latrinerna innehöll mestadels fiskben och endast ringa mängder av däggdjur och fågel. De större fiskbenen har säkert varit fiskrens som man slängt i latrinerna medan de små benen mycket väl kan ha passerat igenom matsmältningssystemet. Innehållet i latrinerna avspeglar sannolikt dieten vilket visar att den huvudsakligen har utgjorts av fisk, ägg och mindre mängder kött varav lite vilt. Fisken har till övervägande delen haft marint ursprung. Ulrica Söderlind har gått igenom några kokböcker från Sverige under 1600-talet. En analys av fördelningen mellan fisk, kött, fågel och skaldjur visar att 38 % av recepten avser kött, 32 % fisk, fågel 26 % och skaldjur 4 %.¹⁷ Siffrorna avser svenska receptsamlingar och man får beakta att Malmö går från att vara en dansk stad till att bli en svensk år 1658. Siffrorna kan jämföras med till exempel uppgifter från 1650-talet i Danmark där 42 % av rätterna baserades på kött och resten på fisk. Fisk har utgjort en stor del av kosten inte bara bland de fattiga utan även i högreståndsmiljöer.¹⁸ Förutom kött, fisk och ägg har bröd och olika sorters gröträtter utgjort betydande delar av kosthålllet. Dessa födoämnen är dock betydligt svårare att belägga med arkeologiska metoder.

Tack vare medel från Malmö Kulturhistoriska Förening så har den osteologiska analysen varit möjlig att genomföra liksom arbetet med att försöka jämkä samman den arkeologiska dokumentationen med de skrivna källorna.

Noter

- ¹ Bender 1999, s.85
- ² Isberg 1923, s.94
- ³ Isberg 1923, s.706
- ⁴ Isberg 1923, s.682
- ⁵ Persson 1995; Assarsson 2004
- ⁶ Sarnäs 2020
- ⁷ www.skane-arkeologi.se
- ⁸ Einar Baggers samling
- ⁹ Einar Baggers samling
- ¹⁰ Lindell muntligen.
- ¹¹ Ohlsson & Winnfors 2007
- ¹² Ersgård 2006, s.53ff; Axrud 2015
- ¹³ Larsson & Balić 2006, s.117ff
- ¹⁴ Rosén 2004
- ¹⁵ Brorsson & Larsson 2006, s.235ff
- ¹⁶ Cardell 2005, s. 278ff
- ¹⁷ Söderlind 2010.
- ¹⁸ Gissel 1964, s.234f

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö Museer

Assarsson, H., Hamngatan 2. Rapport över arkeologisk förundersökning 2004. Arkivrapport, 2004.

Person, G., Rapportmanus över arkeologisk förundersökning 1995. Arkivrapport, 1995.

Malmö Stadsarkiv

Einar Baggers samling, volym 2A:2 Excerpter fastigheter i Malmö nr 334–342 och volym 2B:3 Excerpter fastigheter i Malmö nr 334–342.

Muntliga uppgifter

Thomas Lindell, konservator på Malmö Museer.

Kartmaterial

Isbergs historiska karta från 1875

Internet

Skånearkeologis hemsida, www.skånearkeologi.se

Tryckta källor

- Axrud, H., *Lerbottnar. En granskning av fem tolkningar*. Kandidatuppgäst i historisk arkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, 2015.
- Bender, B., *Gator i Malmö, Gator, parker och stadsdelar i Malmö från 1300-talet till vår tid*. 1999.
- Brorsson, T. & Larsson S., "Anteckningar från ett källarhål", (i: *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*, Larsson, S. (red.), 2006).
- Cardell, A. "Djurhållning och subsistensekonomi". (i: *Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Västskåne*, Mogren, M. (red.) Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan, 2005).
- Ersgård, L., "Lerbottnarna och det tidigmedeltida samhället", (i: *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*, Larsson, S. (red.), 2006).
- Gissel, S., "Uppslagsordet Kostplan", (i: *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, Svensk redaktör John Granlund, 1964).
- Isberg, A. U., *Handbok med uppgifter och förklaringar till A U Isberg S:rs historiska karta över Malmö stad av år 1875*, 1923.
- Larsson, S. & Balić, I., "Kvarteret Liljan genom tiden", (i: *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*, Larsson, S. (red.), 2006).
- Ohlsson, J & Winnfors, E., *Malmö – den törstande staden*. Red. Winnfors, E., 2007.
- Rosén, C., *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltiden till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar skrifter 53. Lund studies in Medieval Archaeology 35, 2004.
- Sarnäs, P., "Innerstaden 1:14, fornlämning 20. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning 2017". (i: *Skånearkeologi rapport 2020:6*. 2020).
- Söderlind, U., *StorMatsTiden. Mat och dryck under svenskt 1600-tal*, 2010.

Malmöskisser av Hagbard Isberg

AV ANNA SVENSON

Hagbard Isberg (1880–1960) var född i Malmö. Han verkade länge som kyrkoherde i Caroli församling och kom att bli legendarisk till följd av sina stora och orädda insatser för de mest utsatta, särskilt barnen födda utom äktenskap och deras mödrar. Den 1 januari 2020 infogades FN:s konvention om barnens rättigheter i svensk lag (SFS 2018:1197), och det är därför på sin plats att särskilt minnas Hagbard Isberg som hade blivit glad om han fått uppleva detta.

Vi minns honom här genom att uppmärksamma några av hans egna inre bilder från barndomen.

Sammanfattning av FN:s barnkonvention.

- Alla barn är lika mycket värda och har samma rättigheter. Ingen får diskrimineras.
- Vid alla beslut som rör barn ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa.
- Barnets föräldrar eller annan vårdnadshavare ansvarar för barnets uppfostran och utveckling. De ska också stötta barnet i att få sina rättigheter uppfylla.
- Barn har rätt till liv, överlevnad och utveckling.
- Barn har rätt till ett eget namn och ett medborgarskap. Barnet har rätt, så långt det är möjligt, att få veta vilka dess föräldrar är och få deras omvårdnad.
- Barn har rätt till sin identitet, sitt medborgarskap, sitt namn och sina släktförhållanden.

På 1950-talet skrev Isberg tre memoarböcker. Den första boken, med titeln *Syner drömmar verklighet* (1955) innehåller ett antal impressionistiska skisser som ger pregnanta bilder från 1880- och 1890-talets Malmö, och här följer några av dem.

Isbergs familj bodde under hans barndom vid Stortorget, och pojken Hagbard hade god utsikt över torgets teaterscen.

Hemmet

”Den 1 april 1883 flyttade vi... till Stortorget 12 (numera nr 21). Huset var beläget på torgets södersida, mitt emot den tomt, på vilken senare Kramers hotell byggdes upp och invid hörnhuset vid Lilla torg. Det var stadens först uppförda 4-våningshus, och år 1883 fanns endast två hus med samma våningshöjd. Det hade blivit uppfört och taget i bruk 1860 för att såsom förstklassigt hotell ’med centralt och vackert läge’ under namn av ’Hotell Gustaf Adolf’ tjäna bl.a. de resande som man räknade med i samband den under byggnad varande Södra Stambanan. Hotellet uthyrdes under en följd av år till makarna Kramer. Dess restaurant var under denna tid mycket populär bland Lunds studenter på grund av sina billiga och gedigna ’sexor’. Makarna Kramer inköpte sedan den mitt emot belägna tomten och byggde där upp eget hotell, som fick deras namn. Detta blev Malmös andra 4-våningshus. Fastigheten Stortorget 12 omändrades då till bostadshus och så kunde vi inflytta där. Vi bodde i fjärde våningen, med fem fönster åt torget.”

Kommentar: Efter en eldsvåda 5/5 1899 blev fastigheten helt förstörd och stod i ruiner ett par år. Först 1901 röjdes tomten och det uppfördes ett 5-våningshus med fasad av röd kalksandsten från Övedskloster.

Vid fönstret

”Under de 16 år då vi bodde vid Stortorget, stod jag gärna dagligen någon stund vid ett av fönstren åt torget. Det fanns alltid något av intresse att se på därnere.

På 80- och 90-talen var Stortorget till större delen omgivet av låghus. Sedan 70-talet fanns den s.k. Rundningen mitt på torget, ett av halvannan meter högt spjälstaket omslutet område med gräsmattor, buskage- och trädgrupper. På torgets västra sida framför fastigheterna, lämnande en bred körbana fri, stod en lång rad hästdroskor. Framför hästarna stod lösa träkrubbor. Då det var slädföre, försågs droskorna med medar eller också utbyttes de mot slädar. Hästarna var då försedda med långa, vita slädtäcken och bjällerkransar. Då och då såg jag Hotell Kramers rikt guldgalonerade gamle portier Musculus komma ut på hotellets trappa för att med sin gälla visselpipa tillkalla en droska.”

Kommentar: Om den gamle portiern berättas följande: "... i gamla tider på 70- och 80-talen satt ett originellt inventarium, Museulus, i portiärlogen. Han var tysk och hade följt med Kramerdynastin från dess hemland, Hannover".¹

I husförhållningarna för Sankt Petri församling finns noteringar om en före detta portier Fredrik Aug. Vilh Museulus. Han var inte tysk, utan född i Löderup 3/5 1844 som son till inspektör Henrik Museulus och dennes hustru Vilhelmina Bolle. Portiern och hans familj lämnade Malmö 1898 och flyttade till Askeröd. Då var han alltså 54 år gammal. Hans hustru Anna Maria Dorotea Dörschlag var dock född i Tyskland, i Mecklenburg. Museulus är på vissa ställen antecknad med namnet Muskulus. (kvarteren Blomman, Fisken, Liljan och Lybeck).

Den första hästspårvagnen

"Jag såg den från ett fönster i mitt hem vid Stortorget, där vi då bodde. Det var, väl att märka, lördagen den 28 augusti 1887 ca 10 minuter över 12! Händelsen var naturligtvis länge förbådd i stadens tidningar. Spårvagnslinjen gick från Söder-
värns station till hamnen. Första vagnen skulle gå ut klockan 12. Alltså stod jag vid fönstret och såg bort mot Södergatan, där denna mynnade ut i Stortorget. Spänningen var stor. Omsider kom den. En gäll pojkröst ljöd inåt lägenheten: 'Mor! Mor! Nu kommer den!' Och även mor kom. Tänk bara! Där kom från Södergatan en häst lunkande och dragande en ej så värst stor – och i pojkögon dock så väldigt stor – gulgrön, sluten vagn med öppna fönster och med plattform fram och bak. Skiftesvis med mor begagnade jag mig av vår teaterkikare. Vad jag minns det väl! Förbi rådhuset – residenset – hotell Kramer och ner i Frans Suellsgatan. På vagnens plattformar och inne i den ser jag ännu för mig herrar i frack och cylinder, tydligen spårvägsbolagets styrelseledamöter. – Stadens befolkning hade samtalsämne under en hel vecka.

Man skulle göra orätt om man ville göra gällande, att hästspårvagnen störde gatuidyllen. 'Det gick sakta fram, men det gick ändå fram.' Det fanns inte fasta hållplatser. (De tillkom först 18 år senare, d.v.s. 1905.) Närhelst och varhelst en gumma kom knogande med sin parasoll, där stannade vagnen. Sen fick den arma hästen söka få fäste med hovarna för att få vagnen i gång igen, något som kanske fick förnyas efter en halv minut. Ungdomar och herrar sprang makligt fatt en spårvagn och hoppade elegant, o så elegant, både på och av den, medan den var igång."

Kommentar: Hästspårvagnen invigdes den 27 augusti 1878 men allmänheten fick använda den först dagen efter, den dag då Hagbard och hans mamma såg den.

Spårvagnarna existerade till februari 1907, och då hade redan elektrifierade spårvagnar börjat trafikera Malmö.

Fig. 1. Öppen hästspärvagn nummer 17 på röd linje på Södergatan mellan Östervärn och Södevärn. Bilden daterad 1898–1900. – Foto: MSA.

Kak- och karamellgummorna

”De satt. Dagen i ända. --- De var hemmahörande i Malmö i de s.k. fattigkvarteren. I närheten av var och en av de större broarna hade en kak- och karamellgumma sitt stånd: ett enkelt hopfällbart träbord och en fällstol. På bordet låg allehanda, allt efter årstiden, aptitretande saker: en eller två höga karamellburkar, äpplen, päron, körsbär, ’stickelbär’, härliga, ’fyllda’ chokladdruvor, 5 öre stycket, små knäck i strutar, ihåliga lakritsstänger och lakrits liknande skosnören. Allt togs med hand, också karamellerna i burkar. Skeden, liksom annan hygien, var en senare uppfinning på det området. Kom en regnskur, lade gumman en schal över hela härligheten och spände upp sitt väldiga paraply, färgad av ålderns grå patina.”

Mjolk och kakor

”Mjölken köpte vi i fru Möllers mjölkbutik i Landbygatan. Fru Möller hade övertagit affären från den kvinna som startat den. Den var så tillvida i hög grad märklig som den var stadens första mjölkbutik. Tidigare hade det varit så att staden kringboende lantbrukare dagligen kört in sin mjölk till staden och till olika hushåll levererat vissa på förhand bestämda kvantiteter mjölk och grädde. Det blev därför en

Fig. 2. Interiör i Browns konditori. – Foto: MSA.

fullständig revolution för mjölkhandeln, när det blev ordnat så att lantbrukare körde sin mjölk – och sitt smör – till en butik, varifrån det kunde portioneras ut till hem och enskilda med hänsyn till deras behov för dagen.

På 80- och 90-talen fanns i bagarbodarna ... endast ett slags bakelser och det var de uteslutande goda napoleonestårtorna med sockerglasyr ovanpå och mellan smördegslagren hallonsylt och tjock gul grädde, som allt i sin rikedom rann ut på sidorna. Men så kostade de också åtta öre stycket, så att en sådan kunde man inte räkna med att få mer än på sin höjd en om året.

– I staden fanns emellertid två konditorier, där kaffe och bakelser serverades. Av fönsterskyltningen att döma var dock bakelsernas mångfald inte stor. Det ena, Baudes, var beläget vid Hamngatan, det andra, Browns, låg vid Södergatan.”

Kommentar: Baudes konditori hade utomhusservering och låg i hörnet av Hamngatan 1 och Norra Vallgatan. Browns konditori, som inte ska förväxlas med Brauns, hade adress Södergatan 9, vilken idag motsvarar nummer 33. Inget av husen på de båda adresserna finns kvar idag. Hulda Brown (1849–1917), dotter till cigarmakare Johan Lorens Bredberg, gifte sig med konditorn Carl Julius Brown, som var född i Norge. Konditoriet tycks ha varit känt under Hulda Browns namn. Hon drev också ”Browns Conditioräddgård” som låg vid Rönneholmsvägen, på den plats där idag Malmö opera ligger.

Att släcka törsten

”Under soliga vår- och sommarkvar gav det tillfälle för gatuvandrare och andra att på Stortorget, Gustaf Adolfs torg och andra offentliga platser släcka sin törst med kolsyrat vatten vid små, ’med paraplytak’ försedda vita stånd, som rullades på hjul till och från sina platser. ’Sodavattnet’, som förvarades i en särskild behållare, kostade 5 öre glaset. En liten tillsats av saft var naturligtvis förbunden med ett litet tilläggspris. Det lilla läskdrycksståndet invid Rundningens å Stortorget trottoar var särskilt under de timmar, då saluhandeln pågick, högt uppskattat. Då hände det att glaset gick ur hand i hand. På det lilla rullskåpets ena skakel hängde dock helt prydligt en handduk, varmed glaset kunde torkas, om någon så önskade.”

Affärer

”Något typiskt för varje bodbiträde var dels den elegans med vilken han gjorde strutar, dels att han alltid placerade den flitigt använda blyertspennan bakom örat. När en jungfru (= hembiträde) gjorde ett större inköp för sin husmor, fick hon alltid ’till på handeln’ en tvål för eget bruk. I speceriaffärer prutades det inte, men väl på torget och i klädesaffärer, och så blev väl också priset i regel sänkt en smula ’för fruns skull’. Det var i Fougstedts klädesaffär som jag första gången, i sällskap med mor, såg ett stort plakat med stora tryckbokstäver: BESTÄMDA PRISER.”

Kommentar: Fougstedts grundades 1857 av Carl August Fougstedt. Företaget sålde först tyger till Malmös skräddare, men utvidgades med tiden, tillverkade kappor och blev så småningom modehus. ”Alla Malmös bemedlade damer köpte sin kappa på Fougstedts,” men det var långt efter den tid som Hagbard Isberg skildrar. Företaget gick i konkurs 1968. Byggnaden finns kvar på Stortorget, intill apoteket Lejonet.²

Skolbarnen

”...Kvarten före klockan 8 på morgonen /kunde jag/ höra klappret av trätofflor. Det var flickor som kom vandrande snett över torget från Öster på väg till Lilla torget för att så fortsätta till Västra skolan. Så vitt jag kan erinra mig hade varje folkskolebarn tofflor, medan barn i läroverken hade skor eller – pojkarna stövlar och flickorna knäppkängor. Därnere kom de som sagt, i allmänhet torftigt klädda, och bar sina böcker och griffeltavlor med de vidhängande hartassarna.”

Torghandeln

”Vid 8 – ½ 9 - tiden kom alla grönsakskvinnorna med sina fullastade kärror och intog sina platser på torgets västra sida, alltså framför vårt hus bort mot Kramer. Fällborden av trä ställdes upp och fylldes av grönsaker och slaktade fjäderfän. Omkring borden placerades lådor med höns och duvor samt korgar med bär, frukt, potatis och andra rotfrukter. Och så tog gummorna, ett härdat släkte, klädda med hänsyn till väderleken, plats på sina stolar i väntan på köpare. En kund som man dagligen såg bland stånden var fru Kramer, alltid klädd i den nackhatt som var den gifta kvinnans insignium. Vidare körde slaktarna fram med sina stora, täckta

Fig. 3. Stortorget med handel, 1880-tal. Västra sidan av torget. Taket på Kockums tobaksfabrik sticker upp bakom tvåvåningshusen; de skulle snart försvinna och endast Kramers hotell och Kockska huset finnas kvar. – Foto: MSA.

vagnar, vars övre del på ena långsidan kunde fällas ner och bli disk. De hade sin plats på västra delen av torgets södersida. På återstoden av denna stod vagnar med försäljning av charkuterivaror, gryn, mjöl, ost och smör. På marknadsdagar, och ofta även på onsdagarna och lördagarna, då det var 'torgdag', fylldes torgets östra sida, och delvis även den norra, av bönder med sina med naturaprodukter lastade vagnar. Stortorget var såsom salutorg, i all synnerhet under vårens, sommarens och förhöstens dagar, en utomordentligt färgrik och livfull tavla.”

Den personliga hygien

”Den kroppsliga hygien stod utan tvivel i allmänhet inte högt i kurs. ... Kraven på kroppslig renhållning var inte stora, men så stod inte heller många möjligheter att tillgodose dylika krav till buds. Skolbad var något okänt och likaså bekvämliga badanordningar i hemmen. De ekonomiskt bättre situerade begagnade sig av Varmbadhuset ute vid hamnen. Eftersom far var anställd vid järnvägen, hade vi tillfälle att begagna oss av de varmbad som vid järnvägen stod dess personal till buds. Andra, som hade anspråk på dylik renhållning, måste på bästa sätt ordna för sig i hemmen eller anlitas kanske gårdens tvättstuga med de där befintliga stora tvättbaljorna. Minst sagt bekymmersamt var det för dem som med hänsyn till sitt arbete *dagligen* kunde vara i behov av en grundlig tvättning eller översköljning, t.ex. de som sysslade med kollossning nere vid hamnen, oljigt arbete på en fabrik, sotare och andra.”

Renhållningen

”Framemot klockan ½ 2 på middagen hade i regel alla försäljare dragit bort och torget låg folktomt, rikligt bestrött med papper och avfall från de olika stånden. Snart kom emellertid en liten procession tågande (från Västergatan) genom Frans Suellsgatan till torget. Först en liten häst dragande en stor, öppen renhållningsvagn. Den följdes av 10–12 gamla, ganska skröpliga gubbar med tjockbottnade tofflor. De traskade två och två, den ene försedd med en kvast, den andre med en skyffel. Vid den lilla processionens sida gick arbetsledaren i en särskild dräkt och med en kraftig stödkäpp. Det var fattighjonen som de allmänt kallades, eller m.a.o. fatighusgubbarna från Arbets- och Försörjningsinrättningen i hörnet av Väster- och Långgårdsgatorna. Vagnen stannade och gubbarna började sopa samman avfallet i högar. Det var tydligen inte så lätt att med kvast få det med kullersten (till sekelskiftet) belagda torget rent. 'Skyffलगubbarna' hjälptes sedan av 'sopgubbarna' att få det hopsopade på skyfflarna för att sedan få det upp i den höga vagnen.”

Fig. 4. Fattighuset. – Foto: Axel Sjöberg, MSA.

Efter arbetsdagen

”Under eftermiddags- och kvällstimarna låg torget i regel ganska öde. Vid 6-tiden på kvällen, då arbetet på fabrikerna slutade, kom regelbundet från Västergatan-Frans Suellsgatan grupper av fabriksarbeterskor och tog vägen snett över torget mot Södergatan på väg till sina rum i smågatorna kring Södra Förstadsgatan. De hade alla den för den fattiga befolkningen vanliga klädseln: mörka huvuddukar eller kanske oftast ingenting på huvudet, fransade schalar och slamrande tofflor.

De gjorde ett armt intryck. Deras ansikten verkade osunt gulgrå. Aldrig såg man någon av dem ha en frisk kind. En frän lukt av nikotin slog alltid emot en, när man gick förbi dem. De kom från Kockums tobaksfabrik i hörnet mellan Väster- och Mäster Johansgatorna. Några årtionden senare var där anställd en cigarrarbetare som numera tillhör Svenska Akademien – Harry Martinson.”

Kommentar: Flera tobaksfabriker har existerat i Malmö; Kockums var en av de större. Den grundades 1825, ombildades 1860 till aktiebolag och uppgick 1912 i Svenska tobaksfabriken. Som framgår av texten ovan utgjorde en tobaksfabrik ingen hälsosam arbetsmiljö.

Fig. 5. Personalen vid Kockums tobaksfabrik cirka 1890. – Foto: C.V. Roikjer, MSA.

Fig. 6. Merparten av arbetarna vid tobaksfabriken var kvinnor. – Foto: utsnitt, C.V. Roikjer, MSA.

Havet och hamnen

”Naturligtvis hade hamnen en inte ringa dragningskraft under vackra, soliga dagar och under vårens och sommarens ljusa aftnar. En vandring ditut gav frisk luft och vidgad horisont. Året om ombesörjde de båda hjulångarna Gylfe och Gefion den av danskt bolag drivna trafiken mellan Malmö och Köpenhamn.

Eljest syntes mest segelfartyg i hamnen, och de lade upp ett stycke fram på höstsidan. Ännu kan jag se skogen av master på alla de vinterliggare av olika storlekar som låg sida vid sida. Då var det så tyst därute. Men imponerande var det, när isarna hade försvunnit och havet låg blått med frigjorda, glada böljor att se den ene efter den andre av segelbåtarna med hjälp av bogserbåten Aktiv ta sig ut ur hamnen, medan seglen hissades. Än mer ståtligt var det att se tre- och fyrmastade, kanske t.o.m. ståtliga femmastade fartyg, med råsegel på alla master svällande i vinden, ute på Sundet söka sig in mot Malmö hamn.”

Kommentar: Färjetrafiken mellan Malmö och Köpenhamn har gamla anor, och man vet att borgarna i Köpenhamn år 1275 redan beviljade tullfrihet för dem som "gingo sjövägen" till Malmö. Att resan i öppen båt över Sundet var "ganska obehaglig och mycket långsam" intygar Ludvig B. Falkman, rådman i Malmö på 1840-talet. Han berättar också att hans far, trots släkt och affärs-vänner, endast besökte Köpenhamn vartannat eller vart tredje år. Somliga vintrar avbröts trafiken därför att Öresund frös till. Julen 1794 var osedvanligt kall och på julafton färdades Ludvig B. Falkmans far med släde över Sundet. Såskrev man året 1819. Den 23 maj anlände hjulångaren Caledonia till Köpenhamn. Härmed inleddes ångans epok. Ännu var man dock rädd för nymodigheterna. På grund av röken och eldfaran fick Caledonia inte gå i hamn i vare sig Köpenhamn eller Malmö. Hon måste lägga till på redde och passagerarna roddes iland.

I juli 1838 gjorde ångskonerten Malmö, nybyggd för att trafikera leden Malmö–Köpenhamn, sin jungfrufärd. Biljettpriset för en resa över Öresund var fyra riksdaler i första och två i andra klass. Överfarten tog två timmar. Ångskonerten var riggad som en skonare och hade två maskiner om vardera 35 hästkrafter.

Efterhand kom nya ångare. I slutet av 1840-talet trafikerade fyra ångfartyg leden mellan Malmö och Köpenhamn. Trafiken var lönsam och flera rederier konkurrerade om passagerarna. Den första propellerångaren kom 1870. 1874 segrade bolaget Det Forenede Dampskips-Selskab i kampen om resenärerna och övertog alla linjefartyg i Öresund. Hjulångarna Gefion och Gylfe sattes i trafik och med dessa klassiska fartyg förs berättelsen in i 1900-talet. Gefion var ett svärmanövrerat skepp. Hon kolliderade vintern 1901 i Sundet och sjönk, men bärgades och återinsattes i trafik. Inga människor kom till skada.³ Gefion och Gylfe är figurer i den

nordiska mytologin – Gefion en gudinna
och Gylfe en kung.

Idag åker man mellan Malmö och
Köpenhamn på annat sätt.

Noter

¹ Inledning av Hans Dhejne i "I hjärtat av
Malmö" av Bengt Liljenberg.

² Kulturarv Malmö, www.malmo.se

³ Kulturarv Malmö, www.malmo.se

*Fig. 7. Gefion och Gylfe, hjulångarna som gick till
Köpenhamn. 1890-tal. – Foto: MSA.*

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö Sankt Petri kyrkoarkiv, husförhörlängder.

Databaser på internet

www.malmo.se Kulturarv Malmö.

Övriga källor

Uppgifter sammanställda av arkivassistent Staffan Gudmundsson, Malmö stadsarkiv och journalist Martin Andersson, Sydsvenskan.

Kommentarerna sammanställda av Anna Svenson.

Fotografierna från Malmö stadsarkivs bilddatabas.

Tryckta källor

Litteratur

Isberg, Hagbard, *Syner drömmar verklighet. Minnen från 1880- och 1890-talen*. Lund 1955.

Liljenberg, Bengt, *I hjärtat av Malmö. Tillbakablickar kring Stortorget och Södergatan*. Malmö 1982. Inledning av Hans Dhejne.

Gustav IV Adolf och Fredrika av Baden i Malmö – När södern blev centrum

AV MARIA METHI

Så var den då äntligen på plats – minnesplaketten över Sveriges kung Gustav IV Adolfs och drottning Fredrikas av Baden tid i Malmö, 213 år efter att den kungliga familjen lämnade staden – placerad på Kansligatan, i kvarteret Svanen, på fastigheten n:r 354, som borgmästare Carl Magnus Nordlindh innehade vid denna tid, åren 1806 och 1807.

Söndagen den 1 november 2020 invigdes denna plakett på innergården till Nordlindhs fastighet, i dag kallad Berghska huset. Dagen var särskilt utvald för att sammanfalla med och ge möjlighet att högtidlighålla kung Gustavs födelsedag; i år är det 242 år sedan han föddes.

Vid invigningen hölls det tal av Malmö Kommunala Bostadsbolags fastighetschef Emma Cedermarker, i egenskap av fastighetsägare, Malmö stads tidigare stadsantikvarie Anders Reisnert och Malmö stads borgmä-

Fig. 1. Minnesplakett på Kansligatan i Malmö, uppförd av GIVA Sällskapet och MKB, tillverkad av Rosengrens Metallgjuteri, formgiven av Maria Methi.

tare och kommunfullmäktiges ordförande Carina Nilsson, som också avtäckte plaketten. Landshövding Anneli Hultén skulle också ha medverkat, men var på grund av coronapandemin tvungen att avstå. När täckelsen föll från plaketten smällde konfettikanonen uppe på balkongen till våningen där Gustav IV en gång bodde. I tidsenliga kläder kunde man se honom stå där uppe och hälsa folket. En klarinettist spelade en fanfar ur Beethovens 6:e symfoni, komponerad under den period då kungafamiljen bodde i Malmö. Solen sken och Gustavs ande svävade över Skåne denna dag!

Jag kommer här att göra några historiska nedslag, med tyngdpunkten på inledningen av 1800-talet i Malmö och på det för den här tiden stora diskussionsämnet, att Sveriges kung och drottning med hovstat, kansli och delar av den diplomatiska kåren slog sig ner i staden under sex månaders tid, vilket innebar att Malmö under detta halvår i praktiken var Sveriges huvudstad.

Att Gustav var välvilligt inställd till Skåne och Malmö framgick med all tydlighet av det engagemang han visade för staden och denna landsända, genom införandet av reformer och beslut som gav förutsättningar för Malmö att utvecklas och växa, från en småstad med runt 5000 invånare till dagens storstad, Sveriges tredje största stad.

De första besöken i Malmö

*"under Musique och 128 Canonskotts lossande" upptogs Gustav IV Adolf till broder i S:t Knutsgillet.*¹

Vid Gustav IV Adolfs första besök i Malmö 1793, som han gjorde tillsammans med sin farbror och förmyndare hertig Karl och dennes fru, hertiginnan Charlotta, var han på sitt 15:e år. Året innan hade hans far Gustav III blivit mördad i Stock-

Fig. 2. Borgmästare Carina Nilsson avtäckar minnesplaketten. Talet borgmästaren höll gav en ingående och fin beskrivning av Fredrika som ung, oerfaren och nyanländ till Sverige och hennes fortsatta liv som drottning i vårt land. – Foto: Emil Langvad.

holm och som ännu ej myndig var han kung med förmyndarregering, där Gustav III:s bror Karl var ställföreträdande monark. 1793 välkomnas den unge kungen och hans följe i Malmö och Gustav Adolf blir upptagen i Sankt Knutsgillet. Efter detta besök beslutar Knutsgillet, som en hedersbetygelse, att kungens födelsedag den 1 november ska vara gilletts årliga högtidsdag.²

Det var 20 år sedan Gustav III och hans bror hertig Karl blev upptagna i Malmö Knutsgille och sannolikt var gillet förtjust över att nu även få ta emot den nye unge kungen.

*Med stora bokstäver återger protokollet tre gånger talarens slutord: "Lefve Gustaf Adolf! Lefve Gustaf Adolf! Lefve Gustaf Adolf!" Det är den enda gång jag sett något dylikt förekomma, ehuru jag tämligen noggrant följt Knutsgilletts matrikel sida efter sida.*³

Under året 1801 var Gustav i Malmö i april och september. Han skulle nu fylla 23 år och vid besöket i september åtföljdes han av drottning Fredrika av Baden, som han hade gift sig med 1797, året efter han blev myndig och övertog styret av Sverige. Drottning Fredrika blev vid det här besöket också upptagen i Knutsgillet.

*Fagrare Knutsyster har gillet aldrig skådat än den knappast 20-åriga drottning Fredrika.*⁴

Mecklenburgska ambassadörer anlände till Malmö för möte med Gustav i ett av husen vid Stora Torgs södra sida. Det som avhandlades var pantsättandet av Wismar, en hamnstad i nordöstra Tyskland, som var svensk från år 1648 till 1903. Hertigen av Mecklenburg lämnade 1803, i utbyte mot alla suveränitetsrättigheter, ett lån till Sverige på 100 år på 1250000 Talern (som i svenskans daler, eller riksdaler) Hamburg Banco. Upprinnelsen till denna överenskommelse låg i den diplomatiska kris som uppstod när Gustav IV Adolf avstod från att ingå äktenskap med hertigens av Mecklenburg dotter, som han under en tid hade varit förlovad med.⁵

Under våren 1801 började man i Malmö anlägga en ny högvakt invid vattenkonsten på Stora Torg och passade på att be kungen lägga första grundstenen till denna då han var i staden. Mitt i allt anlände en kurir med underrättelser om engelska flottans ankomst till Öresund och kungen fick genast avbryta och ge sig av ner till strandlinjen.

Fig. 3. Far och son, Gustav III och IV.

Det var en dramatisk och orolig tid. Husen i Malmö skalv av bombardemanget då engelska flottan besköt Köpenhamn och sprängde sina skadskjutna fartyg i luften. På Skeppsbron i Malmö byggdes befästningar med sandsäckar och en avdelning från Jönköpings regemente kommenderades till staden. Dessa småländska mannar beordrades, när det inte var överhängande hot och behov av deras insatser i krigsmaskineriet, att bygga vägar och anlägga kanaler.⁶

Under 1805 vistades Gustav och Fredrika en tid i Skåne, i huvudsak i Helsingborg med omnejd, men kungen tog sig också till Malmö för att inviga kanalen mellan Slottsgraven vid Malmöhus slott och hamnen. Kanalbygget var ett led i att en del av den svenska flottan förlades till Malmö.⁷

Kungaparet möts på Bäckaskog slott

Nästa besök i Skåne blev redan året därpå, 1806. Napoleons arméer lade land efter land i Europa under sig, och med anledning av detta hot vistades kungen och en svensk armé från oktober 1805 i Svenska Pommern i norra Tyskland, som mellan 1720 och 1815 var svenskt territorium.

Härifrån skriver kungen den 28 maj till Axel von Fersen, Sveriges utrikesminister och kungens rådgivare, och ger i detta brev Fersen i uppdrag att eskortera drottningen och kungabarnen från Stockholm till Skåne. Fersen återger i sina dagboksanteckningar kungens tankar och planer:

*[...] att han redan länge tänkt på att träffa drottningen, att hon själv mycket längtade efter det och hade bearbetat honom.*⁸

Drottningen anlände till Bäckaskog slott i juni tillsammans med kronprins Gustav och prinsessorna Sofia och Amalia, ledsagade av Axel von Fersen. Drottningen med *en fåtalig svit* och kronprinsen *åtföljdes av sina båda kavaljerer, guvernören och en läkare.*⁹

Tidigt på morgonen den 15 september landsteg Gustav IV Adolf och greve Jacob De la Gardie i närheten av Trelleborg. De hade två dagar tidigare gått ombord på en mindre båt och tagit sig över Östersjön i full storm, vilket gjorde det omöjligt att angöra den planerade destinationen Ystad. De lånade en kalesch och hästar i Trelleborg och begav sig mot Bäckaskog.¹⁰ De militära motgångarna i Pommern hade gjort Gustav på uselt humör. Väl framme på Bäckaskog kunde han ge utlopp för sina känslor. *Han klädde av sig, kastade sin uniform och sin värja i vredesmod i ett hörn och sade, att det skulle dröja länge, innan han åter tog dem på.*¹¹

Malmö smyckas till fest

När kungligheter och andra potentater genom tiderna har anlänt till Malmö har staden och Sankt Knutsgillet bjudit på imponerande skådespel och baler, och besökarna har efter invigningsritualer upptagits som 'Sancte Knuts' broder eller syster.¹²

Knutsgillet och staden, som vid denna tid hade kring 5000 invånare, hade väl förberett mottagandet av den kungliga familjen. Vid ankomsten till Skånes ståtligt illuminerade huvudstad kunde den prakt som mötte de kungliga kanske se ut som vid Karl XII:s smörjelsefest 1697, som arrangerades vid samma gator och hus, vid Kansligränd, Kyrkogränd och Stora Torg:

[...] öfver denna gårds "inkörsel och port", hvilken vette åt Kyrkogatan och var densamma, som numera från disponenten Peter Berghs gård leder ut till nämnda gata, [...] ett på oljadt papper utfördt, 13 alnar [c:a 8 meter] bredt och 13 alnar högt "målverk med färger" presenterats, [...] Öfversta och största delen af målningen återgaf en nordisk himmel, hvarpå "öfverst i hörnet presenterades Nordstjernan" och midt på himlen "solen hel, stor, uppgången," [...]. I synnerhet var det den "öfverst på Kungshuset åt torget" anbragta transparenten, bestående af den kungliga kronan och konungens namnchiffer, [...] med en sådan obeskriflig och oförliknelig glans och sken af alla slags juvelers och perlors färger.¹³

Man hade i fönstren på Kungshuset, som låg vid norra sidan av Stora Torg, och i Guvernörsgården, vid Adelgränd-Kansligränd, hängt upp flera hundra lyktor i olika kulörer från Adlerstéens glasbruk. Likaså lyste lyktor i fönstren i övriga hus i staden. Denna ljusfest avslutades med en jättelik fröjdeeld på Kirsebergsbacken, som kunde ses ända bort till Köpenhamn.

Man kan ju förstå att gillet efter denna påkostade tillställning hade en kassa som var "blot och nögen".¹⁴

Kungafamiljen bosätter sig i Malmö

Tillsammans med Johan Christopher Toll, generalguvernör över Skåne, friherre och general över kavalleriet och en trotjänare redan hos Gustav III, hade Fersen planerat uppehållet för kungafamiljen och deras vistelse i Malmö.

Det spörsmål som vid underrättelsen om konungafamiljens beslutade vintervistelse i Malmö låg på allas läppar, rörde bostadsfrågan. Men borgmästare Nordlindh bemästrade även dessa svårigheter, först och främst genom att öppna hela sitt eget hus för de höga gästerna.¹⁵

Under perioden 11 november 1806 till 11 maj 1807 var Gustav, 28 år, bosatt i den övre våningen i hörnhuset i borgmästare Nordlindhs fastighet, n:r 354, vid

Kyrkogränd-Kansligränd och Stora Torg; Fredrika, som fyllde 26 år under vistelsen, i Residensets övre våning, medan prinsessorna Sofia, på sitt 6:e år, och Amalia, som fyllde 2 år i Malmö, bodde i övre våningen i tullfiskal Karströms gård, bredvid Residenset, det som senare skulle komma att kallas Cronholmska gården. Kronprins Gustav, 7 år, bebodde övre våningen i Borgmästargården, den tidigare Guvernörsgården, fastigheten n:r 353, vid Adelgatan-Kansligränd, även denna tillhörande Nordlindh.¹⁶

Husen på var sida om Kansligränd var förbundna med över gatorna [...] uppförda kommunikationsbyggnader,¹⁷ som har beskrivits ha likheter med den täckta bro, eller ”gångbrygga” som förbinder Södra och Norra Bankohusen vid Järntorget i Gamla stan i Stockholm¹⁸. Även Residenset och Karströms gård var förbundna med en övergång. Och från sistnämnda hus fanns också en förbindelse till nästa fastighet, madame Anna Chatarina Holsts värdshus. Sammanlagt fyra hus vid norra sidan av Stora Torg var på detta sätt sammankopplade.¹⁹

Förbindelsen med drottningens bostad i landshövdingeresidenset förmedlades genom den ofta omtalade balkongen, med två par fönster på varje sida, över Kansligatan. På ett eller annat sätt länkades samtliga hus vid Stortorget nordansida, alla bebodda av hovet, vid varandra, t.o.m. numera hotell Kramer, där härtigparet av Braunschweig [drottningens syster och svåger] residerade.²⁰

Livet i Malmö

Livet vid hovet i Malmö var mer spartanskt än man var van vid från Stockholm och kungaparet förde ett stilla liv när inte potentater från in- och utlandet kom

Fig. 4. Den täckta bro som förbinder Södra och Norra Bankohusen vid Järntorget i Stockholm. Ungefär så här kan bron över Kansligatan i Malmö 1806–1807 ha sett ut. – Foto: Bert Nicklasson

på visit, eller när statsråd hölls i Nordlindhs fastighet, i hörnrummet som vette ut mot Stora Torg.²¹

Drottning Fredrika var mycket omtyckt av malmöborna och måste med den glans och värme hon bjöd på ha piggat upp i människors inrutade och, för många, hårda och fattiga tillvaro. Att på nära håll se personer som lever ett så privilegierat och för de allra flesta ouppnåeligt liv, kan också ha tett sig överkligt. Om en del Malmöbor hade kluvna känslor inför kungligheter och andra privilegierade människors liv, så är det inte att undra på.

*Med förtjusning ser man henne i residensets fönster jämte den vackre lille kronprinsen, hennes avbild, när konungen, åtföljd av generallöjtnant Toll, varje dag kommer ner på torget, där trupperna defilerar.*²²

Drottningens syster kommer från Braunschweig

Fredrikas syster Marie var gift med Fredrik Vilhelm, hertigen av Braunschweig-Wolfenbüttel. Som nytilträtt hertigpar i furstendömet fick Vilhelm och Marie fly 1806, då franska trupper ockuperade landet. Hertigparet och deras två små barn reste, tillsammans med en svit på 28 personer, efter inbjudan från Gustav till Sverige och Malmö i november. Med sig hade hertigparet 14 packlärar med tillhörigheter; silverpjäser, elfenbensfigurer, en servis med mera, som Gustav lät förvara åt dem i Riksbankens valv.²³

Under vistelsen i Malmö tog sig Marie till Berlin, endast åtföljd av en hovdam, för att förhandla med Napoleon om att återfå Braunschweig. Under denna resa lämnades de två små barnen, Karl och Wilhelm, i Malmö hos Fredrika. Men resan gav inte det resultat som hertigparet hade hoppats på och hon återvände till Malmö igen. Hertig Vilhelm vistades i största hemlighet i Malmö en kort tid, för att därefter återvända och återuppta kampen mot Napoleon.²⁴

Förslag på en minnesvård

Den 12 mars, på drottningens födelsedag, mottog kungen, nu med nyanlagd mustasch, en deputation bestående av 31 representanter för skånska ridderskapet och adeln; sju grevar, tio friherrar och fjorton herrar, med greve Jacob De la Gardie i spetsen. De la Gardie höll ett tal där han framförde deras samfälliga önskan att som tack för hans omsorg om dem och om denna landsända, få uppföra en minnesvård på 'Malmö Stads Nya Torg', till konungens ära. De ville på detta sätt visa sin tacksamhet, inte minst för enskiftesreformens införande, som redan nu, fyra år efter införandet, hade ökat effektiviteten i jordbruket till den grad att det nu fanns möjlighet att utöva handel med och även exportera grödor. Också det pågående

anläggandet av hamnen lyftes som en stor fördel för stadens fortsatta, gynnsamma utveckling.

Kungen svarade på detta att han var mycket nöjd med deras uppvaktning – och att deras visade tacksamhet var hans största belöning. Han sa vidare att de författningar och beslut han medverkat till och som varit till gagn för dem, bara varit ett led i den plikt han var satt att utföra. Kungen menade att han haft mer gynnande omständigheter än sina företrädare och att om hans företrädare haft samma förutsättningar, skulle de säkert handlat likadant.

Gustav pratade sedan om den i hans ögon store hjälten, den aktningssvärde fältmarskalk greve Stenbock, och dennes insats med att återvinna Skåne till Sveriges krona. Han tillade att fältmarskalken genom sin krigsinsats varit förutsättningen för att kungen nu kunde befinna sig på plats i Skåne och Malmö och att han önskade att en minnesvård istället upprestes åt Magnus Stenbock. Han förklarade att han redan två år tidigare haft denna tanke och att generalguvernör Toll kunde intyga detta. Vidare anförde kungen att då initiativet till denna insamling hos adeln hade blivit så positivt mottaget, var det också troligt att även de övriga stånden skulle ställa sig villiga till att bidra med pengar till ärestoden. Kungen försäkrade sedan de församlade om att denna dag för alltid skulle vara bevarad som ett kärt minne för honom, och att deras framförda tankar och tillgivenhet endast kunde medföra en ökad välvilja hos honom. Med detta var uppvaktningen över. Deputationen drog sig tillbaka, i samma ordning som den kommit.²⁵

Om det ovanliga med att anlägga mustasch på den här tiden och då i synnerhet hos regenter skriver Fersen i sina dagboksanteckningar den 4 mars:

*Det berättas från Skåne, att kungen låter sina mustascher växa, han blir den första konung med mustascher sedan urminnes tider, förr i världen hade han stor motvilja för detta slags prydnad.*²⁶

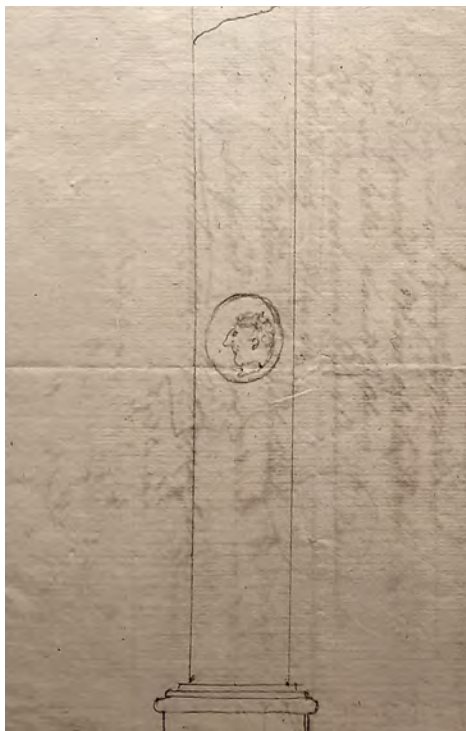

Fig. 5. Skiss till minnesvård över Gustav IV Adolf på Malmö Nya Torg (Gustav Adolfs torg), utförd februari/mars 1807. – De la Gardieska Samlingen: 419, LUB

*Wetterstedt skref den 26 Februari 1807 till sin chef: "Kungen låter sina mustascher växa – ännu till många gissningar om dess öfverresa till Pomern".*²⁷

Wetterstedt, kansliråd, riksheraldiker och legationssekreterare i Paris från 1805, hade helt rätt i sitt antagande – knappt tre månader senare reste Gustav till Pommern.

Av de 101 tillfrågade representanterna för ridderskapet och adeln var alla positiva till konungen och de välgärningar han gjort för Skånes provins, och 100 av dem villiga att bidra med pengar till minnesvården. Men en person utmärkte sig. Greve Axel Hamilton på Huseby i Kristianstad utvecklade i sitt svar på den skrivelse som friherre Toll utsänt, ett förslag om en hyllning till konungen *som trotsar bronce och marmor*. Hamilton önskade att adeln samfällt, med samma summa som föreslagits till minnesvården, istället skulle placera pengarna i Malmö Diskont och använda utdelningen, som förväntades vara god, till utbildning, vård och 'medicamenter' för allmogen och deras barn, att avlöna 'jordegumor' och ge pension till änkor vars män utmärkt sig i fält. Åtgärder som han menade skulle rädda många 'meniskolif'. Han avslutar sin skrivelse med följande ord:

*Monne Eders Exelence ett Sådant tilskot icke ock Skulle vara värdigt hvarje bemedlad, Som älskar Konung och Fädernesland.*²⁸

Alla inblandade var således positiva till idén om en minnesvård – utom Axel Hamilton och kungen! Här efter följde en praktfull bal i Rådhuset som Knutsgillet anordnat till drottningens ära.

Drottningens födelsedag och kungabarnens upptagande i Knutsgillet

På kvällen den 12 mars 1807 firades drottning Fredrikas 26:e födelsedag. Vaktparaden defilerade och det saluterades med kanon från Citadellet. Sankt Knutsgillet anordnade en storslagen bal för kungaparet, kungabarnen och hertiginnan av Braunschweig. Festligheterna inleddes med att de två äldsta barnen, kronprins Gustav och prinsessan Sofia Wilhelmina, upptogs i Knutsgillet.²⁹

*Säkerligen har aldrig någon med större fröjd mottagit sin Knutsdufva än det lilla syskonpar: den 8-årige kronprins Gustaf och den 6-åriga prinsessan Sofia Wilhelmina, [...] som intagas i gillet.*³⁰

Det här blev den sista Knutsfesten i den gamla gillesalen. Rådhuset restaurerades därefter och vid nästa kungliga besök, sommaren 1816, sker mottagning och Knutsfest på ovanvåningen istället.

Uppbrottet från Malmö

Den 11 maj 1807 bröt den kungliga familjen upp från Malmö och lämnade Skåne. Fredrika och de tre barnen, fyra med det barn den höggravida drottningen väntade, återvände till Stockholm och systern Marie och hennes två barn reste tillbaka till Tyskland via Helsingborg. Gustav reste till Ystad för vidare färd till Pommern och det pågående kriget. Redan den 22 juni födde Fredrika deras tredje dotter, prinsessan Cecilia.³¹ Flyttkaravanen till Stockholm, som Fersen fick i uppdrag att planera och låta genomföra, var ett stort logistiskt projekt. Allt som allt krävdes 271 hästar för att transportera de 150 personer som bott vid hovet i Malmö och som nu skulle tillbaka till huvudstaden.³²

Kort efter kungens avresa fick Malmö stad ersättning för de kostnader som uppstått i samband med kungaparets och hovstatens vistelse i staden. För ljus till belysning och ved för uppvärmning fick staden motta 4000 riksdaler banco, och i en skrivelse till generalguvernör Toll meddelade kungen att överskottet, 1100 riksdaler banco, skulle överlämnas till stadens fattigvårdsstyrelse. Årligen, den 11 november, skrev kungen, skall räntan på dessa pengar lämnas till fattigvården, som minne av det kungliga husets sex månaders vistelse i staden.³³

Fig. 6.

Malmö under Gustav IV Adolfs tid

Smittkoppsvaccinering i Malmö

Redan på 1800-talet fanns det en skepticism mot vaccineringar, men den unge Malmöläkaren Gottfrid Beijer undanröjde 1802 tvivlen genom att, utan sin hustrus vetskap, med gott resultat låta vaccinera deras lilla barn mot smittkoppor. Borgmästare Halling, som själv hade haft kopporna, erbjöd sig också som försöksobjekt. Detta medförde att kvinnor strömmade till med sina barn för vaccinering.³⁴

Gustav Adolf blev som 4-åring smittkoppsvaccinerad eller 'koppypmad' 1783, något som var mycket ovanligt och ansågs högst riskabelt vid den tiden. Först på sjunde dagen, då prinsens koppor hade börjat visa sig, fick drottningen veta att vaccineringen hade ägt rum.³⁵

Enskifte införs i Skåne

1803 utfärdades en kunglig förordning om enskifte,³⁶ nu gällande för hela Skåne, där små, utspridda tegar slogs samman till större åkrar. Detta gav ett uppsving med större skördar och lönsamhet och blev därmed mycket betydelsefullt för regionen och dess tillväxt. De skånska godsägarna fick också en viss 'exportationsfrihet' av grödorna, som de uttrycker sin tacksamhet över i en proposition, tryckt i Malmö i februari månad 1807.³⁷

Skånes första bank

Malmö Diskont öppnades 1803 i nedervåningen i borgmästare Nordlindhs fastighet vid Kansligränd-Kyrkogränd, med Carl Magnus Nordlindh, Frans Suell och handlanden Hegardt som direktörer. Banken gick mycket bra i början och friska vindar började blåsa i affärlivet. Utöver tobaksfabrik och sockerindustri startades textil-, spegel-, tapet-, olje-, lack-, läder- och såptillverkning.³⁸

Rivning av Malmös befästningar

En kunglig förordning om rivningen av vallar och vindbryggor i Malmö utfärdades 1804. Rivningsarbetet påbörjades året därpå, vilket gjorde att det nu blev enklare att ta sig in i och ut ur staden. Livet blev nimmare, inte minst för den som tidigare hade bråttom att hinna innanför murarna innan portarna stängdes för kvällen. Borttagandet av vallarna gav också möjlighet för staden att expandera utanför de tidigare befästningarna och den nya stadsplaneringen gav Malmö ett helt nytt utseende. Under de kommande åren växte raka, trädkantade huvudgator och tvärgator i räta vinklar fram och kanaler anlades. Två nya torg, Gustav Adolfs torg, vid Södergatans botre ände, sett från Stora Torg, och Drottningtorget på Öster anlades.³⁹

Fattigvård och fattigskola

På initiativ av borgmästare Nordlindh, som satt med i fattigvårdsstyrelsen, blev Malmö 1806 en av de första städer i Sverige som fick en ordnad fattigvård, genom inrättandet av en institution för detta ändamål, och även stadens första fattigskola startades detta år.⁴⁰

Ryktet om att Malmö skulle bli Sveriges huvudstad

Redan innan kungaparets flytt till Malmö talades det om att Gustav Adolf kanske skulle flytta sitt residens från Stockholm. Den 7 juni 1806 antecknar Fersen följande:

*Det tros bestämt på kungens avsikt att ej tillbringa vintern i Stockholm och t. o. m. att han kanske kommer att förlägga sitt residens till någon annan plats, förmodligen Skåne.*⁴¹

Fig. 7. Ritning över värdshus och teater vid östra sidan av Gustav Adolfs torg, samt byggnader på södra sidan. Upprättad 1814 av N H Thomson. – Malmö stads kartarkiv, arkivnummer: 74 G

Även i Malmö ryktades det om ett kungligt residens, tänkt att uppföras vid Nya Torg, som en slottsbyggnad omfattande tre av torgets fyra sidor. Följande uttalande kan ge tyngd och trovärdighet åt ryktet:

*Vad som lägger ett sådant antagande på solidare mark än luftslottets är, att en intresserad kännare av det gamla Malmö, den för en del år sedan avlidne handlanden Johan Lindh, sagt sig i sin ungdom på 1820-talet ha sett ritningen, t. o. m. i flera utkast, till det planerade slottet.*⁴²

Spektakel och värdshus på Nya Torg

Det spelades en mängd teaterföreställningar i Malmö under den här tiden och 1798 lät Nordlindh inrymma en teaterlokal i bottenvåningen i sin fastighet vid Kansligränd, där gästande teatersällskap höll till under några år. 1801 flyttades spelplatsen till en loge i änkan Bauerts gård vid Grynbodgatan. Kanske var det med det beryktade kungliga residenset i åtanke som Nordlindh köpte in en tomt vid platsen för Nya Torg och 1808 påbörjade byggandet av *ett större spektakel och värdshus*, teater och värdshus, formgett av hovarkitekten Sundström. Redan på hösten samma år stod byggnaden klar och teaterdirektör Djurström gav en första föreställning och den 1 november firades kungens födelsedag med bal i teatern, *med ännu orappade väggar*. När teatern nu var i bruk uppmanades husägarna vid Södergatan att, de kvällar då det gavs föreställningar, mellan 5 och 10 på kvällen, hålla gatan upplyst med lyktor utanpå husen, eller med levande ljus i bottenvåningens fönster. *I teatersalongen satt publiken, huttrande i päls och botteforer.*⁴³

Kungafamiljen avsätts 1809

När Gustav avsattes genom en kupp på Stockholms slott den 13 mars 1809, för att sedan interneras på Gripsholms slott, var han i begrepp att ta sig ner till Skåne. Kungen hade dagen innan fått kännedom om att de värmländska trupperna hade börjat tåga mot huvudstaden och att det var ett förestående uppror på gång.⁴⁴ I Skåne förde generalguvernör Toll befälet över den södra armén och här visste konungen att han hade ett starkt stöd. Missnöjet hos de upproriska rörde sig om att pengarna i statskassan i stort sett var slut och att man ville ha ett slut på krig. Kuppmakarna satte per omgående Gustavs farbror, hertig Karl, på tronen. Hertigen, nu Karl XIII, kände en stor oro för det starka stöd Gustav Adolf hade i Skåne och skickade ett brev till landshövding greve von Rosen i Malmö, där han skiljde generalguvernör Toll från sina uppdrag. Även borgmästare Nordlindhs relation till kungen borde ha oroat den nya regimen.⁴⁵

Under fångenskapen avsäger sig Gustav kronan och i slutet av 1809 landsförvisas hela familjen. De avseglar, efter att Gustav överlämnat 267 riksdaler till stadens fattiga, med fregatten Camilla⁴⁶ från Karlskrona och anländer några dagar senare till Stralsund. Därifrån fortsätter de till Fredrikas föräldrahem i Baden.

Försök att utplåna Gustav och Fredrika ur den svenska historien

Den 10 december 1812 utfärdades ett *Förbud emot all gemenskap med för detta Konung Gustaf Adolph, för detta Drottningen och deras Barn*, med dödsstraff för den som bröt mot förbudet.⁴⁷ Initiativet kom från Karl Johan, adopterad av Karl XIII (f.d. hertig Karl) och nyutnämnd kronprins av Sverige. I Gustav IV Adolf och hans son, kronprins Gustav, såg Karl Johan ett hot mot sin möjlighet att beträda den svenska tronen och att inta den framtida rollen som kung i Sverige. Det har beskrivits som ”skuggrädsla” från de regerande när man genomförde en *damnatio memoriae*, ett uttraderande av en person ur historien, av Gustav IV Adolf och hans tid i Sverige.⁴⁸

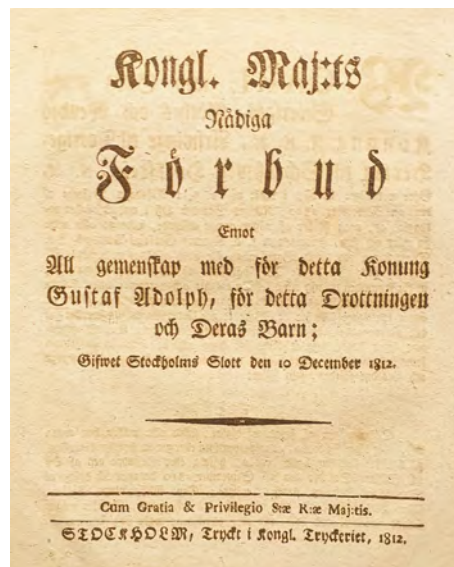

Fig. 8. Kunglig förordning utfärdad på Stockholms Slott den 10 december 1812.

[...] angreppen fick systematiserad form efter utfärdandet av förordningen [...] 1812 [...] jämte tillägg i januari 1813 med påbud om nedtagande av porträtt av före detta konungen och hans familj i såväl publik som privat ägo.⁴⁹

Utplånandet av Gustav IV Adolfs minne gjordes även genom namnbyten på byggnader och platser. På kyrkor och andra fasader och ytor lät man hugga bort kungens namnchiffer och man drog tillbaka medaljer som Gustav delat ut, efter en förordning som utfärdades i november 1811. Gustav Adolfs torg i Malmö förbisågs kanske för att man misstog det vara uppfört åt en annan Gustav Adolf och Drottningtorget för att det inte framgick att det var Drottning Fredrika som förärats detta. Det kan ju också ha spelat in att kung Gustav IV Adolf och Fredrika av Baden hade anhängare i Malmö som inte aktivt verkade för några namnbyten.⁵⁰

Även i Malmö Knutsgilles rullor följde en utradering av Gustav IV Adolf:

Samma kungliga namn är det enda, som utstrukits ur rullorna. Ett penndrag, hvilket ju länder gillet och den hand, som gjort det, mera till skam än den olycklige Gustaf Adolf.⁵¹

Det var kanske tur att Gustav avböjde förslaget till minnesvård som adeln och riddarna i Skåne ville resa 1807 till hans ära på Nya Torg i Malmö. Annars hade den troligtvis blivit raserad i ivern att utplåna minnet av den avsatte kungen, för att kunna ge den nya kungaätten legitimitet.

Gustav Adolf som person

Många klagade på att kungen var stel och allvarlig och vid tillfällen kunde "fatta humör". De traumatiska upplevelser han gick igenom under sin uppväxt, som präglades av att han härdades på de mest obehagliga sätt och drillades hårt för att en dag bli enväldig kung, kan säkert spela in i hur hans karaktär fortsatt formades. Gustav Adolf var på många sätt begåvad och som modern, drottning Sofia Magdalena, känslig, eftertänksam och försiktig. Hans mor hade dock inte något stort inflytande på hans uppfostran.⁵²

Nu i gemålens frånvaro var det också ett slag möjligt för drottningen att, åtminstone stundvis, få äga sitt barn, [...] också uppfostra honom litet, så mycket hon kunde komma åt, när guvernören och kavaljererna nu en gång hade fått all auktoritet över honom.⁵³

Det var vuxna, krävande och bestraffande män kronprinsen umgicks med och fostrades av; jämnåriga träffade han ytterst sällan. Hans far Gustav III, som Gustav Adolf såg mycket upp till, tog beslut om vilka uppfostringsmetoder sonen skulle växa upp med. För att inte bli bortklemad avvandes han, drygt 1 år gammal, från sin amma genom att hennes bröst svärtades och ingneds med Berberis [...] för att avskräcka honom.⁵⁴ Gustav Adolf omnämns av drottningens kammarherre Reuterholm, i ett brev 1780, som *det charmantaste barn man någonsin kan se, med*

Fig. 9 a, b. ABC-bok, tillägnad kronprinsen av samfundet Pro Fide et Christianismo 1780, med graverade planscher av Jacob Axel Gillberg. Gustav Adolf började studera ABC-boken redan som 4-åring, kort därefter påbörjades hans studier i franska språket, som kom att bli det utländska språk som han behärskade bäst.

mycken intelligens, starkt minne, god karaktär och varmt hjärta. Kronprinsens anlag för noggrannhet och rättrådighet uppmuntrades, men inte hans kreativa och mjuka sidor som humor, ömhet, lekfullhet och fantasi.⁵⁵ Pressen var stor på Gustav Adolf, som vid ett tillfälle som helt ung, redan före faderns död, formulerade en avsägelse av kronan. Denna skrivelse råkade hans guvernör Rosenstein få syn på, och denne övertalade kronprinsen att förstöra dokumentet.⁵⁶

Ännu inte 14 år fyllda fick han uppleva hur hans far, Gustav III, skadesköts i ett attentat 1792 och dog tretton dagar därefter.

Men kungen hade också en lättsam och skojfrisk sida. När man läser hans under exilen utgivna texter, som *Hågkomster av en landsflyktig prins från Kina – Tillägnade mänskligheten*,⁵⁷ där han blickar tillbaka på tiden som föregick revolten och statskuppen, får man bilden av en man med perspektiv på sin tidigare upphöjda

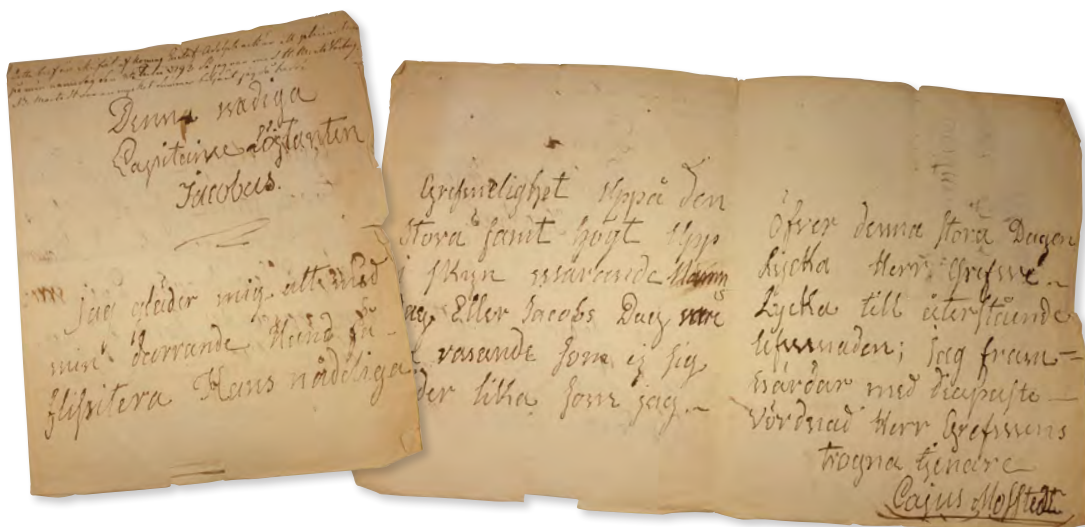

Fig. 10 a, b.

Gustav, på sitt 15:e år, skojar med Jacob de la Gardie på dennes namnsdag, 25 juli 1793. Kronprinsen låtsas att brevet är skrivet av De la Gardies betjänt, Mostedt, (enligt De la Gardie själv, "en mycket dummer betjänt") och har fört pennan med starkt skakande hand. "Denna nådiga Capitaine Löjtnanten Jacobus / Jag gläder mig att med min darrande Hand få ssitera Hans nådeliga Grefverlighet Uppå den Stora samt högt Upp i skyn svävande Namns Dag Eller Jacobus Dag vore den varande Som ej Sig gläder lika Som jag Öfver denna Stora Dagen Lycka Herr Grefve Lycka till återstående lefnaden; Jag framhårdar med djupaste vördnad Herr Grefussons trogna tjenare / Cajus Mostedt". – De la Gardieska Samlingen: Hist. handl. 25:11 LUB

Fig. 11. Serieteckningar av Gustav Adolf, utförda i 15-årsåldern. Herr Hasenkampf faller av hästen, Herr Hasenkampf får ett kok stryk, Herr Hasenkampf springer som en galning, Herr Hasenkampf dör i en skottkärra. – Nationalmuseum: NMH 1, 4-6/1886

och privilegierade tillvaro, som med träffsäkra beskrivningar återger skeenden, ofta med ett humoristiskt drag, som man kan se redan i hans ungdomsår.

Det är också omvittnat från flera håll att kungen var sanningsälskande, vänfast, släktkär, mån om att hålla ingångna avtal och hade en hederskänsla och envishet som andra samtida regenter i sitt politiska dribblande inte alltid uppvisade. Han brydde sig också om de fattiga – även i exilen lämnade han bidrag till fattigkassan,⁵⁸ bland annat i Basel, där han en tid var bosatt. Gustav var också mycket musikalisk och spelade med stort nöje fortepiano. Under fångenskapen på Grips-holm livade konungen upp den annars så begränsande och oförutsägbara vistelsen med pianospel och visslingskonserter. Under de sista åren under exilen spelade han piano för värdshusfamiljen på värdshuset där han hyrde sina rum, och vid tillfälle tog han sig en dans med en av värdshusvärdens döttrar.⁵⁹ Gustav var också mycket barnkär. Det berättas att kungen, efter kronprins Gustavs födelse 1799, *"minst hundra gånger om dagen" gick in till den lille och kysste honom, och drottningen skall längre fram ha betecknat denna tid som den lyckligaste i sitt liv.*⁶⁰

Liksom sin mor var Gustav Adolf djupt troende och under sitt liv vände han sig ofta till sin Gud och Bibeln för att styrkas och få tröst, för att finna paralleller till aktuella situationer, eller för att visa sin tacksamhet.⁶¹ 1805 besökte han Herrnhutarnas institut i Christiansfeld i Danmark.⁶²

*Gustav Adolf tilltalades av herrnhutarbrödernas välgörenhet och av deras skolor, som spred goda, människovänliga läror och främst en svärmiskt varm kärlek till Kristus jämte en önskan om att få offra sig och lida så, som Guds son en gång hade gjort.*⁶³

Fig. 12 a, b. I fick-format: Evangelier och Epistlar, Stockholm 1807, med Gustav IV Adolfs pärmexlibris.

Gustavs syn på Napoleon

Gustav såg i Bonaparte en maktberusad despot som rubbade den politiska balansen i Europa och sa konsekvent nej till fredstrevare från den franske kejsaren. Kungen var däremot en av de få som visade Ludvig XVIII gästfrihet under dennes exil och tog sig också an de franska emigranterna från napoleonkrigen, genom att låta flera av dem slå sig ned i Pommern och Skåne.⁶⁴

Bortförandet av hertigen av Enghien i mars 1804, då kungaparet befann sig hos Fredrikas mor i Baden, gjorde Gustav mycket illa berörd. Den Badensiska regeringen vågade inte ingripa i eller uttala sig om det inträffade, men Gustav gav uttryck för sitt starka missnöje mot fransmännens agerande och skickade efter bortförandet sin generaladjutant Tawast till Bonaparte i Paris, men till ingen nytta. Hertigen avrättades kort tid därefter. Denna händelse bidrog till den växande motvilja Gustav kände mot Napoleon.⁶⁵

Sett i backspegeln hade Gustav rätt när han profetiskt jämförde Napoleon med odjuret i Uppenbarelseboken, som till slut går under. Makthavarna i de andra europeiska länderna var mer ombytliga och anpassade sig efter det rådande politiska läget. Det här blev tydligt 1814 när Napoleon förlorade sin makt och ingen av de tidigare bundsförvanterna längre stod kvar vid hans sida.

Fredrika som person

Fredrika kom som 16-åring till Sverige 1797 för att bli maka åt Gustav och drottning av Sverige. Här födde hon fem barn; kronprins Gustav, prinsessan Sofia, prins Karl Gustav, som dog innan han fyllt tre år, prinsessorna Amalia och Cecilia. Från 1799 till 1808 var hon gravid i stort sett varje år, då hon fick missfall vid minst tre tillfällen. Efter en trevande och skakig inledning på kungaparets äktenskap blev barnen det starka band som därefter knöts mellan makarna. Ett ämne som kunde orsaka meningsskiljaktigheter var när kungen talade om att han ville avsäga sig kronan och slå sig ned utomlands. Vid dessa tillfällen invände Fredrika kraftfullt, eftersom det skulle innebära att makarna i så fall måste skiljas från kronprinsen, som då skulle bli kung.⁶⁶

Fredrika kom från en inflytelserik familj i Baden. Föräldrarna var arvfurste respektive arvprinsessa och i familjen fanns sju syskon, sex systrar och en bror. De två äldsta systrarna var tvillingar, varav den ena förblev ogift och den andra gifte sig med kurfursten och sedermera kungen av Bayern, som var allierad med Napoleon. Nästa syster i skaran gifte sig med tsaren av Ryssland och den fjärde system gifte sig med hertigen av Braunschweig-Wolfenbüttel. Brodern gifte sig med Napoleons adoptivdotter, och deras dotter gifte sig i sin tur med sin kusin kronprins Gustav

av Sverige. Yngsta systemen gifte sig med sin kusin, storhertigen av Hessen, och skiljde sig fem år senare.

Fredrika var mycket familjekär och hon uppskattade troligtvis att kungen öppnade upp deras land och hem, bland annat för hennes syster med familj, när de var landsflyktiga från Braunschweig, och även att kungaparet genomförde en längre tids resa till Tyskland 1803–1805, där de under större delen av tiden bodde hos Fredrikas mor i Baden. Modern var änka efter att fadern omkommit i en hästvagnsolycka utanför Arboga 1801, då föräldrarna var på hemväg efter besök hos Gustav och Fredrika i Stockholm.⁶⁷

Fredrika höll av Gustav och var honom trogen även efter landsförvisningen och skilsmässan och tog sig, trots uppvaktning, aldrig någon ny man. Varje 1 november högtidlighöll hon, tillsammans med barnen, Gustavs födelsedag.⁶⁸ Fredrika var liksom Gustav Adolf mycket musikalisk och kunde, när hon inte hade ett fortepiano till hands, memorera en melodi genom att spela med fingrarna i fönsterkarmen och på detta sätt lägga musikslingan på minnet. Drottningens och kungens omtalade musikaliska ådra fördes vidare till deras dotter Cecilia, som komponerade musik och finansierade Oldenburgs första teater.

Fig. 13. Badensisk familjebild: Fredrikas och Gustavs äldsta dotter Sofia med sina barn, på en målning utförd av Marie Ellenrieder 1834.

Epilog

Fredrika dog 45 år gammal i lungödem till följd av hjärtproblem, i Lausanne i Schweiz 1826. Hon var svårt sjuk och på väg till Nice för en tids konvalescens, men hann aldrig dit. Fredrika hade sina två yngsta döttrar hos sig under hela sjukdomstiden och hon somnade in omgiven av sina barn, sin syster Karolina och dennas två döttrar. Kroppen balsamerades och lades i en blykista och fördes till Karlsruhe och efter begravningssceremonin till familjegraven i Pforzheim.⁶⁹

Gustav dog 58 år gammal av ett slaganfall på värdshuset Zum Weissen Rössli i Sankt Gallen i Schweiz, den 7 februari 1837, där han bott de sista fyra åren. Han hade varit tydlig med att ingen anhörig skulle underrättas om hans tillstånd. Förutom en av döttrarna, Cecilia, som han brevväxlade med, hade han avsiktligt

ingen kontakt med någon annan i familjen. Hans kropp balsamerades på värds-
huset och fördes till Sankt Magnus kyrka för begravningssceremonin. Det sägs att
ett norrsken lyste upp himlen, ett fenomen som kungen varit fascinerad av under
sitt liv. Prins Gustav lät sedan flytta kistan till ett kapell invid sitt slott i Mähren
och efterföljande år till ett gravkapell på Sankta Gertruds kyrkogård i Oldenburg.
1884 flyttades kistorna med stoftet av Gustav, kronprins Gustav och dennes son
till Sverige och placerades i det gustavianska gravkoret i Riddarholmskyrkan i
Stockholm.⁷⁰

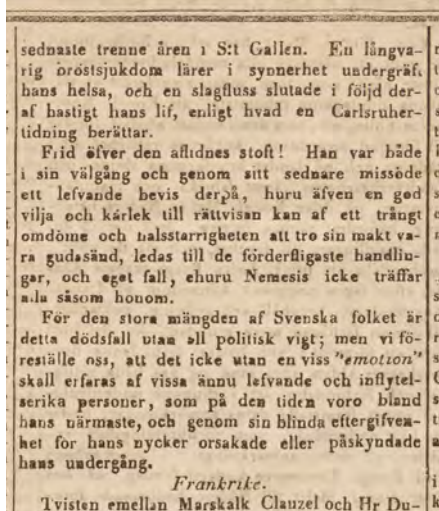
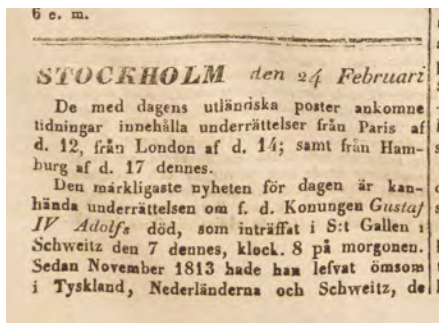

Fig. 14 a, b. I Aftonbladet infördes den 24 februari 1837 en notis om f. d. konung Gustav IV Adolfs död.⁷¹

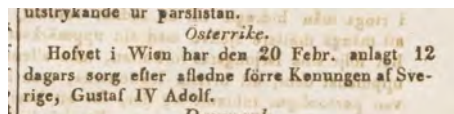

Fig. 15. Den 7 mars uppgjer samma tidning att hovet i Wien anlagt 12 dagars sorg efter den avlidne konungen.⁷²

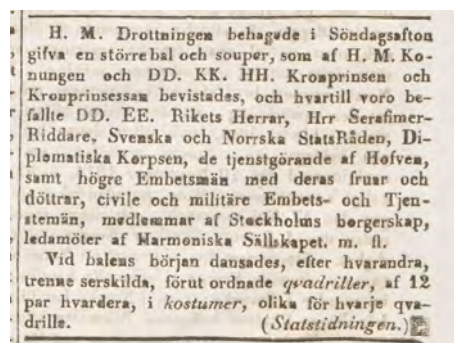

Fig. 16. På samma tidningssida, den 7 mars, kan man läsa om den stora bal med supé som Sveriges nya kung och drottning, Karl XIV Johan och Desideria anordnat två dagar tidigare.⁷³

Att synliggöra historien

Minnesplaketten över Gustav och Fredrika är första delen i ett projekt med syfte att lyfta fram och synliggöra kungafamiljen och särskilt deras tid i Malmö.

Ett sätt att öka intresset för vår historia, även bland barn och unga, är att tillgängliggöra den i det offentliga rummet, på digitala plattformar och via modern teknik, som ett komplement till den historia som museer och arkiv erbjuder.

Planerade projektdelar är:

- **Projicering av en rullande filmslinga** – en tableau vivant, ”rörlig stillbild”, i en 1–2 minuter lång sekvens som spelas som en loop, där skådespelare gestaltar Gustav och Fredrika. Filmen ska visas på landshövdingeresidensets gavel vid Kansligatan, mittemot Berghska huset.
- **Virtuell bro** – skapad med AR (Augmented Reality), ”förstärkt verklighet”. Här ska man via sin mobiltelefon kunna se bron som 1806 blev uppförd över Kansligatan, mellan nuvarande Berghska huset och Residenset.
- **Virtuell miniutställning** – skapad med AR. Här ska man framför Residensets gavelvägg, via sin mobiltelefon, kunna se ett urval av föremål och trycksaker från tiden.
- **Historisk Portal på Internet** – med föremål, trycksaker och handskrifter som visar historiska nedslag i Gustavs och Fredrikas liv. Här ska finnas transkriberade texter, möjliga att få upplästa. Tiden som skildras är 1700- och 1800-tal, och presentationen ska finnas tillgänglig i en öppen portal, som var och en ska kunna ta del av kostnadsfritt.

Förhoppningen är att årligen, på Gustavs födelsedag den 1 november, kunna inviga en ny historisk gestaltning ur Gustavs och Fredrikas liv.

Någon minnesvård uppfördes aldrig över Gustav IV Adolf 1807, men genom torgen som är uppkallade efter kungen och drottningen, Gustav Adolfs torg och Drottningtorget, har de levt vidare i Malmö, om än något i det fördolda.

Sedan den 1 november 2020 uppmärksammas kungaparet nu också genom den minnesplakett som belyser deras vistelse i Malmö 1806–1807, placerad vid Kansligatan, som löper mellan de hus där Gustav IV Adolf och Fredrika av Baden då bodde med sina barn.

Fig. 17 a, b. Fredrika och Gustav. Fredrikas porträtt är en miniatyrmålning av Friedrich Jacob Hill runt 1800. – Nationalmuseum: NMGrh 2512. Gustavs miniatyrporträtt är målat av Jacob Axel Gillberg 1806. – Nationalmuseum: NMB 1182

Noter

- ¹ Andersson, Helge, "När ståndsskrankorna föll i Knutssalen", (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsskrift*, Årgång 62, Lund 1994, s. 94).
- ² Andersson, H, 1994, s. 94 ; Bellander, Ulla, *Boken utan namn*, Malmö 1916, s. 28.
- ³ Bellander, 1916, s. 29.
- ⁴ Bellander, 1916, s. 29.
- ⁵ Bellander, Ulla, *Ur hävden och minnet*, Lund 1919, s. 97-98 ; Carlson, Sten, *Gustaf IV Adolf - en biografi*, Stockholm 1946, s. 83.
- ⁶ Bellander, Ulla, *Illustrerade bilder ur 1800-talets Malmö*, Malmö 1914, s. 10.
- ⁷ Bellander, 1919, s. 103.
- ⁸ Fersen, Axel von, *Dagbok*, IV, 1799–1808, Stockholm, 1936, s. 496.
- ⁹ Hedvig Elisabeth Charlotta, *Dagbok*, VII 1800–1806, Stockholm, 1936, s. 434.
- ¹⁰ I Charlottas dagboksanteckningar, VII 1800–1806, s. 445, kan man läsa att kungen avreste den 13:e september med postjakten och att han tillsammans med De la Gardie anlände Trelleborg i en liten fiskarbåt klockan 7 på morgonen den 15:e.

- ¹¹ Fersen, 1936, s. 501.
- ¹² Andersson, H, 1994, s. 94.
- ¹³ Isberg J:r, A. U, *Bilder från det gamla Malmö – Kulturhistoriska skildringar*, Malmö 1898.
- ¹⁴ Bellander, 1916, s. 20.
- ¹⁵ Bellander, 1919, s. 107.
- ¹⁶ Isberg, A. U. , *Malmö stads 600-årsjubileum*, Malmö 1919, s. 414.
- ¹⁷ Isberg, 1919, s. 414.
- ¹⁸ Falkman, Ludvig B, *Minnen från Malmö*, Malmö 1986, s. 430.
- ¹⁹ Tack till Anders Reinsnert för upplysningar om fastigheterna vid norra sidan av torget 1806–1807 och till Sven Rosborn för information om fastigheten Guvernörsgården och tillhörande kvarter.
- ²⁰ Bellander, 1919, s. 107.
- ²¹ Jönsson, Åke, *Historien om ett residens*, Trelleborg 1993, s. 70.
- ²² Bellander, 1919, s. 106.
- ²³ *Drottning Fredrika av Sverige - Född prinsessa av Baden, Memoirer från hennes lefnad och hennes tid, antecknade af en hofdame*, Stockholm 1856, s. 33 ; Jönsson, 1993, s. 69.
- ²⁴ Hedvig Elisabeth Charlotta, 1936, s. 473.
- ²⁵ *Malmö den 13 mars 1807. Bulletin*, Malmö 1807. Tryckt av den kunglige fältboktryckaren Peter Sohm, som ofta följde kungen på resor ; Handskriven förlaga till Bulletinen finns i De la Gardieska arkivet: 419, LUB. På en av sidorna finns en enkel skiss till den föreslagna minnesvården (se bild).
- ²⁶ Fersen, 1936, s. 506.
- ²⁷ Falkman, 1986, s. 434.
- ²⁸ *Christianstad Huseby d: 9 mars 1807 Eders Excellents Ödmjukaste Tjänare Axel Hamilton*. Ett av tre brev från Hamilton till generalguvernör Toll, samt ett svar till Hamilton, rörande insamling till minnesvård över GIVA. De la Gardieska arkivet: 419, LUB.
- ²⁹ *Malmö den 13 mars 1807. Bulletin*, Malmö 1807. De la Gardieska arkivet: 419, LUB.
- ³⁰ Bellander, 1916, s. 31.
- ³¹ Hedvig Elisabeth Charlotta, 1939, s. 38.
- ³² Fersen, 1936, s. 509.
- ³³ Falkman, 1986, s. 434 ; Bellander, 1919, s. 109.
- ³⁴ Bellander, 1919, s. 98–99.
- ³⁵ Ribbing, 1959, s. 12.
- ³⁶ *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, Angående Ägors fördelning i Enskiften och utflyttningar ifrån större Byalag i Hertigdömet Skåne*, Stockholm 31 mars 1803.
- ³⁷ *Malmö den 28 februari 1807*. Malmö 1807. Proposition inför adelns och ridderskapets påtänkta deputation hos GIVA den 12 mars, rörande minnesvården. De la Gardieska arkivet: 419, LUB
- ³⁸ Gustafson, Ragnar, "Malmö teaterkrönika 1596–1808", (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsskrift*, 1970, s. 62 ; Bellander, 1919, s. 99).
- ³⁹ Bellander, 1919, s. 94, 101.
- ⁴⁰ Bellander, 1919, s. 104.
- ⁴¹ Fersen, 1936, s. 502.
- ⁴² Bellander, 1919, s. 113.
- ⁴³ Gustafson, 1970, s. 68–70 ; Bellander, 1919, s. 112–113.
- ⁴⁴ Adlersparre, Georg, *Proclamation*, Karlstad 1809. Upprorsmakarna, ledda av generalmajor Georg Adlersparre, lät den 7 mars utge detta upprop, där motiven för upproret beskrivs.

- ⁴⁵ Bellander, 1919, s. 116.
- ⁴⁶ Carlson, 1946, s. 220.
- ⁴⁷ *Kongl. Maj:ts Nådiga Förbud*, Stockholms Slott den 10 december 1812.
- ⁴⁸ Söderlind, Solfrid, ”Utplånandet av före detta Konungens bild”, (i: *Galenpannan, Gustav IV Adolf i porträttkonsten*, Borås 2000, s. 58 ff. Carlson, 1946, s. 278).
- ⁴⁹ Söderlind, 2000, s. 60, Carlson, 1946, 278.
- ⁵⁰ Söderlind, 2000, s. 57 ; Carlson, 1946, s. 278.
- ⁵¹ Bellander, 1916, s. 29.
- ⁵² Ribbing, 1959, s. 167.
- ⁵³ Ribbing, 1959, s. 15.
- ⁵⁴ Ribbing, 1959, s. 17 ; Knutas, Anna Tiberg, *Släktband*, Sveriges Radio P1, 2020-12-07.
- ⁵⁵ Carlson, 1946, s. 20–21.
- ⁵⁶ Ribbing, 1959, s. 168.
- ⁵⁷ Gustav IV Adolf, ”Hågkomster av en landsflyktig prins från Kina – Tillägnade mänskligheten”, (i: *Memoarer*, Uppsala 1960, s. 21–60).
- ⁵⁸ Carlson, Sten, 1946, s. 220, 283, 297.
- ⁵⁹ Carlson, Sten, 1946, s. 20 f, 209 ff ; Clason, Sam, *Den kunglige fången på Gripsholm*, Stockholm, 1911, s. 4, 11 f ; Trolle, CH, *Överste Gustafsson – Gustaf IV Adolfs liv efter avsättningen*, Stockholm 1923, s. 197.
- ⁶⁰ Carlson, 1946, s. 120, 292–293.
- ⁶¹ Carlson, 1946, s. 209, Clason, 1911, s. 9 f.
- ⁶² Clason, 1911, s. 12.
- ⁶³ Ribbing, 1959, s. 205.
- ⁶⁴ Carlson, 1946, s. 130.
- ⁶⁵ *Drottning Fredrika av Sverige, Memoirer*, 1856, s. 30 ; Trolle, 1923, s. 210.
- ⁶⁶ Carlson, Sten, *Fredrika Dorothea Wilhelmina*, Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon urn:sbl:14445, hämtad 2020-12-28 ; Carlson, 1946, s. 212, 217.
- ⁶⁷ *Drottning Fredrika av Sverige, Memoirer*, 1856, s. 33.
- ⁶⁸ Carlson, 1946 ; *Drottning Fredrika av Sverige, Memoirer*, 1856, s. 33 ; Trolle 1923, s. 177.
- ⁶⁹ *Drottning Fredrika av Sverige, Memoirer*, 1856, s. 136–140.
- ⁷⁰ Trolle, 1923, s. 202–205 ; Carlson, 1946, s. 292–293.
- ⁷¹ Aftonbladet, 24 februari 1837.
- ⁷² Aftonbladet, 7 mars 1837.
- ⁷³ Aftonbladet, 7 mars 1837.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

De la Gardieska arkivet, Lunds Universitetsbibliotek:

Handskriven förlaga till Bulletin [den 13 mars 1807], 28 februari 1807, De la Gardieska arkivet: 419.

Christianstad Huseby d: 9 mars 1807 Eders Excellents Ödmjukaste Tjänare Axel Hamilton.

Brev från A. Hamilton till generalguvernör Toll. De la Gardieska arkivet: 419.

Brev till Jacob De la Gardie på namnsdagen, den 25 juli 1793, från Gustav Adolf. De la Gardieska Samlingen: Hist. handl. 25:11 LUB.

Malmö stads kartarkiv:

Ritning över värdshus och teater vid östra sidan av Gustav Adolfs torg, samt byggnader på södra sidan. Upptecknad 1814 av N.H. Thomson. Malmö stads kartarkiv, arkivnummer: 74 G.

Nationalmuseum:

GIVA: Teckningar, Frihandsteckningar; *Herr Hasenkampf faller av hästen, Herr Hasenkampf får ett kok stryk, Herr Hasenkampfs springer som en galning, Herr Hasenkampf dör i en skottkärra.* Nationalmuseum: NMH 1, 4-6/1886.

Statens porträttsamling; Miniaturporträtt av Fredrika av Baden, utfört av Friedrich Jacob Hill runt 1800, miniaturporträtt av Gustav IV Adolf, utfört av Jacob Axel Gillberg 1806. NMGrh 2512, NMB 1182.

Radioinslag

Knutas, Anna Tiberg, *Släktband*, Sveriges Radio P1, 2020-12-07.

Databaser på internet

[www.https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=14445&forceOrdinarySite=true#Arkivuppgifter](https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=14445&forceOrdinarySite=true#Arkivuppgifter).

Carlson, Sten, *Fredrika Dorothea Wilhelmina*, Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon urn:sbl:14445.

Bilder

Bilder i Syd

Lunds Universitetsbibliotek

Malmö stads kartarkiv

Nationalmuseum

Fotografierna är, när annat ej anges, tagna av författaren.

Tryckta källor

Adlersparre, Georg, *Proclamation*, Karlstad 1809.

Barnabok. Faksimil tryckt med originaltryckplåtar. Stockholm 1910. ABC-bok tillägnad kronprinsen av samfundet Pro Fide et Christianismo 1780.

Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, Angående Ägors fördelning i Enskiften och utflyttningar ifrån större Byalag i Hertigdömet Skåne, Stockholm den 31 mars 1803.

Kongl. Maj:ts Nådiga Förbud emot all gemenskap med för detta Konung Gustaf Adolph, för detta Drottningen och deras Barn, Stockholms Slott den 10 december 1812.

Malmö den 28 februari 1807, Malmö 1807. Proposition inför adelns och ridderskapets påtänkta deputation hos GIVA den 12 mars, rörande minnesvärden. De la Gardieska arkivet: 419.

Malmö den 13 mars 1807. Bulletin, Malmö 1807. De la Gardieska arkivet: 419.

Tidningar

Aftonbladet, 24 februari, 7 mars 1837.

Övrig litteratur

Andersson, Helge, "När ståndsskrankorna föll i Knutssalen. Ett 200-årsminne", (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsbok 1994*, s. 87–99, Lund 1994).

Bellander, Ulla, *Illustrerade bilder ur 1800-talets Malmö*, Malmö 1914.

Bellander, Ulla, *Boken utan namn*, Malmö 1916.

Bellander, Ulla, *Ur hävden och minnet*, Lund 1919.

Carlsson, Sten, *Gustaf IV Adolf – En biografi*, Stockholm 1946.

Clason, Sam, *Den kunglige fången på Gripsholm – Den hemliga journalen öfver konung Gustav IV Adolfs fängelsetid*, Stockholm 1911.

Drottning Fredrika af Sverige – Född prinsessa af Baden – Memoirer från hennes lefnad och hennes tid, antecknade af en Hofdame, Stockholm 1856.

Falkman, L B, *Minnen från Malmö*, Malmö 1986.

Fersen, Axel von / Söderhjelm, Alma, *Axel von Fersens Dagbok IV*, Stockholm 1936.

Gustafson, Ragnar, "Malmö Teaterkrönika 1596–1808, II 1793–1808", (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsbok*, 1970, årgång 38, s. 63–85).

Gustav IV Adolf, *Hågkomster av en landsflyktig prins från Kina – Tillägnade mänskligheten*, i *Memoirer*, Uppsala 1960, s. 21–60.

Hedvig Elisabeth Charlotta / Cecilia af Klercker, *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok VII 1800–1806*, Stockholm 1936.

Hedvig Elisabeth Charlotta / Cecilia af Klercker, *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok VIII 1807–1811*, Stockholm 1939.

Isberg, A U, *Malmö stads 600-årsjubileum 1319–1919*, Malmö 1919.

Isberg, A U J:r, "Karl XII:s smörjelsefest" (i: *Bilder från det gamla Malmö – Kulturhistoriska skildringar*, Malmö 1898).

Jönsson, Åke, *Historien om ett residens*, Trelleborg 1993.

Ribbing, Gerd, *Ensam drottning*, Stockholm 1959.

Söderlind, Solfrid, "Utplålandet av före detta Konungens bild", (i: *Galenpannan, Gustav IV Adolf i porträttkonsten*, Borås 2000, Nationalmuseum utställningskatalog nr 621).

Malmö

– Skånes största järnvägsknut

AV MAGNUS GUSTAVSSON, JENS MÖLLER OCH PATRICK OLSSON
MEDARBETARE VID TRAFIKVERKETS LOKALKONTOR I MALMÖ

Inledning

Skåne hade en gång Sveriges längsta och mest tätbyggda järnvägsnät. Banorna byggdes ut under 55 år, mellan 1856 och 1911, och landskapet hade då cirka 165 mil järnväg. Under åren 1950 till 2000 lades nära 60 % av det skånska järnvägsnätet ned, och man kan därför tro att järnvägen har minskat i betydelse. Det intressanta är dock att antalet tåg, mätt i tågkilometer, har under samma period ökat med över 40 % (Améen & Möller 2002). Fler tåg kör således på knappt hälften av det ursprungliga nätet.

Det finmaskiga järnvägsnätet innebar att det var tätt mellan de punkter där olika järnvägslinjer möttes. I Skåne har det funnits 55 sådana stora och små järnvägsknutar (Möller 2011). Malmö fick tillgång till det nya färdmedlet redan 1856 när stambanan mot Lund öppnades. Järnvägsknut, dvs. möjligheten att byta till tåg i olika riktningar, blev Malmö 18 år senare när ”Grevebanan” mot Ystad invigdes.

Malmö var i särklass Skånes största järnvägsknut, både om man räknar till antalet dagliga byten och till antalet banor som här strålade samman. Beroende lite på hur man räknar hade Malmö under 1900-talets första hälft åtminstone åtta järnvägslinjer som hade sin utgångspunkt i centrala Malmö. Räknas tågfarjelinjen till Köpenhamn in, blir det ytterligare en. Fyra av banorna är nu nedlagda och i de flesta fall rivna, men samtidigt har Öresundsbanan mot Danmark tillkommit.

Syfte

Syftet med denna artikel är att översiktligt belysa Malmö som järnvägsnod. Som Malmö räknar vi tätorten Malmö så som den definieras av Statistiska centralbyrån.

Tätorten, dvs. den sammanhängande bebyggelsen, ligger huvudsakligen i Malmö kommun, men sträcker sig in i Burlövs kommun. Vår avsikt är att visa de olika linjernas sträckning och peka på var stationshusen var belägna. Som kommer att framgå bestod järnvägsknuten Malmö av drygt tolv olika stationer och nästan lika många hållplatser. Några hållplatser existerade bara något år medan andra senare blev upphöjda till stationer. Under modern tid har nya stationer och hållplatser anlagts på Kontinentalbanan och i anslutning till Citytunneln.

Litteratur saknas inte om Malmös järnvägar. Främst bör nämnas Håkan Olssons bok om Malmö-Limhamns Järnväg (1989) och vår kollega Björn Åstedts verk om Genarpsbanan (1988). Vid Malmö-Ystads 50-års jubileum skrev trafikchefen vid Ystads Järnvägar, Knut Nihlén, en historik (1924) och den kompletterades av ett häfte 50 år senare av Stenvall & Thomasson (1974). I övrigt rör det sig om kortare artiklar i olika järnvägstidskrifter. I *Elbogen* och dess föregångare saknas nästan helt artiklar om stadens koppling till järnvägsnätet. Av totalt över tusen artiklar i föreningens årsböcker har endast en handfull järnväg som huvudtema. De är alla skrivna av Helge Andersson, och här bör särskilt framhållas en kort berättelse om Malmö-Genarps järnväg (1955) och en översikt över stationssamhällen som låg i de socknar som inkorporerades med Malmö (1986). Det är med andra ord hög tid för en genomgång av järnvägsknuten Malmö!

Banorna till Malmö (1-10)

Samtliga järnvägar tillkomna under 1800-talet, utom stambanan mot Stockholm, byggdes med lokalt aktiekapital, i några fall med statligt stöd. De kallades privata, men många gånger var det städer och kommuner som gick in som aktieägare. De blev senare förstatligade, några redan kring sekelskiftet, andra på 1940-talet. Malmö-Limhamn och Malmö-Genarp fick dock aldrig statlig ägare.

Den första december 1856 skedde invigningen av **Malmö-Lund (1)**, den första delen av Södra stambanan mot Stockholm. Det första förslaget till stambana hade Ystad som slutpunkt, men efter ett intensivt lobbyarbete av landshövding von Troil beslutades att sträckningen blev den som vi känner idag (Berggrund & Bårström 2014). Banan var enkelspårig, men byggdes successivt ut till dubbelspår under åren 1900–1957, med start i Malmö. Södra stambanan blev elektrifierad i början av 1930-talet. Malmö-Lund är idag en av Sveriges mest trafikerade järnvägar med Pågatåg, Öresundståg, olika fjärrtåg samt godståg mellan norra Sverige och Kontinenten. Trafikverket bygger för närvarande ut sträckningen till fyra spår.

År 1874 tillkom ”Grevebanan”, eller **Malmö-Ystads Järnväg (2)**, som var dess officiella namn. Förutom att förbinda de två kuststäderna blev banan en viktig del för exporten av jordbruksprodukter från de många godsena i trakten. Från mit-

ten av 1800-talet hade jordbruket börjat inriktas på avsalu, inte minst export till England, först havre och några decennier senare smör. För detta var järnvägen en förutsättning. Typiskt nog var den förste styrelseordförande en av godsherrarna, medan handlare W Luttrupp i Malmö var verkställande direktör. Från början hade banan Malmö Västra som ändstation, och ända fram till 1955 gick banan därifrån i en vid båge söder om staden via Södervärns station. Idag går tågen i tät trafik via Citytunneln och Svågertorp på den elektrifierade Ystadbanan.

Fig. 1. Malmö Västra Station, troligtvis runt 1937. Växlingsrörelser verkar pågå. Någon väntar på att åka söderut. Härifrån gick tågen mot Ystad samt Trelleborg/Falsterbo. På den tiden kombinerades ett tåg med både person- och godsvagnar. Persontrafiken upphörde 1955 och godstrafiken på 2010-talet. Stationen är numera restaurang. – Foto: Okänd.

På 1880-talet började nya järnvägsplaner diskuteras, vilket ledde till flera nya banor. På våren 1886 stod **Malmö-Trelleborgs Järnväg (3)** redo att ta emot passagerare och gods. Själva banan utgick från Södervärns station, men tågen nyttjade Malmö-Ystad och hade således Malmö V som utgångspunkt i Malmö. Från 1955 blev Södervärn slutstation och från det året fick resenärerna ta sig till och från centrala Malmö med spårvagn. Banan anlades med en märklig omväg runt ägorna på Katrinetorps gård, vars ägare David Frick under inga omständigheter ville ha någon bana på sin mark. Järnvägen byggdes med förhoppning om trafik till Kontinenten, men den klen byggda banan och den förhållandevis perifera stationen i Malmö gjorde att den snarare blev en lokal järnväg, inte minst för sockerbetstrafik och andra jordbruksprodukter (Holmgren 1964). Sedan 1971 finns ingen räls kvar, efter att järnvägstrafiken mot Falsterbo lagts ned, och nu utgör sträckningen ett populärt cykelstråk.

Fig. 2. Någon gång för ca 100 år sedan står ett antal uppklädda resenärer och väntar på att tåget ska komma in på Södervärns station. Deras färd kommer att gå på någon av banorna som slutar i Ystad, Trelleborg eller Falsterbo. Stationshuset revs 1981. – Foto: Okänd.

Fig. 3. Exempel på en liten station på banan mot Trelleborg/Falsterbo. Kulladals station var belägen där järnvägen passerade Per Albin Hanssons väg. Kulladal öppnades som hållplats 1886 och blev station 1899. Tågen slutade stanna här 1966. Huset revs efter en brand i början på 1970-talet. – Foto: Okänd.

På hösten samma år var **Malmö-Billesholms Järnväg (4)** klar. Den började i Arlöv men tågen utgick från centralstationen och gick på eget spår, parallellt med stambanan, till Arlöv där de vek av. Banans syfte var att säkra Malmös anslutning till västkuststråket, som annars troligen hade koncentrerats till Helsingborg. Banan, som idag kallas Lommabanen, förstatligades redan 1896 som en del av Västkustbanan. Banan är en viktig länk för godstrafiken och numera trafikerar även Pågatågen banan.

Tre år senare var det dags att öppna nästa bana, den lite speciella **Malmö-Limhamns Järnväg (5)**, eller "Sillabanen" som den kom att kallas. Banan byggdes som en länk mellan Malmö och cementfabriken i Limhamn. Järnvägen byggdes på en bank i, eller delvis utanför, den naturliga strandlinjen. Banan var främst avsedd för gods, men före 1915 innan spårvägssystemet byggdes ut till Limhamn, var persontrafiken livlig. Banans ändpunkt i öster var från början belägen väster om Ystadbanans bangård men förlängdes 1897 till "Limhamnsstationen" belägen

Fig. 4. En överblick över Limhamns station år 1921 tillhörande banan Malmö-Limhamns Järnväg. Stationshuset stod här från ca 1890 till 1974. – Foto: Edvard Rosengren.

mitt för Bagers plats. Godstrafiken fortsatte under många år, in på 2000-talet. Under Citytunnelbygget var trafiken inställd, men återkom åren 2008–2015, men då enbart på kilometern närmast centrum med Nord Mills som största kund.

Öster om staden fanns ett stort omland som fortfarande saknade tågförbindelser med Malmö, men två nya banor, invigda 1892 respektive 1894 såg till att täppa till denna lucka. Först ut var **Malmö-Tomelilla Järnväg (6)**, som några år senare blev en del av Malmö-Simrishamns Järnväg. Liksom Grevebanan var det möjligheten att forsla jordbruksprodukter till Malmö som var viktig för ekonomin. Även här fanns godsintressenter, men den adliga andelen av aktiekapitalet var dock inte lika betydande som i bolaget Malmö-Ystad. Banan utgick från Malmö C och fick även station vid Östervärn. Persontrafik till Simrishamn pågick till 1970 och trots att rälsen är borttagen vid ett antal vägkorsningar är sträckningen genom Kirseberg faktiskt inte formellt nedlagd.

Östervärns station ägdes gemensamt med **Malmö-Genarps Järnväg (7)** efter dess invigning två år senare. Även i detta fall var det produkter från godsens expanderande avsaluproduktion som var avgörande för sträckningen. Kritbruket i Kvarnby var också en viktig kund. För persontrafiken spelade banan en mindre roll, med undantag av trafiken under sommarhalvåret till Bokskogen som kunde locka en hel del Malmöbor. Banan lades ned redan 1948 och idag kan man cykla på stora delar av den gamla banvallen ut till Torup.

Fig. 5. Personalen på Östervärns station står uppställda när fotografen knäpper en bild i början av 1900-talet. De verkar invänta någon prominent gäst. Stationen tillhörde banorna mot Tomelilla och Genarp. Dagens Östervärn hette förr Lundavägen och ligger på Kontinentalbanan. Stationshuset stod kvar till början av 1960-talet. – Foto: Okänd.

År 1895 inleddes trafiken med tågfärjor över Öresund och därför kan vi här tala om ytterligare en tågförbindelse, **Malmö-Köpenhamn (8)**, eftersom det faktiskt blev möjligt att åka i järnvägsvagn till Köpenhamn. Fast under överfarten lämnade man givetvis vagnen för att njuta av mat och utsikt från däck. För ändamålet byggdes Malmö Ångfärjestation, och dit kunde man åka hästspårvagn, som senare ersattes av eldrivna vagnar; linje 2 hade sin ändstation precis utanför ångfärjestationen åren 1907–1936. Tågfärjeleden fanns fram till 1974 och många Malmöbor minns säkert tågfärjan *m/s Malmöhus* byggd strax efter kriget.

Fig. 6. Tågfärjan har precis lagt till vid Ångfärjestationen i Malmö och Sj:s lok Edda är på väg av. Året är 1896 och tågfärjorna skulle komma att gå här reguljärt fram till mitten av 1980-talet. – Foto: Okänd.

Den sista banan ut från Malmö blev **Malmö-Kontinentens Järnväg (9)**, eller kort och gott Kontinentalbanan, som invigdes två år före sekelskiftet. Det var således frågan om ytterligare en järnväg till Trelleborg, något öster om den existerande Malmö-Trelleborg. Bakgrunden var beslutet att införa ångfartygsförbindelse mellan Trelleborg och Sassnitz i Tyskland. Den byggdes privat men man förutsatte att staten skulle ta över, något som också skedde ett decennium senare. Banan byggdes med stambanestandard och elektrifierades på 1930-talet samtidigt som Södra stambanan. Under en 40-års period trafikerades banan bara av godståg och fjärrtåg mot Berlin, men sedan 2015 går det åter att åka lokaltåg till Trelleborg.

I en översikt av detta slag måste naturligtvis även modern utveckling tas med.

Den senaste banan att förverkligas är **Öresundsförbindelsen (10)**. Den fasta förbindelsen till Danmark invigdes år 2000 och de tio första åren körde tågen via Kontinentalbanan med uppehåll i Svågertorp, men nu går tågen via Citytunneln med stationerna Triangeln och Hyllie.

Fig. 7. Här är vi på väg upp till Lundavägens hållplats 1951. Den bytte namn till Östervärn vid millennieskiftet och upphörde 2009. Stationen återuppstod 2018 i samband med att persontrafik infördes på Kontinentalbanan. – Foto: Bilder i Syd.

Resande och tåg vid Malmö C

Malmö Central var tidigare Sveriges näst största järnvägsstation, mätt i antalet resande. Bara centralstationen i Stockholm hade fler resenärer. Sedan Citytunneln öppnade 2010 har resandet ökat kraftigt, men resandet till centrala Malmö har nu delats upp mellan Malmö C och Triangeln. Resandet vid Malmö C har dock

ökat kraftigt de senaste åren och i dag reser faktiskt fler människor härifrån än före station Triangelns öppnande. År 2017 hade Malmö C drygt 50 000 på- och avstigande per vardag, medan Triangeln hade knappt hälften så många.

Lokala och, framförallt, regionala resor i Skåne har ökat stadigt sedan Pågatågstrafiken introducerades på 1980-talet. Eftersom Malmö är navet i järnvägssystemet har den generella ökningen haft stor effekt på resandet till och från Malmö. Det första året med Pågatågstrafik företogs 3 miljoner resor i Skåne. År 2017 hade resandet stigit till över 47 miljoner resor; i den siffran ingår både Pågatågs- och Öresundstågstrafik i Skåne och över Öresund. Däremot är inte resor med SJ inräknade. Antalet resor med tåg till och från Malmö tätorts samtliga stationer har under en 25-års period ökat med en bra bit över 500 %, från cirka 15 000 till 96 000 dagliga resor.

Men hur är resandet jämfört med äldre tider? I tabellen redovisas på- och avstigande per dag vid Malmö C. Siffrorna är ungefärliga och bygger på flera olika källor och uppskattningar. Vi kan konstatera att resandet aldrig har varit så stort som det är idag. Från en mycket blygsam siffra i slutet på 1800-talet har resandet ökat fram till cirka 1950. Därefter gick tågresandet ner, mycket på grund av konkurrens från biltrafiken, för att sedan åter skjuta fart i samband med Pågatågens, och senare, Öresundstågstrafikens expansion.

Antalet resor (på- och avstigande) vid Malmö Central/Västra

År	Resor
1875	1 000
1900	4 000
1925	6 000
1950	15 000
1975	10 000 (varav 4 500 färresor)
2000	21 600 (varav 4 000 färresor)
2017	50 500 (varav 5 000 färresor)

Vi har konstaterat att resandet idag är större än någonsin. Det beror förstås på att antalet tåg som angör centralstationen är nu betydligt fler än tidigare. Från ett hundratal annonserade avgångar för hundra år sedan är det i dagsläget drygt 400 avgångar. Bara under 2000-talet, i samband med Citytunnelns tillkomst, har avgångarna ökat med över 70 %.

Antalet avgående persontåg vid Malmö C/Västra

	1914	1930	1950	1975	2001	2017
Malmö-Arlöv	54	61	87	70	136	199
Malmö V-Södervärn	16	14	13			
Malmö-Lockarp (Kontinentalbanan)	10	8	10	11	103	33
Malmö-Staffanstorp	6	8	8			
Malmö V-Limhamn	21	0*				
Malmö C-Genarp	4	4				
Malmö C-Triangeln-Hyllie						180
Summa	111	95	118	81	239	412

**Åren 1915–1945 fanns åtminstone ett personförande tåg/dag huvudsakligen använt av fiskargummorna. Tågen fanns inte medtagna i Sveriges Kommunikationer, utan annonserades endast lokalt.*

Vid sekelskiftet 1900 fanns 13 platser som hade någon form av stationshus, se tabell på nästa uppslag. Av dessa återstår endast Malmö Central, som är om- och tillbyggd under flera perioder, och Malmö Västra, inklämd bland den moderna bebyggelsen som kallas Malmö Live.

Utöver stationerna har det funnits hållplatser med olika form av standard för de väntande passagerarna. Längs Södra stambanan fanns Sjölanda, belägen vid viadukten med samma namn. Längs Malmö-Ystad anlades tillfälliga hållplatser vid både den Baltiska utställningen och vid travbanan Jägersro. Längs Sillabanan stannade tågen vid hållplatserna Ribersborg, Sånkulla och Bellevue innan de nådde Limhamn och längs Malmö-Genarp fanns under några år en hållplats i Virentofta. I modern tid har öppnats (eller återöppnats) tre hållplatser utmed Kontinentalbanan: Östervärn, Rosengård och Persborg. Totalt har det funnits 27 platser i Malmö där tågen gjort uppehåll för resandeutbyte, se karta nästa sida.

Fig. 8. Karta över Malmös tidigare och nuvarande järnvägslinjer. Kartan visar de 25 ställen där tågen gjort uppehåll för resandebutby under åren. Utöver dessa fanns två hållplatser på Malmö-Ystads Järnväg som endast var i bruk några månader, Baltiska hållplatsen 1914 och Jägersro 1907. – Karta: Markus Jonsson, Trafikverket.

1. Malmö C	7. Lundavägen	16. Rosengård
2. Limhamnsstationen	(idag Östervärn)	17. Persborg
(ersatte 1897 en station som legat längre västerut)	8. Hindby	18. Fosieby
3. Malmö V	9. Kulladal	19. Triangeln
4. Malmö Å	10. Sjölanda	20. Hyllie
(senare Malmö F)	11. Arlöv	21. Svågertorp
5. Södervärn	12. Burlöv	22. Ribersborg
6. Östervärn	13. Hohög	23. Sånckulla
	14. Virentofta	24. Bellevue
	15. Kvarnby	25. Limhamn

Stationer i Malmö tätort vid sekelskiftet 1900

	Öppnad	Nedlagd	Stationshus
Malmö Central	1856		Ursprunglig station nedbrunnen 1866. Nuvarande byggnad från 1872 är om- och tillbyggd flera gånger.
Malmö Västra	1874	1955	Ursprunglig station ersatt 1897; idag restaurang.
Malmö Ångfärjestation	1895	1986	Riven 1986. Omdöpt till Malmö F 1937.
Östervärn	1892	1953	Riven 1961
Södervärn	1886	1971	Riven 1981
Limhamnsstationen (Bagers plats)	1889	1945	Ursprunglig station låg väster om Malmö V; stationen vid Bagers plats anlades 1897 och revs tidigt 1960-tal.
Limhamn	1889	1945	Riven 1974
Hindby	1874	1973	Riven 1983
Kulladal	1886	1966	Riven efter brand 1971 (?)
Hohög	1894	1948	Riven 1960
Kvarnby	1894	1948	Riven 1982
Fosieby	1898	1973	Riven 1984
Arlöv	1871	1977	Riven 1983

Järnvägen – en viktig del av Malmö

Järnvägstrafiken är och har varit viktig för Malmö, dess invånare, besökare och näringsliv. Det är lätt att pendla till och från staden, och i och med etablerandet av Citytunneln och stationer längs Kontinentalbanan är det även många Malmöbor som använder tåget för lokala resor inom staden.

Det är lätt att bli nostalgisk när man på en karta ser hur de olika banorna har täckt stora delar av staden och hur man har kunnat åka i alla väderstreck, till och med över havet. Trots att de flesta stationerna är borta sedan länge och många av banorna är nedlagda och upprivna, har det aldrig rests så mycket med tåg som det görs idag. Dessutom är godstrafiken omfattande och på Malmö godsbangård rangeras tåg som har destination flera hundra mil bort. Vi ser inte en avtrappning, utan snarare tvärtom: Järnvägstrafiken i och kring Malmö kommer fortsätta att expandera!

Fig. 9. Flera av Malmös nedlagda järnvägar utgör idag viktiga stråk för olika trafikslag. En del gator är utlagda där det tidigare gick tåg, men kan vara svåra att identifiera som gamla bansträckningar i dagens Malmögeografi. På många håll däremot, ligger banvallarna kvar och fungerar som smidiga och gena vägar för cykeltrafiken, som här vid Jägersro. – Foto: Patrick Olsson.

Källor och litteratur

Tryckta källor

- Améen, M. & Möller, J., "Järnvägsdöden – en myt?" (i: *Årsboken SPÅR*. Sveriges Järnvägs-museum och Järnvägs musei Vänner, 2002).
- Andersson, H., "Malmö-Genarps järnväg", (i: *Malmö Fornminnesförening årsskrift*, 1955).
- Andersson, H., "Stationssamhällen i Malmö", (i: *Elbogen*, 1986).
- Berggrund, L. & Bårström, S., *De första stambanorna. Nils Ericsons storverk*. 2014.
- Holmgren, Y., "Malmö-Trelleborgs Järnväg", (i: *Det gamla Trelleborg*, 1964).
- Holmgren, Y., "Malmö-Kontinentens Järnväg", (i: *Det gamla Trelleborg*, 1967).
- Möller, J., "Skånes järnvägsknutar", (i: *Skånska Järnvägar* nr 2/11, 2011).
- Nihlén, K., *Malmö-Ystads Järnväg 1874–1924*. 1924.
- Olsson, H., *Malmö-Limhamns Järnväg 1889–1989*. 1989.
- Thomasson, G. & Stenvall, F., *Malmö-Ystads Järnväg 1874–1974*. 1974.
- Åstedt, B., *Malmö-Genarps Järnväg 1894–1948*. 1988.

Typografen Fredrik Ekwall Andersson

– Om min farmors morfar

AV MADELEINE RAGNARSDOTTER

*Fig. 1. Typograf
Fredrik Ekwall
Andersson (1832–1915)
fråntogs rätten att gifta
sig. (Bild tagen i början av
1900-talet.) – Foto:
John Björkqvist, Göteborg.*

Fredrik August Ekwall Andersson föddes i Kristianstad 1832 och avled 1915. Hans far Sven Andersson var garverigesäll från Borås. Modern Anna Johansdotter Schön var född i Ljungby. Sven Andersson dör när Fredrik, den äldste sonen är 12 år. Kanske blev vaktmästaren PO Ekwall, ett stöd för honom som faderlös, vilket Fredrik satte stort värde på. Efter moderns död 1854 flyttar han till Stockholm och blir boktryckerilärling hos Gottfried Göhle i Gamla stan. Två år senare upptas Fredrik i konstförwantskapet vid ceremonier som sorterar under Konstakademin. I rekryteringsrullan för 2 lifgardesförsamlingen 1856 står han som Ekwall, ryttare och boktryckerikonstförvant i major Edholms companie. Där stannar Fredrik i fyra år.

Någon gång mellan 1856 och 1859 träffar Fredrik min farmors mormor Catharina Andersson, född 1821. Hon arbetar som jungfru hos familjen Fritz von Dardel vid Brunkebergs torg. I augusti 1859 blir Fritz von Dardel adjutant hos Karl XV.

Fredrik hade lovat att gifta sig med Catharina. Hon blir med barn. Dottern Fredrika föds 13 december 1859. Catharina får hjälp med att gå till domstolen med sitt ärende. Troligtvis med stöd av familjen Dardel. I Stockholms Rådstuvurätt 1 mars 1860 erkänner Fredrik att han *till en början ämnat gifta sig med henne, men att när han sedermera närmre lärt känna henne ändrat tanke, hvarjemte svaranden förklarade sig villig att med 5 riksdaler i månaden bidra till barnets underhåll.*

I domsutslaget två veckor senare förklarades Fredrika Wilhelmina vara Ekwalls och Anderssons äkta barn. Fredrik ska bidra till detsammias uppfostran och underhåll med 6 riksdaler silvermynt i månaden, från dotterns födelse tills hon fyller 15 år. Han åläggs även att betala Catharinas rättegångskostnader med 5 riksdaler. Det bundna äktenskapslöftet följer honom efter det i kyrkböckerna livet ut.

Fig. 2. Catharina Andersson (1821–1902) var Fredrik Ekwall Anderssons trolovade och hon stämde honom sedan han brutit sitt löfte om att gifta sig med henne. – Foto: Rosalie Sjöman.

Fig. 3. Catharinas och Fredriks dotter Fredrika föddes 1859. På denna bild är flickan fem år. – Foto: i privat ägo.

Min farmors systerdotter Kerstin Scherman intervjuades i P1 Släktband den 23 januari 2017 om detta märkliga domslut. Pappa, Ragnar Boll, fann domslutet, när han inledde sin släktforskning om Fredrik Ekwall Andersson. Denna forskning har jag fortsatt och utvecklat. Hela programmet om domslutet är tillgängligt på denna webbadress: <https://sverigesradio.se/avsnitt/839634>

Catharinas karriär som jungfru i bättre bemedlade familjer är över. Från 1860 blir hon kokerska och tvätterska vid Hammarby sjö. Hennes handlingskraft att gå till domstol, gjorde att hon kunde sätta undan lite pengar för Fredrikas utbildning till barnmorska. Catharina värnar om sina sex barnbarn fram till sin död. Hon avled 1902 vid 81 års ålder.

Efter avslutad militärtjänstgöring flyttar Fredrik till Katarina församling. Han träffar Rosa Rundquist, som han får fyra barn med, varav Anna Elfrida och Axel Göran båda dör vid sju års ålder. Fredrik har kondition hos boktryckare P.G. Berg i Schinkelska malmgården på Fjällgatan i drygt tjugo år. Hans första årslöner ligger omkring 450 riksdaler. Berg har beskrivits som en borgare av gamla stammen, och han lät de som fick kondition hos honom tillhöra familjekretsen.

Fredriks tid i Malmö 1881–1886

De sista åren på söder i Stockholm har Fredrik lämnat Rosa och bor själv. Av någon anledning bestämmer sig Fredrik för att flytta till Malmö. Kanske blir han rekommenderad att flytta dit av kollegor, för att Malmö ligger närmre kontinenten och lättare kan känna av nya strömningar inom branschen. Fredrik finns i utflyttningslängden från Maria Magdalena församling inför flytten till Malmö. I mantalsuppgiften för 1882 bor han i kvarteret Rostock på Lilla Trädgårdsgatan 22. 1884 bor Fredrik kvar på samma adress.

1885 har han flyttat till kvarteret 10 Elefanten på Kasinogatan 3. De båda adresserna bekräftas i Malmö adresskalendrar 1883 respektive 1886. Under hela Malmötiden arbetar han hos boktryckare O. C. Olsen & Co och det intygas att han konditionerar på Skånska Aftonbladet. Ole Christian Olsen, blev Köpenhamns störste tryckare, vid den tiden, med filial i Malmö på Skånska Aftonbladet.

Fredriks titel varierar. Ibland står han som typograf och andra gånger som boktryckerikonstförvant. I adresskalendern 1886 ligger tryckeriet på Östergatan 22.

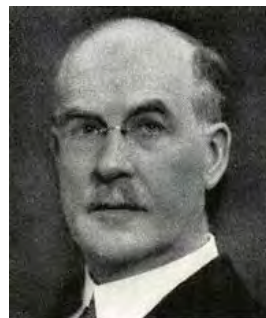

Fig. 4. Faktor Waldemar Zachrisson var en god vän och kollega till Fredrik Ekwall Andersson under hans verksamhet i Malmö. – Foto: ur Projekt Runeberg Publicistklubbens porträttmatrikel, 1936.

Av Skånska Aftonbladet 15 januari 1886 framgår att tidningens expedition då ligger vid Norra Vallgatan 74, samtidigt som det står att tidningen inom några veckor flyttar till Östergatan 22. Tidningen kom ut på sen eftermiddag och kunde rapportera om det som hänt under dagen.

Det år Fredrik kom till Malmö, flyttade Sydsvenska Dagbladet Snällposten sin redaktion och tryckeri till Förlagsaktiebolagets eget nybyggda hus vid Östergatan 30. Samtidigt blev Waldemar Zachrisson faktor vid tidningen. Waldemar som var född 1861 i Kungsbacka, hade stannat till i Malmö på hemresan från en treårig volontärresa i Tyskland, Österrike, Finland och Ryssland. Efter knappt fyra år i Malmö ansöker han i januari 1885 om att öppna eget tryckeri på Köpmansgatan 36 i Göteborg. Mot bakgrund av hur Fredriks karriär fortsätter att utvecklas, är det högst sannolikt att han och Waldemar knöt en kontakt sig emellan redan i Malmö.

Den typografiska gruppen i Malmö var inte stor och Fredrik var som sättare troligen bekant med de andra typograferna, för utbyte av erfarenheter i olika former. Utifrån att O.C. Olsen var dansk, bör Fredrik och hans kollegor ha tagit ångfartyget Sten Sture till Köpenhamn ibland, för att fira ett och annat.

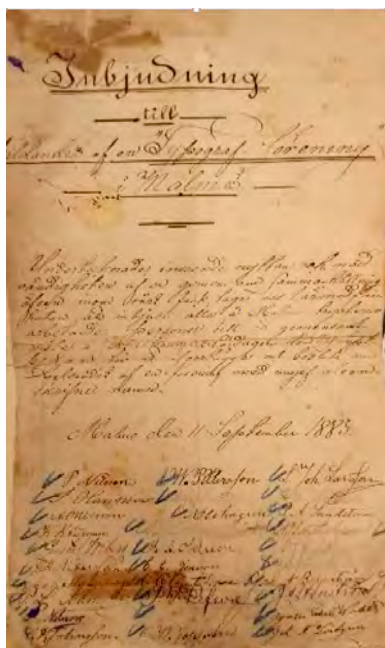

Fig. 5. Inbjudan i original. Arbetarrörelsens arkiv i Malmö

Fig. 6. Bild på första styrelsen i Malmö typografiska förening - ur Nils Wessels minnesskrift om Malmö typografiska förening 1883–1933, s. 245.

I Nils Wessels minnesskrift om Malmö typografiska förening 1883–1933, s. 244–245 beskrivs en inbjudan som gick ut till samtliga organisationsbara 54 typografer, 35 lärlingar och 22 biträden i Malmö. Där angavs nyttan och nödvändigheten av en gemensam sammanhållning inom det typografiska facket. Mötet ägde rum på Hotell Danmark den 29 september. På mötet fastställdes stadgar och inträdesavgift för 51 medlemmar från Malmös nio tryckerier och mötestider för styrelsen. På inbjudningen arkiverad på Arbetarrörelsens arkiv, fanns Fr A Anderssons underskrift med.

I Malmö lär Fredrik känna Anna Johnson född i Burlöv 1848. Hon blir piga hos handlanden Ernst Gustav Gotthold Friis i kvarteret v Conow på Kalendegatan 14. Ernst Gustavs far, Hans Jacob Friderich Friis hade flyttat från Köpenhamn till Malmö 1847 och blivit vinhandlare, ångbåtskommissionär och brasiliansk vicekonsul. Sonen Ernst Gustaf, var nu i 30-årsåldern och gift med Sophi Thomée från en prästsläkt. Fredrik kan på olika sätt ha varit i kontakt med Ernst Gustaf angående trycksaker och genom det fått upp ögonen för Anna.

Nya flyttplaner i Fredriks liv styrs av karriären

Den 21 augusti 1886 framgick att Fredrik först skulle flytta till Lund, kanske för att arbeta på Berlingska tryckeriet, i deras stilgjuteri, tänker jag. Han kan också ha stannat till där ett tag, på sin genomresa till Södertälje. Enligt flyttningsbevis Malmö S:t Petri för jungfru Anna Johnson, utflyttar hon till Södertälje först 17 maj 1887. Där blir hon Fredriks hushållerska. Södertälje ligger 3 mil från Stockholm. Det är troligt att Fredrik reser dit regelbundet, både i yrkesangelägenheter och för att besöka sina vuxna döttrar. Dottern Fredrika var nybliven barnmorska och hon hade träffat sin blivande man Wilhelm Schultz, som var underofficer i Svenska Flottan. De fick sina två första barn Karin 1888 (farmor) och Anna 1889. Rent teoretiskt kan Fredrik ha träffat sina två första barnbarn, innan färden gick vidare till Göteborg. I ett brev 1925 framgår att Fredrika hade kontakt med sina två halvsysstrar Jenny född 1863 och Karin född 1869. Fredrikas dotter Anna skriver om Fredrikas begravning till sin syster Karin: - *mammas halvsysstrar Jenny Brust och Karin Scherberg kom på begravningen.*

Efter fyra år i Södertälje avreser Fredrik och Anna till Bolinders affici på Södra Hamngatan 43 i Göteborg, för fortsatt karriär 1890–1904. De bosätter sig först i Haga och gör sen ett mellanspel i Kungsbacka 1892–1894, med stor sannolikhet efter en förfrågan av den tidigare nämnde Waldemar, om typografstöd för fadern och brodern. Fadern Johan Adolf Zachrisson, född 1829, var folkskollärare, bankman, förtroendevald i kommunfullmäktige och tidningspionjär redan 1871 med eget tryckeri. Waldemars äldre bror Johan var redaktör för Nordhalland, i en tid

när konkurrensen från andra tidningsaktörer tilltog. Åter i Göteborg flyttar Fredrik mer centralt till kvarteren kring Gustavi Domkyrka. Lönen stiger. I Malmö och Södertälje tjänade Fredrik kring 600 riksdaler om året, för att efter Kungsbacka-tiden nå upp till 1 200 riksdaler som mest. Jag finner honom i Göteborgsarkiven, som sättnare på Göteborgs Aftonblad 1902–1904. Han lämnar sin tjänst vid 72 års ålder, för att han är oförmögen till arbete. När Fredrik dör i hjärnblödning 1915 är han 83 år. Anna överlevde honom med 12 år. I bouppteckningen stod dottern Fredrika som enda arvinge. Hon fick 30 kr. Det är inte helt omöjligt att Fredrika, som var en mycket innerlig och givmild person, delade med sig till sina halvsysstrar Jenny och Karin.

Några slutord om Fredrik Ekwall Andersson:

Den farmors morfar jag har lärt känna, fortsatte emellanåt att besöka sina yrkesbröder efter 1904 och fram till sin död, för att ta en pilsner och vid behov ge en och annan handräckning i konstens namn. Jag ser honom ta spårvagnen ner på stan från det nybyggda flerfamiljshuset, där han bor med sin Anna på Linnégatan 37 i Majorna.

Genom att ställa frågor till materialet och reflektera över de fakta jag finner i olika arkivhandlingar, leds jag vidare till ny information. Jag lär samtidigt känna Fredrik, som jag själv bär spår av i min egen kropp. Han framstår för mig både som en av livet buren människa, men framförallt en viljestark hel karaktär i sig själv, där hans frimodighet och ansvarskänsla, får honom att ta sig an de prövningar livet ger honom. Han formades också av den typografiska kulturen, vilken kan beskrivas som självbehärskning och värdighet under påfrestning, inspirerat av det militära manlighetsidealet, men också av stolthet över sitt yrke och med en skämtsam jargong på sätteriet, där alkohol fanns med under ordnade former. Typograferna anammade borgerliga manér, med självdisciplin också gentemot kvinnor, som att behärska sin vrede.

I kyrkboken i Katarina församling beskrevs han som frejdig och hedrande. Som far är han villig att flytta på sig geografiskt först när de tre döttrarna Fredrika 22 år, Jenny 18 och Karin 12 på olika sätt reder sig själva. Han kan nu helt ägna sig åt att utveckla den typografiska konsten. I det ser jag mötet med den nästan trettio år yngre Waldemar Zachrisson i Malmö, som en avgörande vändpunkt.

Anna Stenberg

– den första kvinnan i Malmö stadsfullmäktige

AV ANDRÉS BRINK PINTO

I december 2018 inleddes den svenska riksdagens demokratijubileum som planeras att pågå under hela mandatperioden (2018–2022). Anledningen till jubileet var hundraårsdagen av principbeslutet att införa allmän och lika rösträtt i december 1918, och den rad av hundraårsdagar kopplade till den allmänna och lika rösträtten som följer de närmaste åren. Från det första riksdagsbeslutet i frågan 1919, till det andra och bekräftande grundlagsändrande i januari 1921 och slutligen själva riksdagsvalet i september 1921 vilket var det första där kvinnor fick delta.¹

Även om rätten att rösta, och rätten att bli valbar, till riksdagen självfallet utgör en avgörande tidpunkt för demokratins etablering i Sverige så föregicks den parlamentariska representativa demokratin på nationell nivå av kvinnors deltagande på en lokal arena. Redan genom rösträttsreformen 1907–1909 hade kvinnor med kommunal rösträtt blivit valbara till stadsfullmäktige.² Vid lokalvalen 1910 valdes totalt 37 kvinnor, varav tre socialdemokrater, in i stadsfullmäktige runt om i landet.³

En av dessa tre socialdemokratiska kvinnliga stadsfullmäktigeledamöter var Anna Stenberg, som 1911 tog plats som enda kvinna i Malmö stadsfullmäktige. Det nya systemet gjorde att partiväsendet stärktes, och en del partier kom också att sätta kvinnor på valbar plats eller strax därunder på sina listor. De första kvinnorna som valdes in i kommun- och stadsfullmäktige var dock väldigt få i relation till antalet män. Tidigare forskning har visat att de kvinnliga kommunpolitikerna oftast tilldelades områden som uppfattades som omvårdande och kvinnliga, samtidigt som de stundtals utestängdes från informella sammanhang där viktiga beslut fattades. Vidare pekar delar av den tidigare forskningen på att det var svårt för de första kvinnliga politikerna att få genomslag för sina politiska frågor, och

att detta i synnerhet gällde socialdemokratiska kvinnor som förväntades sätta klass före kön.⁴

Malmö – en stad i snabb förändring kring sekelskiftet 1900

Malmö genomgick en snabb urbanisering under decennierna kring sekelskiftet 1900. År 1870 hade staden kring 25 000 invånare, och år 1910 hade invånarantalet fyrdubblats. Den starka folkökningen berodde i huvudsak på inflyttning från landsbygden i södra Sverige. Detta förde med sig en hastig utbyggnad av staden i nya områden utanför kanalen. Områden som de östra och södra förstäderna samt Kirseberg präglades av en hastig bebyggelse, överbefolkade små bostäder samt stora sociala problem.⁵

Fram till införandet av den allmänna och lika rösträtten i kommunalvalen 1919 styrdes staden av en klar borgerlig majoritet, där högern var den starkaste kraften. Därefter följde en period av obrutet socialdemokratiskt maktinnehav fram till valet 1985. I och med den partiella rösträttsreformen 1909 utsträcktes rösträtt och valbarhet vilket ledde till en ökad representation för socialdemokraterna, även om fullmäktige fortfarande hade en stabil högermajoritet till följd av att den kommunala rösträtten var graderad efter inkomst i en 40-gradig skala.

Anna Stenberg – en hastig biografi

Anna Stenberg föddes 25 juli 1867 i Brönnestads socken i Västra Göinge, men växte upp hos fosterföräldrar i Röshult nordväst om Hässleholm. I slutet av 1880-talet fick hon anställning som sköterska på den så kallade Asylen för sinnesslöa på Malmö hospital, och där träffade hon Lars Olsson Stenberg. De tog ut lysning 1892 och gifte sig 1895. Anna Stenberg fick tre döttrar innan Lars avled fyra år senare.⁶

Anna Stenberg organiserade sig i arbetarrörelsen år 1900 när hon gick med i Malmö kvinnliga diskussionsklubb, som blev del av Malmö socialdemokratiska arbetarekommun när denna bildades 1901. Efter att ha begärt utträde ur den kvinnliga diskussionsklubben 1906 fortsatte hon sin politiska gärning inom det socialdemokratiska partiet. Bland annat satt hon i arbetarekommunens styrelse under tre perioder (1907–1909, 1912–1913 och 1923–1926), i styrelsen för Malmö arbetares bibliotek och läslokal samt verkade som ordförande för det socialdemokratiska kvinnodistriktet i Skåne 1915–1916.⁷

Fig. 1. Anna Stenberg lär ha fotograferat sig på beställning av tidningarna när hon 1911 tog plats i Malmö stadsfullmäktige som första kvinna. Om sitt nya uppdrag sade Stenberg i en intervju i *Arbetet* "det känns just ingenting, vad hedern beträffar. Jag är glad på partiets vägnar, men för mig själv är det hemskt! Förut har jag inte brytt mig om att gå och gruva mig... trodde ju inte jag skulle bli vald ..." – Fotograf: Cecilia Nelson / MSA 192980.

År 1911 tog Stenberg, som första kvinna, plats i Malmö stadsfullmäktige där hon satt 1911–1914, 1917–1918 (som ersättare för Värner Rydén) samt 1919–1926. Utöver uppdraget som fullmäktigeledamot hade hon en rad förtroendeuppdrag i kommunala nämnder och styrelser, till exempel fattigvårdsstyrelsen och det kommunala varmbadhuset. Efter att ha slutat verka i stadsfullmäktige fortsatte hon dessa förtroendeuppdrag under mer än ett decennium. Stenberg gick bort i februari 1956, och begravdes i stillhet i den närmaste familjens närvaro.⁹

Syfte

Syftet med denna text är att skildra en del av Anna Stenbergs politiska gärning i stadsfullmäktige mellan åren 1911, då hon först tog sin plats, och 1926 då hon tjänade sin sista mandatperiod, med fokus på urbana frågor. För att uppfylla detta syfte kommer jag lyfta fram tre motioner där Stenberg stod som undertecknare. Motionerna behandlar uppförandet av en handfull offentliga toaletter för kvinnor, införandet av en kommunal bostadsinspektion och kommunalt stöd till arbetarnas bibliotek och läsesal. De kan tyckas disparata men berör alla på olika sätt Malmö som stad, det offentliga rummet och hur invånare i Malmö kunde utvidga sitt användande av staden. I egenskap av både lokalpolitiker och en centralt placerad person i den lokala arbetar- och kvinnorörelsen är Anna Stenberg därför ett lämpligt prisma att se större politiska frågor kopplade till staden och stadens rum genom. Därigenom får vi en bild av frågor som var viktiga för arbetarrörelsen, och kanske särskilt dess kvinnliga medlemmar, i Malmö under perioden.¹⁰ Förhoppningsvis kan vi också använda denna skildring av det förflutna för att ställa viktiga frågor om staden Malmö till vår egen tid.

Bostadsinspektion – rätten till ett drägligt boende

Den första motionen där Anna Stenberg står som undertecknare lades tillsammans med socialdemokraten Anton Hjalmarsson den 5 september 1911. Motionen behandlade frågan om undersökning av bostadsförhållandena i Malmö samt om införande av bostadsinspektion. Texten inleddes med att argumentera för frågans vikt. Författarna pekade på hur en snabb industrialisering med därtill kopplad stark befolkningstillväxt hade lett till en rad nya sociala problem, varav bostadsfrågan – det vill säga sunda bostäder åt samhällets medlemmar – var en av de viktigaste att lösa. Därefter lyfte de fram att det redan genomförts bostadsinspektioner i flera viktiga industrinationer och andra större städer i Sverige. Särskilt inspektionen i Uppsala 1910 lyftes fram som ett föredöme vad gäller omfattning och genomförande. Ur denna undersökning lyfte de sedan fram ett antal statistiska fakta som alla

visade förekomsten av stora problem med överbefolkning och otillräcklig ”hygien”, som i detta sammanhang ska förstås som brister i ljusinsläpp, luftvolym och tillgång till rinnande vatten.¹¹ Slutligen argumenterade de för att goda bostäder spelar en ”oerhörd roll” för både enskilda arbetarfamiljer och för samhället i stort, särskilt vad gällde ”den allmänna hygien i samhället” och ”det sociala, ekonomiska och moraliska tillståndet i vår stad”. Utifrån dessa argument som rörde sig mellan fakta och känsla och som lyfte både samhällsnyttan och människovärdet, med särskilt koppling till tidens dominerande socialhygieniska diskurs, föreslog författarna bildandet av en kommitté som skulle undersöka hur bostadsförhållandena var, utreda frågan om behovet av en bostadsinspektion i Malmö och föreslå åtgärder som dessa undersökningar och utredningar kunna påkalla.¹²

Stenberg och Hjalmarsson fick, kanske något oväntat, omedelbart medhåll av den framträdande högerpartisten August Fornmark, som också var stadsläkare i Malmö. Tillsammans med en ytterligare fullmäktigeledamot lämnade Fornmark den 19 september in en motion där de konstaterade att de till fullo kunde instämma i att ”de fattigaste samhällsklasserna” levde i bostäder som inte levde upp till ens de enklaste kraven på utrymme och hygien. Därför argumenterade de för vikten av att en grundlig och systematisk undersökning av bostadsförhållanden snarast sattes igång av en kompetent och på lämpligt sätt organiserad bostadsinspektion. Vidare skulle en sådan inspektion vara det första steget för att från stadens sida söka vägar att komma tillrätta med problemet. Då de menade att tillräcklig kunskap om missförhållanden redan fanns uttryckte de farhågor att en utredning om behovet av inspektion skulle förhala införandet av densamma. Med andra ord föreslog de ett något mer offensivt agerande än Stenberg och Hjalmarsson i och med att de förordade ett beslut om införande av en bostadsinspektion inom ramen för hälsovårdsnämndens försorg från och med starten av 1912. Vidare instämde de i det ursprungliga förslaget om en kommitté att utreda vidare åtgärder för att tillgodose bostadsbehovet hos arbetarklassen.¹³

Ärendet remitterades till hälsovårdsnämnden för beredning, där högerpartisten August Fornmark var den som uttalade sig å nämndens vägnar. Möjligen kan vi misstänka att ärendet fick en sympatisk behandling med tanke på att en av motionerna var författad av en nämndsledamot. Nämnden instämde i den övergripande problemformuleringen och menade att den via sin verksamhet fått tillräcklig insyn i boendeförhållandena för att kunna fastslå att ett stort antal bostäder, i synnerhet sådana som beboddes av arbetare, var i dåligt skick samt överbefolkade. Vidare konstaterade nämnden att de länge sett ett behov av bostadsinspektion, men att de inte velat väcka ett sådant förslag med tanke på det snara införandet av en ny nationell hälsovårdsstadga som förväntades ge bostadsinspektionen tydligare

legalt mandat och större befogenheter. Samtidigt konstaterade nämnden också att erfarenheterna från andra städers bostadsinspektion pekade på att inspektion med påtalanden fick goda effekter trots avsaknaden av hårdare legala medel att sätta bakom orden. Inspektion sades också vara till godo för både hyresgäster och fastighetsägare. För hyresgästerna innebar den en hjälp att få brister i bostaden avhjälpta, och för fastighetsägarna lyftes värdet av fostran av hyresgästerna gällande hur bostäder skulle vårdas fram. Därmed menade nämnden att det fanns ett faktiskt behov av införandet av en bostadsinspektion även i Malmö. För det ändamålet åskade de medel att anställa två bostadsinspektorer. Att det just skulle vara kvinnor motiverades med att kvinnor var mer lämpade än män för ”*det ofta grannliga inspektionsarbetet*”. Därefter överlämnades ärendet till beredningsutskottet inför att det skulle föredras för stadsfullmäktige.¹⁴

Motionerna rörande behovet av bostadsinspektion fick ytterligare stöd genom en skrivelse författad av Fredrika Bremer-förbundskretsen Malmö och Södra Sveriges byggnadstekniska samfund. Dessa hade nämligen redan på eget initiativ tillsatt en kommitté som utrett om det fanns behov av en bostadsinspektion. Kommittén bildades efter ett välbesökt möte med över 200 deltagare där bostadsfrågan diskuterats som en av tidens ”*viktigare sociala spørsmål*”. Dess första åtgärd hade varit att tillsammans med stadens församlingsdiakonissor besöka utvalda lägenheter där trångboddhet, vanvård av bostaden och undermåliga hygienförhållanden kunde misstänkas. På grundval av dessa besök konstaterades att trångboddhet inte var särskilt utbrett, men också att både skötsel och luftrymd per person i lägenheterna lämnade mycket att önska. Bilden bekräftades ytterligare genom samtal med folkskollärare som gjort hembesök hos elever. Vidare kunde kommittén berätta att det var relativt vanligt att fastighetsägare styckade av större lägenheter till flera mindre samt inredde vindar som bostäder, i strid med de planer som godkänts av bostadsnämnden.¹⁵

Inför den breda uppslutning bakom kravet på en bostadsinspektion, där motionärer kom från de två viktigaste politiska partierna och dessutom fick stöd av en central aktör inom den vid tiden starka kvinnorörelsen, instämde beredningsutskottet i huvuddragen. Det enda avsteg de gjorde var att göra anslaget till bostadsinspektion tillfälligt, med hänvisning till att den förväntade förändringen i lagstiftning skulle göra en speciell bostadsinspektion överflödig.¹⁶ Den 17 november 1911 beslöt stadsfullmäktige att utöka hälsovårdsnämndens budget med 4 000 kronor att använda till bostadsinspektion samt att tillsätta en kommitté med uppdrag att utreda möjligheterna för staden att tillgodose behovet av ”*sunda och hyresbilliga arbetarebostäder*”.¹⁷

Bostadsinspektionen påbörjades relativt snart, och fram till och med 1918 återfinns också en specificerad post för lön åt två bostadsinspektriser i sammanställningen av kommunens utgifter. Därefter är det rimligt att anta att verksamheten inkorporerades i hälsovårdsnämndens ordinarie verksamhet.¹⁸ Vad gäller kommittén tillsattes den redan den 15 december.¹⁹ Kommitténs verksamhet verkar det dock ha varit skralare med, och jag har inte kunnat hitta något slutbetänkande från den. Snarare verkar den ha dött sotdöden i och med en rad avhopp 1916, som fullmäktige dessutom valde att inte återbesätta.²⁰

Tidigare historisk forskning om bostäder och bostadsinspektioner har ofta betonat hur "den sociala frågan" i stort, och kanske boende i synnerhet, handlade om impulser ovanifrån för att fostra de lägre klasserna till en ordentlig och nykter livsstil.²¹ Socialhygienister och bostadsreformatörer använde i denna tolkning bostadsinspektion som ett verktyg för att (upp)fostra underklassen i korrekta sätt att leva och bo, där bland annat hur rummen skulle användas och konkreta förändringar i lägenheters utformning för att möjliggöra vissa levnadsmönster och omöjliggöra andra användes.²² Till exempel gick flera rapporter till storms mot det utbredda bruket att ta en inneboende samt att köket användes som sovplats, vilket uppenbarligen var en ekonomisk nödvändighet för många i de trånga men jämförelsevis dyra lägenheterna i större svenska städer kring förra sekelskiftet. Detta kopplade också in i en större föreställning om "hygien" på samhällelig nivå, där det ljusa, rena och luftiga i den fysiska miljön i staden förutsattes vara en väg till ett välordnat samhälle utan fattigdom.²³

Samtidigt kom också krav på bostadsinspektion ofta från socialdemokratiska fullmäktigeledamöter som, likt Anna Stenberg, kom ur arbetarklassen, levde nära eller i de områden där inspektionen koncentrerade sig och som representerade de vars lägenheter blev föremål för inspektion. Det går självfallet att tolka även den socialdemokratiska politiken vid denna tid som del av ett utifrån kommande skötsamhetsprojekt med syfte att omforma arbetarklassen.²⁴ Men här behöver vi också lyfta fram att frågan lyftes underifrån som svar på levda materiella omständigheter, som ofta var direkt undermåliga. Historikern Jenny Björkman visar också att den konkreta inspektionsverksamheten ofta initierades av hyresgäster och att bostadsinspektrisernas rapporter och råd generellt togs emot välvilligt av de boende.²⁵ Inspektionen spelade så till vida en viktig roll för att jämma ut maktförhållandet mellan hyresgäst och fastighetsägare. Vidare bör vi också fästa blicken på hur införandet av bostadsinspektion breddade arbetsmarknaden för kvinnor, i det att just dessa sades vara särskilt lämpade för arbetet. I inspektionen kan vi med andra ord spåra rötterna till de, ofta kvinnodominerade, sociala experttjänster som senare var centrala i välfärdsstatens funktion.

De Stenbergiska villorna – rätten till bekvämlighet på lika villkor

Den motion Stenberg kanske är mest ihågkommen för handlade om offentliga toaletter för kvinnor. Frågan om ”*fria bekvämlighetsinrättningar för kvinnor*” togs upp i den kvinnliga diskussionsklubben första gången redan 1905. Frågan väcktes av Elma Danielsson och flera andra klubbmedlemmar yttrade sig om ”*nödvändigheten härpå*”. De beslutade att försöka få någon av de socialdemokratiska stadsfullmäktigeledamöterna att lägga en motion i frågan, men nästa mötesprotokoll visar att det inte lyckades.²⁶

Därefter behandlades inte frågan på några år, men i juli 1909 togs den upp på nytt. Denna gång valdes inte det egna partiets fullmäktigeledamöter ut som mottagare för den ”*rätt viktiga frågan*”, som protokollet beskriver den. I stället upprättades en skrivelse som skulle sändas till ”*de i staden befintliga kvinnliga samslutningarna*” och först därefter samlat gå till stadsfullmäktige.²⁷ Det är dock oklart vilket gensvar skrivelsen fick, av protokollen att döma behandlades den inte fler gånger under 1909. Det finns inte heller några spår av att en sådan skrivelse inkommit till stadsfullmäktige. Mer än ett år senare väcktes frågan på nytt, men bordlades till förmån för ett samkväm för att fira klubbens tioårsdag.²⁸ Först i mars 1911 återupptogs diskussionen. Nu hade även de olika sjukförsäkringskassorna anslutit sig till kravet på en snar lösning, och klubbens ordförande tog på sig att åter gå till ”*våra stadsfullmäktige i frågan*”.²⁹

Till skillnad från 1905 fanns det 1911 en kvinnlig socialdemokrat bland stadsfullmäktige, och den 13 november lade Stenberg en motion där hon yrkade att stadsfullmäktige skulle ”*vidtaga de åtgärder som äro nödiga för uppförandet av toaletter för kvinnor*”, att toaletterna skulle vara öppna 8–21 samt att de ”*åtminstone delvis*” skulle vara avgiftsfria.³⁰ Anna Stenberg motiverade sin motion med att det endast fanns en toalett för kvinnor som rörde sig i den centrala staden, och att det helt fattades toaletter för de kvinnor som rörde sig i Rörjöstaden och de östra stadsdelarna. Hon anförde tre huvudsakliga argument. För det första konstaterade hon att mäns behov av bekvämlighetsinrättningar var ”*ganska väl och sedan länge ordnat*”, och argumenterade för att även om frågan tidigare inte behandlats offentligt så hade kvinnor samma behov. För det andra pekade hon på att kvinnor med ”*underlivslidande*” hade särskilt behov av lämpliga anordningar för att förebygga skador och lidande. För det tredje menade hon att kvinnor som ofta tvingades ta med ett eller flera barn på inköp hade särskilt behov av billiga, helst avgiftsfria, toaletter för att förebygga ”*de obehag och förluster, som kunna uppstå, då barn ej kunna få begagna en toalett*”.³¹

Ärendet lämnades till drätselkammaren för beredning och lämnades till fullmäktige den 4 mars 1912. Yttrandet inleddes med ett instämmande i Stenbergs problemformulering, även om det fördes in en viss reservation kring om avsaknaden av toaletter verkligen var så stor som Stenberg hävdade. Vidare togs motionen som intäkt för att *"avhjälpa de rådande olägenheterna för såväl kvinnorna som männen"* och som ett sätt att modernisera stadens bestånd av allmänna bekvämlighetsinrättningar. Därmed underkändes delvis Stenbergs argument om en ojämlik tillgång till staden utifrån kön. Drätselkammaren berörde inte Stenbergs två övriga argument uttryckligen, men i beredningen ingick ett yttrande från en läkare som instämde i Stenbergs motion med hänvisning till kvinnors biologi.

Drätselkammaren gick också Stenberg delvis till mötes vad gällde avgifterna för kvinnor och barn. Dessa sattes till 5 respektive 2 öre där män fick betala 10 öre. Barn i kvinnors sällskap gick in gratis.³² Motionen skulle ha behandlats vid stadsfullmäktiges möte den 8 mars 1912, men bordlades utan diskussion.³³ Den 12 april antog fullmäktige förslaget om uppförandet av fyra offentliga toaletter, med bemannad del för kvinnor, utan diskussion eller omröstning.³⁴ Toaletternas placering fastslogs till Föreningsgatan väster om Rosqvistska stiftelsen, Möllenvångstorget, vid Östra infartsbron och Fisktorget.³⁵

Fig. 2. Fisktorget, en av de platser där de nya toaletterna uppfördes. På bilden skimtar bekvämlighetsinrättningen bakom de kvinnliga fiskförsäljarna. – Fotograf: Otto Ohm, 1918 / MSA 159494.

Malmö som stad var relativt sett sen med att bygga ut ett modernt avloppsnät. Det var först 1907 som den lokala stadgan tillät anslutning av privata vattenklosetter till avloppsnätet, avloppsvattnet pumpades sedan rakt ut i Lommabukten, utan något reningsverk.³⁶ Men de flesta i Malmö, och definitivt de flesta av de väljare som Stenberg representerade, saknade ännu tillgång till vattenklosett i hemmet. I stället var de hänvisade till bakgårdarnas torrdass och, för männen, de offentliga urinkurar och andra bekvämlighetsinrättningar som fanns i staden. Därmed spelade tillgången till trygga och moderna vattenklosetter en viktig roll för att göra det möjligt för kvinnor att utöka sin rörelseradie i staden, precis som Stenberg argumenterade.³⁷

Intressant nog var det dock inte detta rättighetsargument som gavs tyngd i beredningen av frågan. Om något tonades rättigheter till stadsrummet utifrån kön och klass ned, eller avskrevs helt, i de utlåtanden som gjordes av beredningsutskott och drätselkammare. I stället lyftes de argument som betonade kvinnors särskilda behov, biologiskt och som mödrar, fram som centrala. I sig är detta kanske inte helt överraskande, med tanke på den vid tiden förhärskande synen på kön som biologiskt bestämd olikhet samt hur avlopp och vattenklosetter generellt kopplades samman med modernitet och renhet i tidens socialhygieniska föreställningsvärld.³⁸

Arbetarnas bibliotek och läsesal – rätten att bilda sig

Malmö arbetares bibliotek och läslokal var från början en del av den socialdemokratiska föreningen, men övergick till arbetarekommunen 1902. Från och med 1906 lämnade styrelsen för biblioteket in årliga äskanden om anslag till Malmö stadsfullmäktige. Visserligen bar sig verksamheten ekonomiskt vid det första tillfälle då föreningen bad om anslag, men bidraget från stadens styre spelade antagligen en viktig roll för att signalera att biblioteket var en etablerad och respektabel aktör i den lokala offentligheten. Med tiden kom också anslagen att öka, från 1 000 kronor 1906 till 18 000 kronor 1926, och i takt med detta ökade Malmö stad sitt inflytande i föreningen för att 1927 införliva arbetarnas bibliotek i stadens folkbibliotek.³⁹

För att få ett äskande upptaget till behandling i fullmäktige behövde någon eller några av stadsfullmäktigeledamöterna ta upp förslaget som sitt eget och lämna in det som en motion. För den framväxande arbetarrörelsen i Malmö spelade de socialdemokratiska ledamöterna en central roll att agera motionärer i frågor som kom ur rörelsens organisationer, och kanske i synnerhet för de organisationer som ägnade sig åt kultur och folkbildning – och därmed enklare kunde vinna sympatier också bland borgerliga ledamöter. De år Stenberg satt i fullmäktige lämnade hon in motioner till stöd för Malmö arbetares bibliotek och läslokals anhållan vid ett

flertal tillfällen, vilket inte bör förvåna med tanke på att hon som tidigare nämnts också satt i föreningens styrelse.⁴⁰

De ”*vördsamma*” anhängarna från föreningen var i regel kort formulerade och hänvisade till stadens beslut från föregående år som främsta grund att söka bidrag. Att ett formellt fristående bibliotek fyllde en viktig funktion förefaller i sig inte krävt ytterligare argumentation, vilket pekar på en bred politisk enighet i frågan. Av drätselkammarens beredning framgår inte heller någon direkt konflikt. Som villkor för bidrag för staden ställdes en rad praktiska förhållningsregler upp, det fanns ett krav på fortsatt samfinansiering samt ett krav på att ingen politisk eller religiös agitation fick förekomma inom biblioteket. Visserligen återkom dessa regler vid den årliga beredningen, men de framställdes inte på ett sätt som pekar mot att de ifrågasatts eller brutits av biblioteket.⁴¹

Även om biblioteket inte var en plats för öppen agitation så spelade det en viktig politisk roll i den lokala offentligheten på två sätt. För det första var biblioteket och kanske i synnerhet läsalokalen en del av ett större projekt av att fostra arbetarklassen till dugliga, nyktra och bildade medborgare. En sådan roll hade bibliotek och folkbildning spelat från mitten av 1800-talet, och då vanligen efter initiativ från en liberal arbetarrörelse med det uttalade syftet att överbrygga sociala konflikter.⁴² Det som skiljer ut arbetarbiblioteken var att det nu var arbetarna själva som via sina organisationer var både avsändare och mottagare av denna fostran, som inom den historievetenskapliga debatten ofta fångats i begreppet skötsamhet.⁴³ Här var visserligen metod och delmål liknande som den äldre biblioteksverksamheten, men med en viktig skillnad i det att här också fanns en tanke på att arbetarrörelsen inom en nära framtid skulle ta över styret av samhället vilket krävde en bildad arbetarklass.⁴⁴ För det andra spelade biblioteket, beläget som det var inom Folkets Hus, rollen som en mötesplats för de som identifierade sig som arbetare. På så sätt bör det förstås som en plats som tillsammans med andra liknande platser, kanske främst Folkets Hus och Folkets Park, spelade en viktig roll för en parallell offentlighet knuten till arbetarklassen och kanske särskilt den framväxande arbetarrörelsen.⁴⁵

Avslutande diskussion

Hur de tre motioner som behandlats i denna text, och de bredare sociala frågor de beskrev, förstods av stadsfullmäktige och Malmö stads byråkrati säger tillsammans något om hur starka föreställningarna om socialhygien var i det tidiga 1900-talet. Genom att skapa en renare stad, renare bostäder och renare sinnen kunde de som befann sig på samhällstrappans lägsta trappsteg förbättra både sig själva och samhället i stort. Men samtidigt visar Stenbergs motioner att vi inte kan förstå

socialhygienen som en enkelriktad maktutövning ovanifrån. Tvärtom förefaller viktiga punkter, som sammankopplingen mellan modernitet, sanitet och renhet, också ha drivits underifrån genom arbetarrörelsen och dess politiska representanter i fullmäktige. Så även om tidens social- eller rashygieniska föreställningar ledde till fruktansvärda övergrepp på enskilda individer såväl som större underordnade grupper så kunde de också rymma uppenbara materiella förbättringar för skikt ur de arbetande klasserna.⁴⁶

Motionerna bör också förstås som en följd av det utvidgade politiska medborgarskapet under det tidiga 1900-talet. I och med rösträttsreformerna kom allt fler invånare i Sverige att bli medborgare i politisk mening, och därmed fick också grupper som tidigare stått utanför det lokala politiska livet möjligheter till inflytande i stadsfullmäktige. Här är det viktigt att konstatera att representation inte enbart, eller ens främst, bör förstås som att så eller så många av fullmäktiges ledamöter var arbetare eller kvinnor. Snarare bör vi förstå representation i ordets mer omedelbara betydelse, som att Stenberg konkret satt i fullmäktige som en representant för en bredare social rörelse utanför den parlamentariska politiken. Detta syns kanske tydligast i frågan om offentliga toaletter, som väcktes av medlemmar i den socialdemokratiska kvinnoklubb Stenberg lämnat och som inte kom att behandlas i fullmäktige förrän Stenberg trätt in i församlingen som just en representant för socialdemokratiska kvinnor i Malmö.

Vidare pekar motionerna även på förekomsten av kvinnonätverk på den lokalpolitiska arenan. Här är det värt att notera de tillfällen då Stenberg och andra socialdemokratiska kvinnor skiftade strategi för söka en tvärpolitisk allians med andra kvinnoorganisationer, som i fallet med de offentliga toaletterna.⁴⁷ Det förekommer också exempel på motioner som helt förefaller vara tvärpolitiska kvinnofrågor, till exempel en om hur platsen för den kungliga paviljongen från Baltiska utställningen skulle göras om till park.⁴⁸ Sättet frågorna formulerades pekar också på att vissa områden, kanske särskilt de som kunde kopplas till det tidstypiska begreppet ”hygien”, förstods som typiska kvinnofrågor. Detta syns tydligt i hur toaletterna kopplades samman med den kvinnliga kroppen och dess speciella behov av renlighet samt hur Fredrika Bremer-förbundet på eget initiativ understödde motionen om införande av bostadsinspektion.

Mottagandet och det breda stödet för Stenbergs motioner är också viktig att peka ut. Delvis bör det nog förstås som ett utslag av en politisk kultur präglad av konsensus där förslag oftast behandlades informellt för att säkra tillräckligt stöd innan de formellt presenterades och där stridsfrågor delvis undveks.⁴⁹ Men att ledande högerpartister så tydligt slöt upp bakom motionen om bostadsinspektion, och att den borgerliga stadsfullmäktige återkommande finansierade arbetarnas bibliotek

och läsesal, pekar också på hur decennierna strax efter sekelskiftet 1900 var en tid av en socialt ansvarstagande höger som ville använda fullmäktige och stadens byråkrati som verktyg för att komma tillrätta med uppfattade sociala problem.⁵⁰

Fig. 3. Anna Stenberg tillsammans med partikamrater i Folkets Park 1910-tal. En kvinna bland många män. – Fotografokänd / MSA 192981.

Sammanfattningsvis visar Stenbergs gärning i stadsfullmäktige hur utvidgade formella politiska rättigheter hänger samman med ett utvidgande av underordnade gruppers rätt till staden. Med andra ord, genom att nya grupper fick representation utsträcktes också deras möjligheter att påverka och använda det urbana rummet. Kring vem som kunde röra sig mer ohindrat i stadens rum, kring villkoren för liv i hemmet och kring nya mötesplatser i staden. Detta är alla frågor som är aktuella i vår tid, och så länge vi lever tillsammans i städer behöver vi hålla ett levande samtal kring hur rätten att påverka och använda de urbana rum vi delar kan utsträckas till så många som möjligt.

Stenbergs politiska biografi pekar också på en första generation kvinnliga politiker som verkade i det lokala. En generation som delvis kommit i skuggan av de

riksdagskvinnor som kom ett decennium senare, och som delvis själva drog sig undan uppmärksamhet efter sin gärning. Det är nog ingen slump att Stenberg begravdes i den närmsta familjens stillhet, i en ceremoni som inte gjordes offentlig. På många sätt var Stenbergs politiska gärning också typisk för en generation kvinnliga politiker inom den unga arbetarrörelsen som betonade rörelsen och kollektiva landvinningar framför den egna personen. Men med tanke på hur många platser och gator som bär namn av inflytelserika manliga lokalpolitiker i Malmö framstår det som anmärkningsvärt att minnet av Stenberg inte uppmärksammas tidigare i det offentliga rummet. Först nu, mer än hundra år efter Stenbergs inträde i kommunfullmäktige, finns beslut om att döpa en gata i Malmö till Anna Stenbergs gata. Den kommer ligga i det i skrivande stund planerade men inte byggda kvarteret Brännaren i norra Sofielund. Vidare finns ambitioner från Malmö stads sida att också sätta upp en minnesplakett till Stenbergs minne på någon lämplig plats i staden.⁵¹

Noter

- ¹ För mer information kring rösträtten, se *Rösträttens århundrade*.
- ² Björk 1999; Karlsson Sjögren & Lindström 2011. Kommunal rösträtt hade alla över 24 år som var skrivna i kommunen, hade betalt kommunalskatt och som uppfyllde ett antal övriga krav kring att vara ordentliga och oberoende (se Åselius 2005, s. 59–102). Värt att notera är att den kommunala rösträtten också omfattade juridiska personer, som företag, samt att den var graderad i relation till inbetald kommunalskatt på en skala från 1 till 40 röster.
- ³ ”Kvinnliga stadsfullmäktige valda 1910” 1911; Nilsson 2013, s. 279.
- ⁴ Östberg 1997, s. 56–61; Björk 1999, s. 82–88, 264–275, 301–303; Karlsson Sjögren & Lindström 2011, s. 38, 55.
- ⁵ Thagaard 1983; Bjurling 1985, s. 146, 209–219, 261–262, 331; <http://ortshistoria.se/stad/malmo/befolkning#3>, läst 2020-02-25.
- ⁶ *Anna Stenberg*, www.skbl.se/sv/artikel/AnnaStenberg Se även Andersson, *Malmö då och nu* 2018, s. 112–117; Schenlær 2003, s. 210–226.
- ⁷ Malmö kvinnliga diskussionsklubb A:I–II. 13 september 1906. Protokoll 13 september 1906; *Anna Stenberg*, www.skbl.se/sv/artikel/AnnaStenberg. Se även Andersson, *Malmö då och nu* 2018, s. 112–117.
- ⁸ *Arbetet*, 22 december 1910.
- ⁹ Andersson, ”Första kvinnan i politiken bortglömd” 2018.

- ¹⁰ Andra motioner som Stenberg undertecknade som är värda en studie är till exempel: Bihang nr. 9, 1914, Om anslag till demonstrationskurser i matlagning; Bihang 132, 1919, Om tillsättandet av en kommitté för utredning angående inrättande av en fackskola för tjänarinnor och anordnandet av en kortare utbildningskurs för unga kvinnor, vilka tänka ingå äktenskap; Bihang 188, 1912, Om afgiftsfritt upplåtande af rum åt Nationalföreningen mot emigration och Skånska föreningen för social arbete inom arbetsförmedlingsanstaltens lokaler.
- ¹¹ Jämför med Björkman 2007.
- ¹² *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1911*, Bihang nr. 138.
- ¹³ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1911*, Bihang nr. 138.
- ¹⁴ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1911*, Bihang nr. 138.
- ¹⁵ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1911*, Bihang nr. 138.
- ¹⁶ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1911*, Bihang nr. 138.
- ¹⁷ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1911*, Protokoll 17 november 1911.
- ¹⁸ Jämför med Björkman 2007.
- ¹⁹ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1911*, Protokoll 15 december 1911.
- ²⁰ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1916*, Protokoll 6 oktober 1916.
- ²¹ Se tex Karlsson, Sten O 1993; Thörn 1997.
- ²² Karlsson, Sten O 1993, s. 71–73, 315–318.
- ²³ Thörn 1997, s. 143–151.
- ²⁴ Jämför med Ambjörnsson 2007.
- ²⁵ Björkman 2007, s. 123–129.
- ²⁶ Malmö kvinnliga diskussionsklubb. A:I–II Protokoll 13 november 1905; Malmö kvinnliga diskussionsklubb. A:I–II Protokoll 14 december 1905.
- ²⁷ Malmö kvinnliga diskussionsklubb. A:I–II Protokoll 19 juli 1909.
- ²⁸ Malmö kvinnliga diskussionsklubb. A:I–II Protokoll 17 oktober 1910.
- ²⁹ Malmö kvinnliga diskussionsklubb. A:I–II Protokoll 2 mars 1911.
- ³⁰ Stadsfullmäktige i Malmö 1863–1970. A1a:50 Protokoll 12 april 1912.
- ³¹ Stadsfullmäktige i Malmö 1863–1970. A1a:50 Bihang till protokoll nr 4 1912
- ³² Stadsfullmäktige i Malmö 1863–1970. A1a:50 Bihang till protokoll nr 4 1912
- ³³ Stadsfullmäktige i Malmö 1863–1970. A1a:50 Protokoll 8 mars 1912.
- ³⁴ Stadsfullmäktige i Malmö 1863–1970. A1a:50 Protokoll 12 april 1912.
- ³⁵ Stadsfullmäktige i Malmö 1863–1970. A1a:50 Protokoll 12 april 1912. För en analys av toaletternas utformning, se Kaaman 2011.
- ³⁶ Lundgren 1992 s. 27; Nilsson 2013, s. 100–103.
- ³⁷ Jämför med Fenster 2005, s. 245–251; Penner 2005, s. 89; Flanagan 2014.
- ³⁸ Jämför med Johannisson 2013.
- ³⁹ Risberg 2019 s. 32–39.
- ⁴⁰ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1914*, Bihang nr. 155; *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1918*, Bihang 207; *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1923*, Bihang 233, s. 119; *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1924*, Bihang 234, s. 3; *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1925*, Bihang 251, s. 7.
- ⁴¹ *Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1914*, Bihang nr. 155. Se också Risberg 2019, s. 33–36.
- ⁴² Jämför med Berg 2020; Leffler 1999.
- ⁴³ Jämför med Ambjörnsson 2007. För en översikt av forskning kring begreppet se Nyzell 2007.
- ⁴⁴ Jämför med Leffler 1999.

- ⁴⁵ Jämför med Pries, Jönsson & Mitchell, 2020; Karlsson, Lennart 2009.
- ⁴⁶ För en översikt över dessa övergrepp se till exempel Staten som vän eller fiende 2007; Ericsson 2016.
- ⁴⁷ Jämför med Björk 1999, s. 171–178.
- ⁴⁸ Bihang nr. 86, Om vidtagande av vissa åtgärder beträffande kungl. paviljongen och kronprinsessan Margaretas blomsterpark med omgivande park å området för Baltiska utställningen, Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang 1921, MSA.
- ⁴⁹ Jämför med Österberg 1989.
- ⁵⁰ Jämför med Hallenberg & Linnarsson 2017; Berg 2015.
- ⁵¹ Martin Andersson. "Första kvinnan i politiken bortglömd"; Anders Skans (v), *Uppmärksamma Anna Stenberg. Motion till Malmö kommunfullmäktige* daterad 22 maj 2017, <http://www.vmalmo.se/wp-content/uploads/2017/05/1705-Motion-om-Anna-Stenberg.pdf>, läst 14 maj 2020; Malmö Kommunstyrelse, tjänsteskrivelse KSAU 22/1, daterad 5 januari 2018; Malmö Kommunstyrelse, Protokoll 7 februari 2018.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv i Skåne

Malmö kvinnliga diskussionsklubb. A:I–II Protokoll 1905–1911.

Malmö stadsarkiv

Stadsfullmäktige i Malmö 1863–1970. A1a:50 Stadsfullmäktiges protokoll med bilagor 1912.

Tryckta källor

"Kvinnliga stadsfullmäktige valda 1910", *Morgonbris* nr. 1, 1911, s. 4.

Stadsfullmäktiges i Malmö protokoll med bihang. 1911–1925.

Tidningar

Arbetet, 22 december 1910.

Internet

Anna Stenberg, www.skbl.se/sv/artikel/AnnaStenberg *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (artikel av Irene Andersson), läst 24 april 2020.

<http://ortshistoria.se/stad/malmo/befolkning#3>, läst 25 februari 2020.

Skans, Anders (v). *Uppmärksamma Anna Stenberg. Motion till Malmö kommunfullmäktige*. daterad 22 maj 2017. <http://www.vmalmo.se/wp-content/uploads/2017/05/1705-Motion-om-Anna-Stenberg.pdf>. läst 14 maj 2020.

Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverks-samhälle 1880–1930*, Fjärde utökade upplagan. Stockholm: Carlssons 2007.
- Andersson, Martin. "Första kvinnan i politiken bortglömd", (i: *Sydsvenskan* 21 februari 2018).
- Andersson, Martin, *Malmö då och nu*. Lund: Historiska media 2018.
- Berg, Anne, "The State of Autonomy. The social liberal state and the politics of financing non-formal education in Sweden c. 1870–1910", (i: *Scandinavian Journal of History* nr 1, 2015).
- Berg, Anne, "Disciplinens politiska funktion. Den tidiga arbetarrörelsen sanktionssystem och medborgarskapandet, ca 1845–1885", (i: *Historisk tidskrift* nr 1, 2020).
- Bergling Åselius, Ebba, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920*. Stockholm: Stockholms universitet 2005.
- Bjurling, Oscar, "Stad i utveckling", (i: *Malmö stads historia band 4*, Red. O. Bjurling, Malmö: Monografier utgivna av Malmö stad 1985).
- Björk, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap: Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*. Lund: Arkiv 1999.
- Björkman, Jenny, "Rätten till det goda hemmet. Om bostadsinspektion i 1930-talets Stockholm", (i: *Den självstyrande medborgaren? Ny historia om rättvisa demokrati och välfärd*. Red. C. Florin, E. Elgán & G. Hageman. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier 2007).
- Ericsson, Martin, *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige. En analyserande kunskapsöversikt*. Stockholm: Forum för levande historia 2016.
- Fenster, Tovi. "Gender and the City: The different formations of belonging", (i: *A Companion to Feminist Geography*. Red. L. Nelson & J. Seager. Malden MA: Blackwell 2005).
- Flanagan, Maureen, "Private needs, public space: Public toilets provision in the Anglo-Atlantic patriarchal city: London, Dublin, Toronto and Chicago", (i: *Urban History* nr 2, 2014).
- Hallenberg, Mats & Linnarsson, Magnus, "The quest for publicness. Political conflict about the organization of tramways and telecommunication in Sweden, c. 1900–1920", (i: *Scandinavian Economic History Review* nr 1, 2017).
- Johannisson, Karin, *Medicinens öga – sjukdom, medicin och samhälle*. Stockholm: Norstedt 2013.
- Kaaman, Johanna, *En undersökning av offentliga toaletter – och vad som hände sen*. Opublicerat examensarbete i arkitektur. Lund: Lunds Tekniska Högskola 2011.
- Karlsson, Lennart, *Arbetarrörelsen, Folkets Hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960*. Växjö: Växjö University Press 2009.
- Karlsson, Sten O., *Arbetarfamiljen och Det Nya Hemmet. Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg*. Stehag: Symposion Graduale 1993.
- Karlsson Sjögren, Åsa & Lindström, Peter, "Rum för röstande: Om kön, klass och valdeltagande vid stadsfullmäktigevalen i Gävle 1910 och 1912", (i: *Scandia* nr 1, 2011).

- Leffler, Marion, *Böcker, bildning, makt. Arbetare, borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901*. Lund: Lund University Press 1999.
- Lundgren, Lars J., "Spola torrdassen!", (i: *Aktuellt om historia* 1992:3/4).
- Nilsson, Lars, *150 år av självstyrelse: Kommuner och Landsting i förändring*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting 2013.
- Nyzell, Stefan. "Arbetarkultur i brytningstid", (i: *Arbetarhistoria i brytningstid*. Red. V. Lundberg, Landskrona: Centrum för Arbetarhistoria 2007).
- Penner, Barbara, "Researching Female Public Toilets: Gendered Spaces, Disciplinary Limits", (i: *Journal of International Women's Studies* nr 2, 2005).
- Pries, Johan, Jönsson, Erik & Mitchell, Don, "Parks and Houses for the People", (i: *Places Journal* Maj 2020).
- Risberg, Olof, *De subalternas biblioteken. Arbetarrörelsens bibliotek mellan folkbildning och folkupplysning*. Opublicerad masteruppsats i Biblioteks- och informationsvetenskap, Borås: Högskolan i Borås 2019.
- Rösträttens århundrade: kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige. Red. U. Holgersson & L. Wängnerud. Göteborg: Makadam förlag i samarbete med Riksbankens jubileumsfond 2018. (https://rj.se/globalassets/rapporter/rostrattens_arhundrade_www.rj.se.pdf).
- Schenlær, Margareta, *Malmökvinnor*. Malmö: Malmö kulturhistoriska förening 2003.
- Staten som vän eller fiende*. Red. M. Hedin, U. Lundberg, J. Rydström & M. Tydén. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier 2007.
- Thagaard, Anne Margrethe, "Gamla Kirseberg. Backarnas historia fram till 1900", (i: *Elbogen* 1983 s. 1–44. Malmö 1984).
- Thörn, Kerstin, *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för idéhistoria 1997.
- Östberg, Kjell, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*. Eslöv: Symposion 1997.
- Österberg, Eva. "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: konflikt – kompromiss – politisk kultur", (i: *Scandia* nr 1, 1989).

Innehållsrika glasnegativ

När detaljerna kan vara intressantare än helheten

AV CHRISTIAN KINDBLAD

Gamla vykort är trevliga att titta på och kan ge mycket information om till exempel gator och torg, affärer och restauranger, men ofta finns det detaljer som försvinner, eller blir suddiga vid kopiering, ofta var formatet litet. Därför är det trevligt att här kunna visa hur några dåtida originalnegativ såg ut och vilken fantastisk detaljrikedom de hade.

Fig. 1. Glasnegativet ovan togs av pappershandlare Berndt Johnsson från hans kontorsfönster på Storgatan rakt ner i Västra Kanalgatan. Det blev aldrig något vykort av just denna bilden – kundunderlaget var nog för litet – men just därför är den med alla sina detaljer intressant idag.

Vykortsförlagen

Det fanns många vykortsförlag som tillverkade vykort över Malmö: Carl Glee-rups, Pressbyrån, Karl Ekbergs, Bondessons, Axel Eliassons och Berndt Jonsson. Berndt Jonsson var nog störst och flitigast med att ge ut vykort.

Berndt Jonsson (1877–1943) var från 1895 anställd på Karl Ekbergs pappersfirma vid Södra Förstadsgatan i Malmö. Han lärde sig fotografera på egen hand, cyklade runt och tog foto till vykortsmotiv. Den 18 mars 1911 övertog han pappersfirman och ändrade firmanamnet till Berndt Johnssons vykortsförlag.

Han fotograferade över hela Skåne. Semesterresor i bil med hela familjen ägnades åt fotografering och produktionen blev också stor och varierad. Fotograferingen skötte han själv, men framkallningen lämnades bort, liksom tillverkningen av vykorten som sköttes av Almquist & Cöster i Helsingborg.

Företaget sålde sina vykort till lanthandlare, kiosker och till pappershandlare (partihandel) och i egen butik (minuthandel). Sortimentet bestod i övrigt av papper- och kontorsartiklar, hyllpapper och bårder. Representanter (handelsresande, säljare) anställdes och det geografiska området utvidgades till att omfatta Skåne, södra Halland, Blekinge och delar av Småland.

Företagsnamnet ändrades under årens lopp från Berndt Jonsson till Berndt Jonsson Pappers AB, BJ-Papper och slutligen Papperskedjan innan det 2002 såldes till Procurator. Genom åren tog han många tusen motiv som sedan blev vykort och såldes till kiosker, tobaks- och speceriaffärer runt om i Skåne. Under början av 1970-talet blev konkurrensen från de nya färgfotona för stor och man lade ner tillverkningen av vykort helt.

Vykort

De första vykorten från slutet av 1890-talet trycktes i färg på litografisk väg. De var tecknade och oftast i färg. Men några år in på 1900-talet övergick man helt till fotografiska vykort. De trycktes fram till slutet av första världskriget främst i så kallad »ljustryck-teknik«. Det innebar ett ganska fint tryck utan rasterpunkter, de punkter i olika storlekar som du kan se med förstoringsglas i tidningar och böcker. Men hur fint trycket än var, så kunde det inte återge alla detaljer i det ursprungliga glasnegativet.

Efter första världskriget övergick vykortsindustrin till att fotokopiera vykorten. Till att börja med blev det mycket fina och detaljerade bilder, men från och med slutet av 30-talet minskade man successivt silverhalten i fotopapperet vilket försämrade skärpan.

Efter andra världskriget började man så smått trycka vykort i offset och i färg.

Först ut var Ultuna Tryckeri AB i Stockholm, med förkortningen Ultra förlaget. På 1960-talet hade de genom sina färgkort slagit ut alla de gamla förlagen. De fick visserligen konkurrenter, men höll igång vykortsproduktionen fram på 1990-talet.

Fotograferingen

Fram till och med 1930-talet togs alla vykortsbilder med stora resekameror gjorda i trä. Till dessa hade fotografen glasnegativ i format ca 13 × 18 cm. Det var alltså stora negativ och de hade hög silverhalt och därmed en fantastisk skärpa.

Efter kriget slutade man i allmänhet med glasnegativ och gick över till rullfilm, men fortfarande i tämligen stort, antingen 9 × 12 cm eller så kallat mellanformat om 6 × 7 cm. Några fotografer fortsatte dock med glasnegativ in på 50-talet.

Ortokromatiska negativ. På många gamla foton och filmer ser vi ofta den finska flaggan flamma stolt över svenska städer och byggnader. Det är ett ”fel” som uppstår ur den ortokromatiska filmens sett att återge färger. Filmen är ”blåkänslig”. Blått blir alltså vitt, medan den inte alls är känslig för rött, som alltså blir svart. Det är därför man kunde ha rött ljus i mörkrummet då man framkallade filmen. Det gör dock att det gula på den svenska flaggan, som innehåller ganska mycket rött, blir mörkt, medan det blå alltså blir ljust. Samma sak med moln. De syns inte alls på den ortokromatiska filmen. Alla moln på gamla vykort är ditmålade efteråt. Det finns inte ett enda vykort som inte är retuscherat på något sätt. Ditritade moln, bortretuscherade bilar eller människor mm.

Efter den ortokromatiska filmen kom den pankromatiska. Den kunde återge alla färger med rätt toner, men den krävde framkallning i totalt mörker, vilket gav fotografen sämre kontroll över framkallningen. Pankromatisk film fanns tillgänglig redan på 1910-talet, men användes då bara i speciella fall.

Glasplåtar

Eller glasnegativen som de också kallades. Ur dessa kan man idag, på grund av deras höga skärpa, skapa nya bilder av detaljer i bilden. Detaljer som man knappt lägger märke till på ett vykort visar sig innehålla en mängd information som vi idag kanske tycker är betydligt intressantare än vyn i sig.

Fig. 3 a, b. Glasnegativet. Överst, den kompletta bilden kameran tog. Underst, detalj av Kioskbolagets kiosk. Nu kan vi läsa all reklam som Kioskbolaget gör för sina tjänster: distribution, biltransporter, flyttningar, mattrengöring, renskrivning och duplicering. Vi ser också en konduktör innanför dörren med vitt sommarkapell på mössan och sin kassaväska på ryggen.

Fig. 4 a, b. Överst, glasnegativ från korsningen Föreningsgatan/Amiralsgatan. Underst, detalj av spårvagnen med konduktör, man som röker på bakre plattformen och en liten grabb i vit mössa som står och spanar mot ett cykelbud som i hög fart korsar gatan. På hörnet ligger speceriaffären Th. Johnsson, med reklam för viner och sydfrukter. Foto från cirka 1910.

Fig. 5 a, b. Överst, glasnegativ från Triangeln med Södra Förstadsgatan 1937, året innan de nya Idoff-huset byggdes. Kioskbolagets tidningskiosk är full av reklam för: Hermod's, Viking skokräm, Arbetet och Skånska Dagbladet. Till vänster står två skolflickor och dricker vatten ur en fontän. På skylten ovanför gör Malmö IP reklam för Malmöspelen 1937, vilket daterar bilden.

Fig. 5 a, b. Oscar Häggs vita bakelse från 1907 där Södra Promenaden och Stora Nygatan möts. På detaljbilden ser vi ner i Stora Nygatan. Till vänster står en så kallad "Aspsticka", uppkallad efter Skånska Dagbladets chefredaktör Rudolf Asp vars tidning ägde reklampelarna. Till höger syns en "sillagumma" med sin sillabör göra affärer med en kund. Bild från cirka 1908.

Fig. 6 a, b. Glasnegativ. Hörnet Lundavägen–Almedalsgatan ute vid Kirseberg cirka 1910. Ida Olssons matvaru- och diversehandel på Lundavägen. Nu kan vi läsa skylten "Solo-kaffe är det bästa Java-kaffe" och dessutom ser vi knäckebrödspaketen i fönstret. Att de skriver "bästa Java-kaffe" är en känga till Java kafferosteri som låg rygg mot rygg med Solokaffe vid Värnhem.

Fig. 7 a, b. Glasnegativ från Rönneholmsvägen västerut med Jörgen Ankersgatan till höger. På den undre detaljbilden syns en spårvagn och ett gatuarbete. Mitt i bilden syns en speciell hästdragen vagn med ett högt torn på. Den användes i samband med uppsättandet av kontaktledningar till spårvägen. Här är det den tillfälliga linje X1 från Centralen över Fersens väg till Baltiska utställningen som färdigställdes våren 1914.

Fig. 7 c. Ytterligare en detaljbild från fotot till vänster. Sixten Ewers speceriaffär, som liksom alla andra affärer i staden, gjorde reklam för Solo-kaffe från Malmö Kaffekompani på Värnhem. Två damer, varav en med elegant hatt och dräkt medan hennes sällskap har huckle, schalet och förkläde, en husar i kaskett, en man i keps och en man med vegamössa och dragkärra kompletterar motivet.

Fig. 8. Glasnegativet från artikels inledning i förstoring. Västra Kanalgatan från Storgatan. Det pågår gatuarbeten, men utan maskiner, bara hårt manuellt arbete. Glasmästerifirman Joh. Persson ligger idag på Vattenverksvägen och har varit verksam i 140 år.

Källor och litteratur

Bildarkiv:

Christian Kindblad.

Tryckta källor

Malmö Nya Kioskaktiebolag, 1908–1933, 1933.

Malmö Stads Adresskalender (MSA), 1879–1961.

Sandström, Arne, *Vykortets historia*, 2015.

Nytt från Malmö Stadsarkiv 2020

AV ANETTE SARNÄS

Malmö Stadsarkiv har som alla verksamheter påverkats av den pågående pandemin. Vår publika verksamhet med föredrag, visningar och minneskaféer har minskat eller ställts in. Vårt utåtriktade arbete har istället fått flytta ut på nätet. På arkivet började vi med begränsningar av antalet datorer och datortid, och enstaka skydd vilket med tiden utökades. Det blev begränsade sittplatser, handsprit, så småningom heltäckande skydd för personalen i expeditionen, stängda forskarsalar och besöksbegränsning och till slut från den 24 november hel stängning.

Sammanlagt hade stadsarkivet 39 527 besökare under året (2019:54 636). Besökskarantalet varierade kraftigt under året. Under de första 11 veckorna var antalet normalt, med drygt 1000 besökare i veckan. Från mitten av mars månad till början av augusti sjönk antalet och låg på mellan 500 och drygt 700 besökare per vecka. Därefter från andra veckan i augusti återgick besöksantalet till det normala, dvs. drygt 1000 besök i veckan, ända till sista veckan i oktober när veckosiffran sjönk under 900. Sista hela veckan vi hade öppet, v. 47, hade vi 589 besökare.

Vårt lånebibliotek fortsatte under hela året med sin verksamhet. Efter stängningen skedde dock bara in- och utlån av våra egna böcker, som får avhämtas av låntagarna på stadsbiblioteket.

Släktforskningens dag

Den 18 januari inföll årets släktforskningsdag. Temat var ”Officerare och soldater – deras liv och bostäder”. Det var den dag på året då vi hade allra flest besökare, närmare bestämt 450 personer, som hade möjlighet att lyssna på fyra olika föredrag.

Stadsarkivets tidigare chef Göran Larsson inledde. Som historiker, tidigare stadsarkivarie och museichef, hade han utmärkta förutsättningar för att ge en översikt över Malmös militära historia. Han gav också tips och information på hur man kan finna förfäder som ingått i denna.

Han följdes av Niklas Hertzman från Malmö Släktforskarförening vars föredrag handlade om "Militära trumpetare i ljud och bild". Trumpetarna var forna tiders kommunikationsutrustning i militären. Det var de som förmedlade befälhavarnas order med hjälp av olika signaler. Niklas Hertzman har forskat mycket om trumpetare och framför allt de som varit verksamma i Skåne.

Yvonne Soléus från Malmö Släktforskarförening guidade sedan åhörarna genom hur man släktforskar i Danmark. Hon tog upp vilka källor som finns och var man kan hitta dem. Sista föredraget höll Thorbjörn Sjunnesson, militärhistoriker och själv ryttare. Han berättade om Kronprinsens husarer och den mångåriga forskning han bedrivit. Den fullsatta salen fick lära sig om husarregementets tillkomst 1757, om lokaliseringen till Malmö 1773, om regementet i staden och om husarer både högt och lågt, om hästar, byggnader och utrustning med mycket mera.

Malmö Släktforskarförening fanns på plats med hjälp och råd. De gav också möjlighet att DNA-topsa sig. Skånes släktforskarförbund deltog med bokbord och information. Stadsarkivets Olle Nordqvist och Linus Sollin höll visningar i magasinerna på temat Malmös militära historia.

Nya arkiv

På grund av den pågående pandemin försökte vi minska på mottagandet av nya arkiv och leveranser, förutom det som vi måste ta emot. Totalt tog vi emot ca 49 hyllmeter arkivhandlingar. Ett litet men spännande arkiv vi fick in är Herman Sederowskys arkiv. Herman Sederowsky, f. 1879, invandrade till Lund från Polen (då Ryssland) 1898. Omkring 1900 kom han till Malmö som gårdsfarihandlare. Här byggde han upp en stor affärsverksamhet med modevaruhus och klädbutiker såsom Varuhuset H. Sederowsky AB (från år 1910) och herrekiperingen Rekord. 1930 beviljades han tillstånd att starta firman Magasin Moderne, som sonen Rudolf Sederowsky byggde upp vid Föreningsgatans salutorg (Föreningsgatan 24). Herman avled 1950. När sedan sonen Rudolf dog 1954 övertog hans hustru Sonja verksamheten. Sonja Sederowsky Gavatin blev känd för att hon införde den så kallade 20-serien. Det var större storlekar anpassade för damer som var korta och breda. Vidare genomförde hon även flera uppmärksammade modevisningar som omtalades i pressen. Magasin Moderne var ett elegant varuhus med en pampig entré. På bottenvåningen fanns avdelningar för bl.a. underkläder och skor. En trappa upp såldes främst kappor och klänningar. På den översta våningen låg syateljé,

dekorationsverkstad, direktörsrum med mera. År 1974 revs Magasin Moderne, då staden exproprierade marken. På platsen uppfördes nuvarande Stadshuset. Arkivet är till omfånget litet och spänner över tiden 1910–1970.

Det innehåller enstaka dokument, tidningsartiklar, annonser, klichéer och bilder samt ett 100-tal fotografier på modeller, modevisningar, personal, skyltfönster samt familjefoton.

Fig. 1. Ur Herman Sederowskys arkiv. Två bilder: a) porträtt av Herman Sederowsky med hustrun Berta Leija, född Blumentahl och deras son Rudolf, år 1907. De gifte sig 1900 och fick fyra barn; Anna Margot, Carl Rudolf, Astrid Rut och Greta Rosa. Berta dog i spanska sjukan år 1918. – Foto av G.W.Dahlgrens ateljé, som vid den här tiden drevs av systrarna Angelina och Mea Dahlgren. b) Modevisning på restaurang Kungsparken på 1950-talet. – Foto: Nils Lage, Malmö Bild Reportage & bildbyrå.

Vårt arbete med att ordna och förteckna arkiv och göra dem tillgängliga har fortsatt under året och här kan främst nämnas Form/Design Centers arkiv. Det mest omfattande arbetet gjordes med Malmö Hamn AB:s arkiv.

Ett nytt arkivmaterial har vi själva varit med och skapat; den s.k. Corona-insamlingen. Den 26 mars 2020 gick Stadsarkivet ut med ett upprop till alla, via vår hemsida, Facebook och Instagram, att berätta om hur den pågående pandemin påverkar livet.

Uppropet löd: *"Hur är det att leva i en tid präglad av ovisshet och osäkerhet? Vilka känslor väcker viruset hos dig och hur påverkas din vardag?"*

Stadsarkivet vill nu gärna veta hur du som Malmöbo upplever och hanterar den aktuella situationen. Din berättelse idag är viktig för vårt kulturarv imorgon. Via hemsidan kan man skicka in en berättelse och svara på frågor. Det går också att maila direkt till oss med sin berättelse. Det går också bra att skicka in en egen berättelse, exempelvis funderingar, delar av en dagbok, en dikt med mera. Bidraget arkiveras under "Malmö Stadsarkivs insamlade berättelser" och är tillgängligt för såväl forskare som en bredare allmänhet. Vi ser ett stort värde i att ange bakgrundsuppgifter såsom namn, födelseår och bostadsort. Det går också bra att vara anonym."

Hittills har vi fått in sammanlagt cirka 200 berättelser från allmänhet och elever i grundskola och gymnasium.

Fig. 2. Ur Corona-insamlingen. Ett särskilt upprop riktade sig till Malmö stads grundskolor. Då fick vi bland annat in berättelser med teckningar från Dammfriskolan. På den här bilden ser vi en av teckningarna, utan den tillhörande texten.

På bibliotekssidan skedde två större förändringar, varav den senare på grund av pandemin inte kunde slutföras under året. Efter ombyggnation och omflyttningar skapades två nya bibliotekssamlingar i stadsarkivets lokaler: Dawit Isaak-biblioteket och barnbiblioteket. Våra andra böcker för utlån och referens finns förstås fortfarande också kvar.

Dawit Isaak-biblioteket

På stadsarkivet invigdes Dawit Isaak-biblioteket den 15 september. Det har kallats Sveriges och kanske världens första yttrandefrihetsbibliotek. Dawit Isaak är en svensk-eritreansk journalist och författare som sitter fängslad i Eritrea sedan

2001 utan rättegång för att han publicerat kritik mot regimen i Eritrea. Dawit Isaak-biblioteket är ett samarbete mellan Malmö Stadsarkiv, Biblioteken i Malmö, svenska PEN och fristadsorganisationen ICORN. Biblioteket har litteratur skriven av författare som på grund av sitt författarskap hotats, förföljts eller tvingats i exil, och litteratur som någon gång blivit censurerad. Vi har också faktaböcker om censur, yttrandefrihet, mänskliga rättigheter och mycket annat. Här kan biblioteksbesökare läsa och få tillgång till litteratur som annars är svårtillgänglig. Nu finns den samlad på en plats och är tillgänglig för lån genom nationella biblioteks-databaser. I Malmö nås den genom Biblioteken i Malmö bibliotekskatalog Malin. Vi köper in alla böcker som någon gång någonstans blivit censurerade. Dock ej böcker som bryter mot svensk eller internationell lag, t.ex. barnpornografi eller liknande. Vi kan av säkerhetsskäl också välja att inte köpa in visst material om det skulle påverka besökarnas eller personalens säkerhet. Vi som arbetar med Dawit Isaak-biblioteket bestämmer vilka böcker som ska köpas in men vi vill gärna ha inköpsförslag. Malmö stad har ett samarbete med UNESCO (ett Memorandum of Understanding) sedan våren 2020 kring arkiv- och bibliotek som åtgärder för yttrandefrihet och konstnärlig frihet. Dawit Isaak-biblioteket är ett exempel på denna typ av insatser, i linje med UNESCO:s uppdrag att främja yttrandefrihet och fri kultur.

Barnbiblioteket

Ett nytt separat barnbibliotek inreddes under året i det som tidigare hette Inger Hyrens rum i det inre av stadsarkivet. Med det nya barnbiblioteket görs en större satsning på målgruppen barn och unga. Det nya barnbiblioteket är tänkt att rymma biblioteksmedier för barn i åldern 0–12 år. Tidigare har barnbiblioteket bestått av några hyllor och fåtöljer mitt i stadsarkivets publika yta och det har varit trångt bland böckerna på hyllorna p.g.a. utrymmesskäl. Med det nya barnbiblioteket ges barnen större utrymme: fler och bättre hyllor ger plats för fler böcker. Sittplatser på olika ställen i rummet skapar rum för läsning. Mattor och sittpuffar på golvet vid bland annat bilderböckerna skapar en välkomnande miljö för de allra minsta barnen.

I rummet finns möjlighet att ha biblioteksvisningar och sagostunder på ett sätt som varit svårt tidigare. Det finns även en projektorduk och sittbänk för filmvisningar för mindre grupper.

Detta nya bibliotek skulle ha invigts före årets slut, men stängningen av arkivet har inneburit att invigningen fått skjutas på framtiden.

Utställningar

Till våren hade vi planerat en utställning om Malmös godisfabriker, men på grund av pandemin fick den läggas på is. Istället fick den föregående utställningen om S:t Petri 700 år stå kvar. Först den 2 oktober kom en ny utställning på plats. Detta var vandringsutställningen ”Jag kom ensam”. Utställningen handlar om de 500 judiska flyktningbarn som kom till Sverige från Nazityskland genom en internationell räddningsinsats, Kindertransport, under åren 1938–1939. Genom bland annat unika brev och fotografier som aldrig tidigare visats får vi följa barnen från tillvaron före kriget, under flykten och livet efteråt. Källmaterialet i utställningen, så som brev, fotografier och intervjuer, är i huvudsak hämtat från Ingrid Lomfors forskning och två böcker: ”Breven från Hertha” (1987) och ”Förlorad barndom – återvunnet liv. De judiska flyktningbarnen från Nazityskland” (1996). Ingrid Lomfors är historiker och överintendent på Forum för levande historia.

Utställningen är producerad av Forum för levande historia. I Malmö kompletteras den med lokalt material ur stadsarkivets samlingar. Det blev också ett tillfälle för stadsarkivet att inviga våra nya säkerhetsmontrar. Dessa montrar innebär att vi nu på ett för handlingarna säkert sätt kan visa originaldokument.

Fig. 3. Våra säkerhetsmontrar. Montrarna är temperaturreglerade och håller för handlingarna lämplig luftfuktighet. Dessutom är de stöldskyddssäkrade genom lås och glasets beskaffenhet, som också skyddar handlingarna mot dagsljus. Här ser vi montrarna i utställningen ”Jag kom ensam”. – Foto: Anette Sarnäs.

Föredrag

Stadsarkivet satte som vanligt ihop ett föredragsprogram för våren 2020. Den här gången hade det ett kulinariskt tema. Det första föredraget handlade dock om skråarkiven och hölls av stadsarkivets Staffan Gudmundsson. Det följdes av ett föredrag om statlig filmcensur i Sverige, genom en djupdykning i Biografbyråns arkiv. Föredragshållare var Håkan Malmberg, Joakim Andersson och Jens Kling från Riksarkivet. Därefter kom författaren och journalisten Folke Schimanski till arkivet. Föredraget handlade om matens värde under krig och kris, med historia från två världskrig och flera länder, utifrån hans bok ”Mat – en krigisk historia”.

Vårt sista reguljära föredrag gavs av författaren Christian Kindblad. Det handlade om Malmös automatrestauranger, från den första som öppnade 1899 fram till 1930-talet. Därefter fick vi ställa in föredragen på grund av de begränsningar som sattes på antalet åhörare av smittspridningsskäl.

Instagram och Facebook

År 2020 såg en stor ökning av antalet följare på vårt Instagramkonto, från drygt 6500 till 11 655. Vid några tillfällen publicerade vi följetonger på kontot där vi berättade en historia om en person, plats eller företeelse, vilket uppskattades av följarna. En sådan följetong var den om poeten och författaren Gustaf Frödings vistelse i Malmö 1890. Vi följde hans spår i arkiven, från polisarkiven till sjukhusets journal och räkenskaper. En annan var historien om ett foto på ett kafé vid Södra Förstadsgatan, som handlade om hur man kan arbeta för att identifiera en bild, och sedan själva historien om människorna på fotografiet. På den samiska nationaldagen den 6 februari publicerade vi den enda bilden i vårt bildarkiv som föreställer samer. Den berättar också en hel del om den tidens syn. Fotot visar bland annat Mårten Mårtensson med familj. I Sydsvenska Dagbladet den 14 januari 1889 kallades de "den stora lappkaravanen från Åsele fjäll". De förevisades i Zadigs trädgård i hörnet av Stora Nygatan – Kalendegatan, mot betalning. Enligt en annons i tidningen bestod karavanen av "ett större lappsällskap och ett stort

Fig. 4. "Den stora lappkaravanen från Åsele fjäll". Mårten Mårtensson med hustru och barnen Lisa, Nils och Sälvin. Tillsammans med dem reste även Nils Petter Nilsson med hustru och barnen Elsa och Jonas, alla från Klumpvattens fjäll i Frostviken, enligt den tidens tidningsartiklar. – Fotografen var möjligen Magdalena Möller, född Klein (1852–1909), gift med Otto Julius Möller. På baksidan av fotot står det "Magdalena Möller 1889". Fotot tillhör Familjen Ståbles samling på stadsarkivet.

antal granna renar och vallhundar, samt kåta, ackjor, skidor, vapen, husgerådssaker mm." Sällskapet var på väg till världsutställningen i Paris. Impressario var herr Gustaf Dacker från Göteborg.

På vårt Facebook-konto kunde alla som ville, njuta av de åtta filmer vi producerade om några olika aspekter i Malmös historia; som t.ex. historien om Malmös stadsvapen. Stor popularitet rönte filmen om Smörkontrollen. Till årets digitala Arkivens dag gjordes en visning i magasinerna i filmform som dessutom delvis var på rim. Årets omtyckta avslutning hittades också på Facebook i form av vår adventskalender där varje lucka var ett tonsatt bildspel om något Malmöhistoriskt med decemberanknytning. Bakom alla dessa filmer stod ett team av arkivets medarbetare och många timmars arbete.

Arkivens dag

Årets Arkivens dag, med temat "Svart på vitt" blev på grund av pandemin helt digital. Stadsarkivet erbjöd till att börja med en digital visning av fotomagasinerna. Fotolokalerna i Malmö Frihamn och delar av våra analoga samlingar visades, och vi berättade om vårt insamlingsarbete och våra databaser. Det blev en del fotohistoriska nedslag från fotografins barndom. Vi visade även vilka skador bilder kan få vid felaktig förvaring eller hantering. Visningen producerades i samarbete med Malmö Museer. Därefter följde ett live-föredrag via Zoom. Det hade titeln "Det hemligaste av allt – parallella arkiv och analyser av luckor i arkivdokument". Vad är sant och falskt när man skriver underrättelse- och säkerhetstjänsternas historia? Källskydd, sträng sektionering och livslånga tystnadsplikter ställer till det för den som söker sanningen. Organisationer som sällan eller aldrig skriver sin historia likaså. De långa svenska sekretessgränserna sätter också käppar i hjulet för historieforskare. Men det finns lösningar. Parallella arkiv är viktiga, samt inte minst analyserna av luckor i dokumentationen. Den före detta underrättelseagenten Gunnar Ekberg, som aldrig ombads underteckna en tystnadsplikt, och journalisten och släktforskaren Lena Breitner Ekberg, har efter drygt tio års forskning i olika hemliga arkiv gett ut boken *Det hemliga Malmö*. Som avslutning höll stadsarkivets Olle Nordqvist och Linus Sollin en filmad digital visning i stadsarkivets magasin. Föreläsningar om ont och gott och kampen mellan högre makter gör sig påminda i arkivets domstols- och räkenskapshandlingar från 1500- och 1600-talet, då Malmö upplevde de så kallade häxprocesserna. Arkivvisningen var vigd åt trolldomsmålen, magi och ohämmat våldsamma rättsprocesser.

Nytt från Malmö Museer 2020

– Malmö Museer och digitala mötesplatser

AV NINA WIKLUND

INTENDENT VID MALMÖ MUSEER MED SAMLINGSANSVAR FÖR KLOCKOR OCH UR

Malmö Museer presenterar vanligtvis ett tiotal tillfälliga utställningar om året samt visar även ett stort antal basutställningar på olika teman. Utställningarna berättar om historia, natur, teknik och sjöfart. I anslutning till utställningarna anordnas program och aktiviteter.

År 2020 har dock varit ett omtumlande år dominerat av coronapandemin. För att begränsa spridningen av det nya coronaviruset förbjöd den svenska regeringen den 29 mars 2020 sammankomster på över 50 deltagare. Beslutet påverkade Malmö Museers verksamhet med en omfattande inverkan på museets publika delar. Museet som ansågs uppfylla en samhällsbärande funktion, upprätthöll inledningsvis ett begränsat öppethållande med en verksamhet anpassad till rådande smittspridning. När striktare coronarestriktioner infördes i slutet av 2020 stängde museet slutligen sina dörrar för besökare från och med november månad.

En positiv effekt av pandemin är trots allt att den har fört med sig ett omfattande digitaliseringsarbete där verksamheten har ställts om och hittat nya plattformar för att i avsaknad av fysiska möten istället försöka engagera besökarna genom digitala visningar och programpunkter.

Under året har Malmö Museer dessutom intensifierat arbetet med att tillgängliggöra och digitalisera delar av sina föremålssamlingar. I stället för att presentera en traditionell verksamhetsbeskrivning väljer museet därför detta historiskt unika år i pandemins skugga att lyfta fram och beskriva en enskild föremålssamling, museets samling av klockor och ur.

Tick Tack – en utställning om klockor och tid

Fig. 1. Skylt från urmakare Jean Edvard Carlssons (1845–1937) verksamhet på Östergatan i Malmö. Inventarienummer MHM 5759. – Foto: Jenny Thornell / © Malmö Museer.

Den 26 oktober 2019 öppnade utställningen Tick Tack – en utställning om klockor och tid på Teknikens och sjöfartens hus. Precisionsur, armbandsur, fickur, golvur, tidvisare och kuriositeter av olika slag ställdes ut för att väcka allmänhetens nyfikenhet till klockor och ur med en särskild betoning på tidsbegreppet i förändring. Utställningen som pågick under hela 2020 växte fram genom ett samarbete med föreningen De Gamla Urens Vänner (DGUV). DGUV i Malmö är en oberoende ideell förening som bildades 1968 och som består ett 70-tal medlemmar förenade av ett gemensamt intresse för tidmätningens historia. Senast Malmö Museer arrangerade en utställning på detta tema var tillsammans med föreningen De Gamla Urens Vänner år 1981.

I samband med utställningen Tick Tack producerades en utställningskatalog som finns till försäljning i museibutiken. Katalogen kunde tryckas tack vare ett generöst bidrag från Malmö Kulturhistoriska Förening.

Under 2020 igångsattes ytterligare ett projekt tillsammans med föreningen DGUV med vars hjälp och kunskap drygt 300 tidmätare ur museets samlingar har dokumenterats, fotograferats och tillgängliggjorts för allmänheten via museets webbaserade föremålsdatabas Carlotta. Digitaliseringsprojektet drevs av museets enhet för Dokumentation och Samlingar.

Tidsuppfattning

Museer vill gärna hjälpa sina besökare att resa genom tiden, koppla ihop då med nu och skapa ett sammanhang som berör. Det är därför naturligt att museet är en plats där man försöker illustrera tidens gång och spegla tidsbegreppet i förändring.

Vår tidsuppfattning skiljer sig på många sätt från tidigare generationers. I det förindustriella samhället styrdes livet av solens upp- och nedgång och de årligen återkommande sysslorna i jordbruket. För den moderna människan är tiden en bristvara som styckas i allt mindre enheter där klockans närvaro i dagens högt uppdrivna livstempo gör oss påminda om tidens allt mer påträngande verklighet.

Samlingen av klockor och ur

Fig. 2. C.W. Sterregaard Urfabrikör vid Skomakaregatan 33 på Lilla Torg i Malmö. Inventarienummer EH 1489. – Foto: Axel Sjöberg / © Malmö Museer.

Malmö Museer har en samling unika tidmätare, klockor och ur, det äldsta från 1500-talets slut. I samlingen finns såväl fickur, precisionsur, armbandsur, bordsur, och golvur som olika varianter av tidvisare. Ett antal av uren är tillverkade av malmöurmakare.

Redan under 1600-talet anställde Malmö magistrat en stadsurmakare för att sköta stadens enda offentliga ur, tornuret i S:t Petri kyrka. Tornuret bestämde stadens arbetstid och reglerade vardag och helg.

Vid 1700-talets början blev Jonas Grundh (1680–1744) urmakare för *stora uhr* i Malmö och ansvarade som stadsurmakare för skötseln av S:t Petri kyrkour. Grundh erhöll den 10 juni 1709 ett speciellt tillstånd från guvernören över Skåne, Magnus Stenbock, för att i Malmö reparera och underhålla stora ur framför någon annan. Jonas Grundh avsattes så småningom som stadsurmakare på grund av magistratens missnöje.

Fig. 3. GOLVURSVÄRK av stadsurmakare Jonas Grundh med tim- och kvartsslag samt sekundvisare, omkring 1710. Malmö Museer MM 43770 – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

En annan malmöurmakare var Carl Modeweg (1708–1772). Omkring 1740 utsåg Magistraten i Malmö den tyske urmakaren Modeweg till ny stadsurmakare. Carl Modeweg hade sin bostad på Östergatan 29 och när han avled 1772 drev änkan Anna Catharina urmakerirörelsen vidare fram till omkring 1788. Fyra av parets söner utbildades till urmakare, Elias som flyttade till Helsingborg, Thobias som flyttade till Köpenhamn och Diedrich som fortsatte som urmakare i Malmö. Modeweg efterträddes som stadsurmakare av Lars Jakobsson Högberg 1773.

Under slutet av 1800-talet var det Charles William Sterregaard (1845–1917) som ansvarade för Malmö stads offentliga ur. Charles William Sterregaard tog över sin styvfars verksamhet på Skomakargatan i Malmö 1873. I museets samling finns ett väggur som bär hans signatur, ett precisionsur med grahamgång som har använts på Malmö Navigationsskola. Ytterligare malmöurmakare vars klockor och ur finns representerade i Malmö Museers samling är Göran Tyko Lundgren.

Den Ljungmanska donationen

Den enskilt största gåvan av klockor och ur utgörs av den s.k. Ljungmanska donationen, en testamenterisk gåva till museet från ursamlaren Jacob Ljungmans sterbhus. Gåvan inkom till Malmö Museer år 1946. De flesta av objekten är svenska och engelska fickur från 1700-talets slut och 1800-talets början. Bland de svenska urmakarna märks Hovenschiöld och Jacob Kock, den i England mycket efterapade Wellenius samt den franskfödde Bourdillon. Från England finns fickur

Fig. 4. FICKUR Signerat Jacob Kock, 1700-tal. Inventarienummer MM 43617. – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

Fig. 5. BORDSUR av förgylld mässing med slagverk och urtavla i horisontalläge. Visare för timmar, veckodagar och månens ålder där månen visas i den runda öppningen. 1600-tal. I botten signerat Antonius Schlenvoigt, Stettin. Inventarienummer MM 43762. – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

av Ward och Norton i London. Vidare ingår ett golvur av landskronaurmakaren Kieding, några astrolabier och solvisare samt ett unikt bordsur även kallat reseur från 1600-talet.

Bordsur

På 1400-talet introducerades uppdragsfjädern vilken gjorde det möjligt att magasinera kraften i en fjäder i stället för i ett lod. Fjäderdriften gör att ett ur kan placeras fritt i rummet och urfodraren får därför en utformning så att de kan betraktas från alla håll. Bordsur från 1600-talet kallas idag reseur, resestudsare eller ibland "polska reseur" men dessa ur behöver inte enbart ha ett polskt ursprung utan uren tillverkades i flera olika europeiska länder.

Komma i tid

Vällingklockor fanns från 1600-talet men blev vanliga på större gårdar från 1700-talet. Klockringningens främsta uppgift var att markera dagens arbetstider. Klockan ringde vid måltider och vid arbetsdagens början och slut. Vällingklockan var förr den enda tidmätaren för många som arbetade på en gård eller ett gods och sättet den sköttes var ett diskussionsämne. På många platser särskilt i södra Sverige gav klockans klang upphov till folklig diktning.

Arbetsfolket som fick sin dag reglerad av vällingklockan har härmat klockans ljud med ramsor, en genre inom folkdiktningen.

Ramsa från Trolleholm i Skåne:

*Blå välling
sur sill
lathundar kom hem.
Brännvin och sill
för alla som vill
skynda er hem
kasta och spring.*

Tidsfodral – en inredningsdetalj

Ett urverk blir en klocka först när den får sin inramning av ett urfodral.

Under 1700- och 1800-talen tillverkades urfodral av städernas skräbundna hantverkare. Golvuren och bordsuren utformades i stil med tidens mode och urfodralen beställdes hos särskilda fodralmakare.

Boetter av ädelmetall tillverkades både av urmakare och av guldsmeder och det finns många exempel på att såväl snickare som guldsmeder har handlat med urfodral över hela landet. När det blev allt vanligare med fickur i början av 1800-talet ökade importen av boetter i ädelmetall. I samband med att den franska konststilen fick ett stort genomslag under 1800-talet började Sverige importera urfodral till bordsur, väggur och golvur från framförallt Frankrike. Urfodral blev nu möbler som följde modestilarna.

Fig. 6. VÄLLINGKLOCKA av malm med upphängningsbjälke från gården Sofielund, Malmö. Inskription: HANDELSMAN HANS BAUERT GIUTEN I MALMÖ ÅR 1791. Inventarienummer MM 5522. – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

Korsuret - ett av samlingens äldsta ur

Korsuret är tillverkat av Jacob Metzger i staden Augsburg i Tyskland under slutet av 1500-talet. Uret användes som ett halssmycke.

Korsuret som är 8 x 4,5 cm stort har ett fjäderdrivet urverk och en silverboett i form av ett kors täckt med glas av bergkristall på båda sidor. Urtavlan av silver är rikt dekorerad med gröna emaljinläggningar och en gravyr som föreställer Adam och Eva med äpplet. Uret har romerska siffror och endast en visare, en timvisare av mässing.

De första bärbara uren uppfanns omkring år 1510. Det var mekaniska fjäderdrivna ur, så små att de kunde bäras som ett smycke. Uren bars i en snodd eller i en kedja på bröstet eftersom det inte fanns några fickor på den tidens dräkter.

Under 1500-talet utfördes boetterna i de mest varierande former som fåglar, kors, blomsterknoppar eller dödsallar gärna i guld och silver rikt dekorerade med ädelstenar. Först på 1600-talet fick boetten sitt rundade utseende.

Fig. 7. KORSUR, omkring 1600. Inventarienummer MTM 1967. 11.28:1. – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

Le Matelot – matrosen

Urfodralet är tillverkat i Frankrike under början av 1800-talet i en tid då det blev allt vanligare att svenska urmakare använde importerade urfodral. Le Matelot återfinns i flera utföranden tillverkade av ett antal olika bronsgjutare.

Bordspendylen av förgylld patinerad brons är dekorerad med symboler för handel och sjöfart. Till höger om urhuset står en morian klädd i långbyxor med nakna partier i svart emalj. På sockeln finns ett motiv i relief som avbildar ett antal amoriner som lastar och bokför varor på ett skepp.

Bildkompositionen anspelar på det moriska helgonet S:t Mauritius som tillbads under medeltiden och sågs som en beskyddare av både handel och försvar. Flera tyska städer har fortfarande S:t Mauritius i sitt stadsvapen. Svartbrödernas gille var under medeltiden ett brödraskap eller ett skrå för ogifta handelsmän. I Malmö fick köpmännen från Stettin år 1432 tillstånd av borgmästare och råd att helga ett altare åt S:t Mauritius i Sankt Petri kyrka.

Fig. 8. BORDSPENDYL Urverket är signerat Gustaf Undén, Stockholm. Fodral av förgylld brons, Frankrike. Empire, omkring 1800. Inventarienummer MM 4737. – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

Fickurställ och fickursdynor

I museisamlingen finns också ett antal fickurtillbehör som klockställ och fickurdynor. Urställ och urdynor är föremål som inte används längre och som många aldrig har hört talas om. Klockställ tillverkade i olika material som trä och metall var ett skydd för uret så att detta inte skulle falla ner och bli skadat om man råkade knuffa till sängbordet nattetid.

Urdynans uppgift var att skydda uret mot kyla, en hård vägg eller en sängstolpe när fickuret hängdes upp för natten. Under 1800-talet var fickursdynan en typisk fästmögåva.

Det finns vissa likheter mellan fickurställ och dagens mobiltelefonställ.

Fig. 9. FICKURSTÄLL av jakaranda, nygotik. Inventarienummer MM 4848. – Foto: Ola Myrin / © Malmö Museer.

Fig. 10. FICKURSDYNA av yllestramalj och siden. Inventarienummer MM 49016. – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

Varför digitaliseras museets samlingar?

Malmö Museer är södra Sveriges största museum. Museet grundades 1841 och samlingarna omfattar idag omkring 500 000 föremål, 4,5 miljoner fotografier samt ett stort arkeologiskt material. Delar av samlingarna finns tillgängliga digitalt och antalet digitaliserade föremål blir ständigt fler och fler. Ett av museets främsta uppdrag är att bevara och tillgängliggöra sina samlingar. För att kunna använda en museisamling behöver den både hanteras, vårdas och organiseras. Digitaliseringen bidrar till att bevara föremålen eftersom dessa inte behöver hanteras fysiskt i lika

stor utsträckning när tekniken gör att besökaren kan ta del av museiföremålen oberoende av fysisk plats.

Djupt inne i museernas arkiv och magasin ligger tusentals föremål, foton och dokument som aldrig ser dagens ljus. Alla dessa föremål och dokument kan alltså bli tillgängliga i vars och ens dator, ipad och telefon genom att de digitaliseras.

Besök gärna museets databas för museisamlingar. I databasen Carlotta på webben kan du upptäcka Malmö Museers samlingar och ladda ner bilder på föremålen. <http://carlotta.malmo.se/carlotta-mmus/web>

Fig. 11. FICKUR Ett s.k. Jacquemartur med spindelgång och slagverk för timme och kvart med rörliga änglafigurer i guld, silver och stål. Franskt arbete från 1700-talets slut med boett av 18k guld. Inventarienummer MM 6970. – Foto: Jenny Eliasson / © Malmö Museer.

Nytt från Biblioteken i Malmö 2020

AV JOHAN BJÖRKWALL

2020 var ett år som inte liknade något tidigare på biblioteken i Malmö. Efter en storartad inledning, där den populärkulturelle filosofen och superstjärnan Slavoj Žižek slog sig ner i den orange fåtöljen på Författarscenen inför storpublik i slutet av januari, satte pandemin snart klorna i året för att sedan aldrig släppa taget. Och så även i bibliotekens verksamhet.

För biblioteken innebar coronans intåg hårda restriktioner, inställda arrangemang, inglasade informationsdiskar, tomma studieplatser som senare helt plockades bort, och en ständigt stickande lukt av handsprit. En bit av bibliotekens själ gick förlorad. Besökare kunde inte längre vandra planlöst längs bokhyllorna i sökandet efter romanen de inte visste fanns men ändå önskade. De kunde inte lugnt läsa favorittidskriften de hade väntat på sedan förra numret en lördagsmorgon. Eller höra barnens skratt från sagostundernas förtrollande världar.

För medarbetarna började allt helt plötsligt handla om att hålla distans. Med distansen blev det svårare, och i vissa fall omöjligt, att hjälpa och möta besökarna på plats i biblioteken – med initierade boktips, med guidning vid datorer och i det vardagliga samtalet. Två meter är inte mycket, men i den personliga relationen mellan bibliotekarie och besökare är det en avgrund.

Men historien om biblioteken år 2020 slutar tack och lov inte där. För det här var även ett år av digital omställning, beundransvärt engagemang och envetenhet att förändra och hitta nya lösningar för att parera pandemin. Vare sig det gällde regnbågsfärgade sagostunder online med Drag Queen Story Hour, hjälp hemifrån med biblioteksärenden och den digitala vardagen, eller det ökade behovet av e-böcker och andra e-medier, så gjorde biblioteken sitt yttersta för att fortsätta ge Malmöborna bästa möjliga service.

Fig. 1. Drag Queen Story Hour bjöd på regnbågsfärgad livesänd sagostund i maj. – Foto: Biblioteken i Malmö

När vi på stadens tretton folkbibliotek nu summerar året, är det med kluvna känslor – en trötthet där längtan efter normalitet är överväldigande, och en stolthet över att parallellt med pandemin ha funnit en väg framåt.

Corona och den digitala omställningen

I mars kom de första indikationerna på att 2020 inte skulle bli som vanligt. Smittspridningen ökade, och med den oron. I de tidiga rekommendationerna från Folkhälsomyndigheten nämndes inte biblioteken, men vi var ändå snabba på att anpassa verksamheten efter den nya verkligheten. Ett antal åtgärder infördes successivt.

För att bättre kunna möta Malmöbon digitalt och minska risken för smittspridning utvecklade biblioteken en servicehubb och skalade upp den digitala närvaron – med tydlig information om hur besökare kunde välja att sköta sitt biblioteks-

besök online eller via telefon istället för att komma hit. För att möta efterfrågan fick hubben en högre bemanning. Föreningsavgifterna slopades helt och på Stadsbiblioteket hade nu bokinkastet öppet dygnet runt.

Ytterligare insatser kom när vi ökade tillgången på e-medier rejält. Besökare som inte kunde eller ville ta sig till biblioteket fick nu låna tre e-böcker per vecka och strömma fem filmer via tjänsten Cineasterna. Glädjande nog valde våra leverantörer att tillfälligt sänka priserna på både böcker och film för att underlätta för oss i dessa tider. Men digitala medier är inte för alla. Vid

den här tidpunkten sprudlade idéerna och kreativiteten. Snart hade flera bibliotek erbjudande om bokpåsar att låna på takeaway – att hämta utanför biblioteket eller via ombud. För att verkligen erbjuda alla en möjlighet att få sitt kulturbehov tillfredsställt, inledde biblioteket ett samarbete med nätverket Granne till granne – nu kunde den som befann sig i riskgrupp lyfta på telefonen, lägga en bokbeställning och få den hemkörd direkt till dörren.

Samtidigt som vi gjorde allt som stod i vår makt att underlätta för Malmöborna att använda biblioteket hemifrån, togs beslut som försvårade att använda de fysiska platserna. Under våren stängdes varannan dator ner, studieplatser glesades ut och mindre utrymmen spärrades av. Skyltar om att hålla distans, tvätta händerna noga och med uppmaningar om att använda de digitala resurserna fyllde biblioteket. Lägligt nog, i den utsträckning en kan tala om det i coronatider, hade biblioteket en kampanj inplanerad under våren för att marknadsföra bibliotekets alla tjänster. På grund av pandemin tvingades vi att snabbt ställa om kampanjen till att enbart marknadsföra de bibliotekstjänster besökaren når hemifrån. Kampanjen fick det övergripande budskapet ”Hemma? Biblioteket finns där du är” och ledde in besökaren till en landningssida på webben, där alla tjänster fanns samlade. Kampanjen och det höjda antalet e-medier som besökare fick låna, gjorde att bibliotekets e-tjänster ökade stort i användande.

När hårdare rekommendationer kom i oktober – då Folkhälsomyndigheten och Region Skåne även nämnde bibliotek som en plats som bör undvikas – togs alla sittplatser bort och enbart ett fåtal datorer kunde användas för snabbärenden. Budskapet var tydligt – ”Just nu är biblioteket inte en mötesplats”. Här kan du

Fig. 2. I pandemitider ökade lånen av e-böcker och andra digitala medier. – Foto: Michael Fredman

inte längre studera, läsa tidningen, umgås med vänner. Gör ditt ärende snabbt och lämna sedan plats åt andra.

I oktober införde vi även ett maxtak på antal besökare som fick vistas på biblioteken samtidigt – 50 på Stadsbiblioteket och 10–20 på övriga bibliotek. När flera av kulturförvaltningens övriga verksamheter valde att stänga i november, fortsatte biblioteken att hålla öppet. I samband med det startade biblioteken ”Digital hjälp hemifrån”. När vi inte längre kunde hjälpa med datorärenden på plats, började vi vägleda de som behövde det över telefon. Tjänsten erbjuder stöttning, för dem som behöver det i sin digitala vardag, vid både små och stora problem – allt från att söka på internet och att skanna dokument med mobilen till att komma igång med bibliotekens e-tjänster och ta del av bibliotekens digitala program.

Författarsamtal, glittrande sagostunder och ett glädjande nobelpris

Den 22 januari bjöd Författarscenen på ett unikt Sverigebesök. Då gästade den slovenske filosofen och kulturkritikern Slavoj Žižek Stadsbiblioteket för ett samtal under rubriken ”The Rise of the New Obscene Masters”. Aldrig förr har Författarscenen haft ett sådant enormt förhandsintresse. Redan vid 10.30-tiden, 8,5 timmar innan programstart, anlände de första i publiken med nattåget från Stockholm och Umeå för att ta plats. Nära 900 åhörare lyssnade till Žižeks utläggningar om det obscenas förflyttning och maktens appropriering av upprorets språk, om Trump som den ultimata postmoderna politiker, kring sexualitet, migration och mycket annat. Dessvärre kunde drygt 200 besökare inte komma in då lokalen var fylld till bristningsgränsen redan dryga timmen innan programstart.

Efter att den hyllade svenska författaren Karin Smirnoff gästade scenen den 11 februari, fick resten av vårens program hastigt ställas in. Författarscenen ställde om och bjöd på flera olika kortare inspelade filmer. Bland annat med tidigare gästerna Richard Ford och Yang Lian. Men framför allt gav den digitala scenen plats åt lokala författare. Betlehem Isaak läste ur ”Mitt liv utan dig” och berättade om kampen för sin pappa

Fig. 3. Den slovenske filosofen Slavoj Žižek drog storpublik till Författarscenen 22 januari. – Foto: Biblioteken i Malmö.

Dawit Isaak – en yttrandefrihetskämpe i allmänhetens ögon men en kärleksfull far för henne. Andra lokala gäster var Kristofer Folkhammar, Andrzej Tichy, Josefine Adolphsson, Kristofer Flensmarck och fotografen Julia Lindemalm.

Efter en något lugnare coronasommar var tanken att Författarscenen skulle öppna upp för en mindre publik under hösten. Men när smittspridningen tog fart igen omvandlades scenen till digitalt format, denna gång med livesända samtal. Den 3 november gästade sociologen, debattören och författaren Roland Paulsen scenen för ett samtal om orons kulturella variationer och historiska utveckling samt mysteriet varför det materiella välståndet välsignat livet i allt utom ett – hur vi mår. Därpå följde ett intimt, hjärtligt och förtroligt samtal med ALMA-pristagaren Bart Moeyaert – om författarskap, kärlek, ensamhet, att hitta sig själv och Astrid Lindgren. Höstens digitala scen avslutades med belarusiska poeten Julia Tsimafejeva, som över länk berättade om händelserna i Belarus, sin brors bortförande av polisen, och om hur demonstranterna bildat ett nätverk som ser efter och håller varandra uppdaterade. Till stöd för demokratiörelsen i Belarus arrangerades även den 6 september en manifestation i Ljusets kalender, där såväl svenska som belarusiska författare bjöd på uppläsningar.

När Svenska Akademien tillkännagav nobelpriset i litteratur fick det prövande året ändå lite guldkant. Årets vinnare, amerikanska Louise Glück, ges nämligen ut på svenska av förlaget Rámus, som bland annat drivs av Författarscenens producent Per Bergström. Det följdes av en samsändning med Dramaten där poeten läste ur sina verk.

Annars kantades året av många inställda program och aktiviteter. Men biblioteken vägde upp med nya och coronasäkra insatser. Språkcaféer, läxhjälp och bokcirkel flyttade snabbt över till videochatt. Livesända sagostunder med populära Drag Queen Story Hour hade tusentals visningar och mottog en massiv kärleksbombning. Pyssel med Barnens verkstad, sagostunder på flera olika språk och barnbokstips blev istället videoklipp på webb och i sociala kanaler. Flera aktiviteter flyttade även utomhus, till exempel fågel- och stadsvandring i Kirseberg, tipsrunda i Lindängen och promenader språkcafé med Garaget. Och när barnavdelningen Kanini bara fick ta emot 15 besökare åt gången under större delen av året, placerades en uppskattad boklåda utanför Stadsbiblioteket på Sagolekplatsen.

Vissa arrangemang kunde trots allt genomföras på biblioteken. Den 28 september invigdes utställningen ”Plundring – början av ett folkmord” i Ljusets kalender av kommunalråd Frida Trollmyr och stadsbibliotekarie Torbjörn Nilsson. Med föremål, texter och bilder berättade utställningen om en av de största plundringarna av kulturföremål i världshistorien. Mellan 1933 och 1945 stals miljontals konstverk, antikviteter och över 100 miljoner böcker över hela Europa. Denna plundring blev en del av Förintelsen och var ett sätt att utplåna ett folk genom att

beröva dem dess historia, kultur och mänsklighet. Utställningen var producerad av Forum för levande historia i samarbete med Folkets Hus och Parker.

E-böcker på de stora migrantspråken

Den nationella digitala bibliotekstjänsten Världens bibliotek lanserades stort i augusti. Där kan en läsa och lyssna på e-böcker på de stora migrantspråken i Sverige och Norge. Med Världens bibliotek kan användare läsa böcker för barn, unga och vuxna på bland annat arabiska, polska, somaliska och tigrinska. Det enda som behövs för att använda tjänsten är att användaren befinner sig fysiskt i Sverige och skapar ett konto med en e-postadress. Sedan kan en läsa eller lyssna på obegränsat antal böcker.

Världens bibliotek drivs av Biblioteken i Malmö, i samverkan med Stockholms stadsbibliotek och Nasjonalbiblioteket, och finansieras av Kungliga biblioteket och Kulturrådet.

Rosengård rustas upp och biblioteken poppar upp

Rosengårdsbiblioteket är väldigt populärt och uppskattat av såväl gammal som ung. Efter Stadsbiblioteket är det stadens mest besökta, med upp till 1 000 besökare varje dag, i pre-pandemitider. Men dagens bibliotek, beläget i Rosengårds centrum, är trångt och slitet. Under 2019 kom beslutet att det nuvarande biblioteket ska byggas om med ytterligare ett och ett halvt våningsplan och en takterrass. I juni 2020 lämnade White arkitekter äntligen över inredningsritningarna av det nya biblioteket. Visionen för inredningen är "en inspirerande, inkluderande och trygg vardagsmiljö med kravlös plats för språk, kultur och utbyte". Ritningarna innehåller interiöra gestaltningskoncept och inplaceringsskisser. Koncepten utgår från olika teman som hav, skog och rapsfält, och skisserna innehåller detaljerade planer över rum och möblering. Här kommer det att finnas inbjudande och behovsanpassade miljöer för såväl

barn och unga som vuxna. Funktioner och förslag på hur de olika rummen ska se ut har tagits fram tillsammans med både besökare och medarbetare, under guidning och ledning av White arkitekter.

Tidigare under året, i mars, togs det första spadtaget i Sege Park och ett nytt område med fokus på hållbarhet tog sin början. Det gamla sjukhusområdet ska förutom bostäder, kollektivboende, parkeringshus och flera gemensamhetsfunktioner även inrymma ett popup-bibliotek. Kirsebergsbiblioteket byggde upp ett lite mer långsiktigt popup-bibliotek i byggnad 14. Det hölls öppet under "spadtagsfirandet" och kommer att öppnas då och då för att kunna prata med kommande boende och samarbetspartners, men också för att utforska vad ett bibliotek kan vara. Biblioteket är ett givet exempel på delandekonomi som ska vara fokus i området.

Under pandemin blev det också allt vanligare att biblioteken poppade upp lite här och var, i säker utomhusmiljö med en lådcykel packad med biblioteksgodsaker. I Husie gav sig barnbibliotekarierna ut med lådcykeln i det gröna, i Videdalsparken, vid sex tillfällen. Limhamnsborna fick sina önskningar uppfyllda när biblioteket gästade Dragörkajen, och i Tygelsjö med omnejd rullade lådcykeln till lekplatser, badstranden, affären, fritidsgården och ända bort till Kroksbäck Skatepark och Klagshamnsbadet.

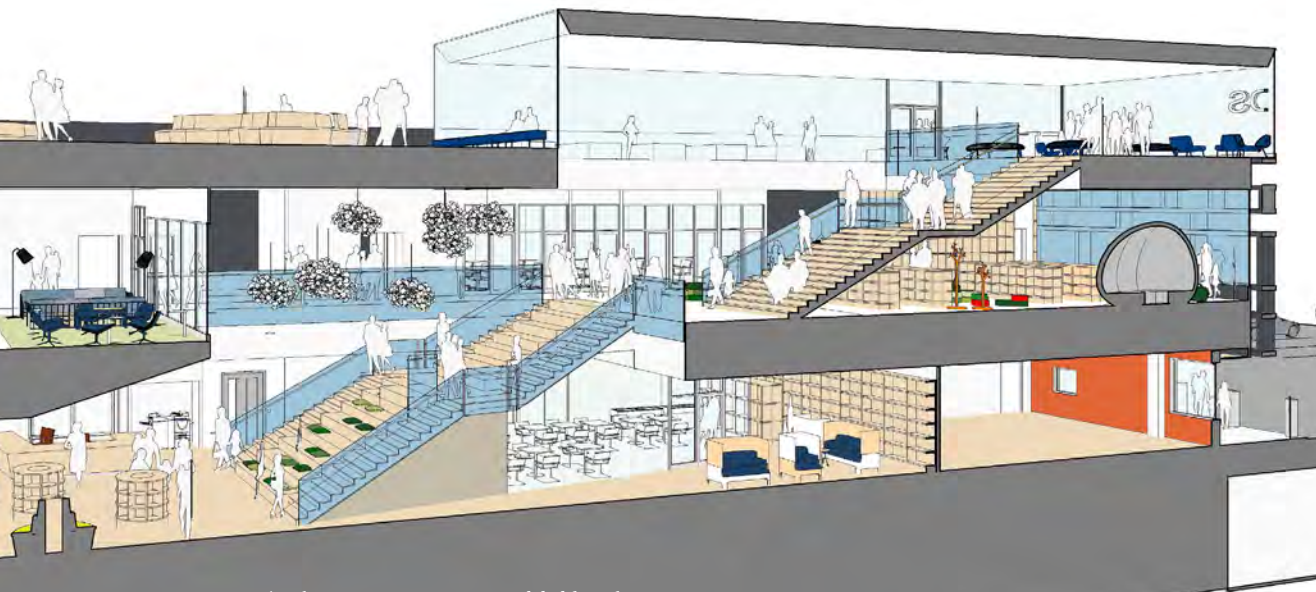

Fig. 4. Skiss över nya Rosengårdsbiblioteket.
– Bild: Trianon.

Under 2021 kommer biblioteken fortsätta att dyka upp på både väntade och oväntade platser. Men vi önskar innerligt att de även ska kunna besöka oss på biblioteken igen under normala former – för litteratur, för kunskap, för gemenskap och för en hjälpende hand.

Malmö stadsbibliotek. – Foto: Biblioteken i Malmö.

Malmö Kulturhistoriska Förenings Verksamhetsberättelse 2019

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls torsdagen den 25 april på Malmö Konsthall – med 68 närvarande medlemmar. Efter årsmötet höll malmöjournalisten och författaren Martin Andersson föredrag om ”Malmö då och nu”. Måltid på Restaurang Smak följde på föredraget.

Styrelsen

Styrelsen har sammanträtt 7 gånger: den 28 januari, den 25 mars, den 25 april (konstituerande), den 12 juni, den 3 september, den 6 november och den 17 december 2019.

Styrelsen har haft följande sammansättning: Göran Larsson, ordförande, Peter Bager, vice ordförande, Robert Herslow, kassaförvaltare, Rita Rohlin, sekreterare, Gunnar Ericson, Stefan Ersgård, Katarina Forsström, Adam Hidestål, Gunilla Konradsson, Anders Reisnert, Carl-Axel Stevelius († 2019-10-04)

Revisorer

Auktoriserad revisor Peter Hägg som tillsammans med Elisabeth Nordgren granskat föreningens räkenskaper. Revisorssuppleanter auktoriserad revisor Ingrid Sollerhed Fallén tillsammans med Birgitta Åkesson.

Föredrag, utflykter m.m.

Måndagen den 25 februari *Malmö på 1700-talet generellt och 1792 specifikt*. Göran Larsson gav en bild av Malmö under 1700-talet. Härefter berättade Lars Svensson om sitt arbete med boken Abraham Ekerholms dagboksanteckningar från 1792.

Vårutflykt lördagen den 25 maj till *Limhamn, en stadsdel i förändring*. Med guidning av Elisabeth Ivansson och Roland Öhrstrand togs en promenad i Gamla stan växelvis med besök på Limhamns museiförenings utställning på Soldattorpet invid Limhamnsvägen och lunch intogs vid Dragörkajen.

Måndagen den 16 september besöktes *S:t Petri kyrka*. Carl Adam Landström, kantor och organist, förevisade och spelade på den nya orgeln. Anders Reisnert berättade om resultaten från undersökningarna i kyrkan under 2018.

Måndagen den 14 oktober samlades vi under vinjetten *Malmö Kulturhistoriska Förening 110 år på Malmö stadsarkiv*. Ordföranden såg tillbaka på föreningens historia och fortsatte med frågeställningar om föreningens framtida verksamhet. Stefan Ersgård berättade om sin kommande bok om Leif Ljungberg.

Söndagen den 1 december deltog föreningen i Malmö Museers arrangemang: *Jul på slottet – en stämningsfull julmarknad för stora och små*. Försäljning av föreningens böcker samt medlemsvärning.

Måndagen den 25 november firades *Jubileum – Malmö stadsteater 75 år och Malmö Opera 25 år*, ett samarrangemang med Malmö Förskönings- och Planteringsförening. Kåseri av Carl Håkan Larsén om sitt liv som recensent. Saara Rauvala sjöng Romanser vid aftonens supé, 235 personer deltog.

Publiceringsverksamhet

Årsboken ELBOGEN 2018 utkom i samband med årsmötet.

Malmö stadsarkiv

Lördagen den 9 november var det Arkivens dag med visningar och föredrag på temat *Gömda företeelser och glömda människoöden*. Rita Rohlin och Peter Bager ansvarade för utdelning av äldre årgångar av föreningens böcker.

Kommittéer

Redaktionskommittén bestående av Rita Rohlin, Stefan Ersgård, Martina Björk, Kerstin Martinsdotter och Anders Reisnert har avhållit ett flertal möten.

Programkommittén bestående av Göran Larsson, Anders Reisnert och Gunilla Konradsson har tillsammans med Rita Rohlin förberett årets aktiviteter.

Stipendiekommittén bestående av Göran Larsson, Anders Reisnert och Gunilla Konradsson har behandlat inkomna stipendie- och bidragsansökningar.

Beviljade bidrag

Styrelsen beslöt att från Malmö Kulturhistoriska Förening utdela medel till:

Kira Förlag för projekt: "Bok om Södra teatern i Malmö", 40 000 kronor.

Malmökretsen av Röda Korset för projekt: "Bevarande och tillgängliggörande av arkivmaterial kring aktionen med de vita bussarna 1945", 25 000 kronor.

Ulla Hårde för projekt: "En bok om Prisade Limhamnshus", 50 000 kronor.

Roland Öhrstrand för projekt: "Rundvandringar med skolbarn i Limhamn", 4000 kronor.

Jessica Nettelblad/Lejoni Produktion för projekt: "Filmen om 'Funkiskungen' Eric Sigfrid Persson", 25 000 kronor.

Malmö Museer i samarbete med Urens Vänner för projekt: "Utställningskatalog om klockor och tid", 55 000 kronor.

Malmö Museer för projekt: "Barn- och pysselsbok om museets utställningar", 50 000 kronor.

Slottsmöllans mölleförening för projekt: "Boken om slottsmöllan", 24 000 kronor.

Göran Rosberg för projekt: "Guide till arkitekturen i Västra hamnen", 10 302 kronor (del). [Återfört 2020]

Stiftelsen

Makarna Sigfrid och Karolina Jönssons Minnesfond

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Styrelsen beslöt att från Stiftelsen makarna Sigfrid & Karolina Jönssons minnesfond utdela medel till:

Göran Rosberg för projekt: "Guide till arkitekturen i Västra hamnen", 14 698 kronor (del). [Återfört 2020]

Leif Ljungbergs stiftelse

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Styrelsen beslöt att från Leif Ljungbergs stiftelse utdela medel till:

Per Sarnäs för projekt: "bearbetning av arkeologiska resultat från en undersökning i Hamngatan", 45 000 kronor.

Malmö stadsarkiv för bokprojekt: "Kvinnliga fotografer i Malmö 1860–1920", 62 900 kronor.

Andrés Brink Pinto för projekt: "De Stenbergsska villorna – kvinnors rätt till det offentliga rummet i Malmö kring sekelskiftet 1900", 100 000 kronor.

Lena Nilsson för projekt: "Analys av fynd vid Hindby mosse", 30 000 kronor.

Malmö stadsarkiv för projekt: "En kartguide över Malmö judiska historia", 30 000 kronor.

Joakim Frieberg för projekt "Latrinhantering i Malmö – historiskt och civilisationsteoretiskt", 18 000 kronor.

Malin Arvidsson för forskning kring "Arbetet för kvinnlig rösträtt i Malmö", 112 500 kronor.

Maria Persdotter för forskning "Om romer och resandes situation i Malmö i ett historiskt perspektiv", 37 500 kronor.

Eget projekt: "en datoranimerad bild av den medeltida bebyggelsen på det område som idag är Stortorget.", 16 500 kronor.

Medlemmar

Föreningens medlemsantal under 2019 uppgick till 608 medlemmar med fullt medlemskap — varav 83 var utbytesföreningar och institutioner.

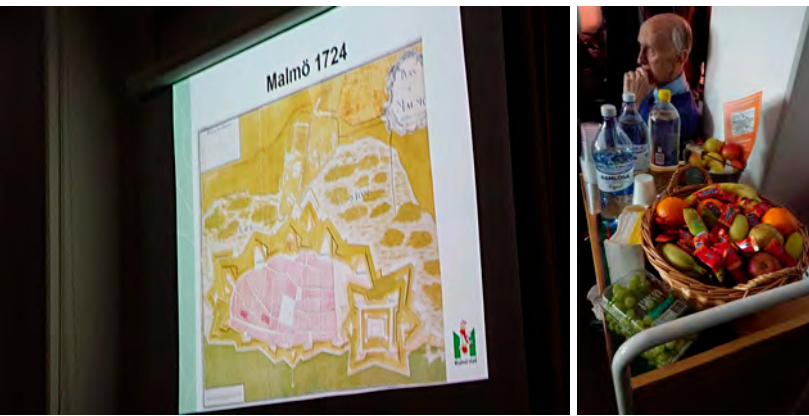
*Styrelsen för
Malmö Kulturhistoriska Förening
www.elbogen.nu*

* * *

Bilder från verksamhetsåret 2019

Text och foto: Rita Rohlin.

Bilder från verksamheten finns att se på föreningens hemsida:
www.elbogen.nu

*Fig. 1–3. Måndagen den 25 februari
Malmö på 1700-talet generellt
och 1792 specifikt.*

*Lars Svensson berättar om sitt arbete
med boken Abraham Ekerholms
dagboksanteckningar från 1792.*

Fig. 4–14. Vårutflykt lördagen den 25 maj till Limhamn, en stadsdel i förändring.

Med guidning av Elisabeth Ivansson och Roland Öhrstrand togs en promenad i Gamla stan samt besök på Limhamns museiförenings utställning på Soldattorpet invid Limhamns-vägen och lunchen intogs vid Dragörkajen.

Fig. 15–18. Måndagen den 16 september besöktes **S:t Petri kyrka**. Carl Adam Landström, kantor och organist, förevisade och spelade på den nya orgeln. Anders Reinsnert berättade om resultaten från undersökningarna i kyrkan under 2018.

Fig. 19. Måndagen den 14 oktober samlades vi under vinjetten **Malmö Kulturhistoriska Förening 110 år på Malmö stadsarkiv**. Stefan Ersgård berättade om arbetet med Leif Ljungbergs bok.

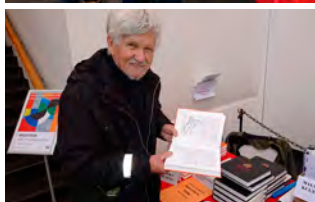
*Fig. 20. Lördagen den 9 november var det Arkivens dag med visningar och föredrag på temat **Gömda företeelser och glömda människoöden**. Peter Bager visade upp föreningens böcker.*

*Fig 21–23. Måndagen den 25 november firades **Jubileum – Malmö stadsteater 75 år och Malmö Opera 25 år**, ett samarrangemang med Malmö Förskönings- och Planteringsförening. Kåseri av Carl Håkan Larsén om sitt liv som recensent. Saara Rauvala sjöng *Romanser* vid aftonens supé, 235 personer deltog.*

Fig. 24–28. Söndagen den 1 december deltog föreningen i Malmö Museers offentliga arrangemang: **Jul på slottet – en stämningsfull julmarknad för stora och små.** Försäljning av föreningens böcker samt medlemsvärkning.

Tack till Dig

- för att du läser vår årsbok,
- medlem för att Du stödjer vår förening,
- författare som bidragit med intressanta artiklar!

Bli medlem i Malmö Kulturhistoriska Förening

Malmö Kulturhistoriska Förening har till uppgift att

- främja forskning och kunskap om Malmö historia och kulturliv under såväl dansk som svensk tid
- verka för god miljövard och byggnadsvard
- genom publiceringsverksamhet göra stadens förflutna levande.

Årsavgift 125 kronor. Familjemedlem 25 kronor.

Besök gärna vår hemsida. Här kan Du kan anmäla medlemskap, se verksamheten och läsa de flesta av våra årsböcker och skrifter.

www.elbogen.nu

Malmö Kulturhistoriska Förening
c/o Malmö stadsarkiv · 205 80 Malmö
Bankgiro 5326-3117
Tel sekreteraren 0706-17 97 64

Malmö's äldsta stadssigill med bilden av en romansk kyrka

ELBOGEN 2020

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENING